Ціна 61 коп.

ДВАНАДЦЯТЬ БРАТІВ

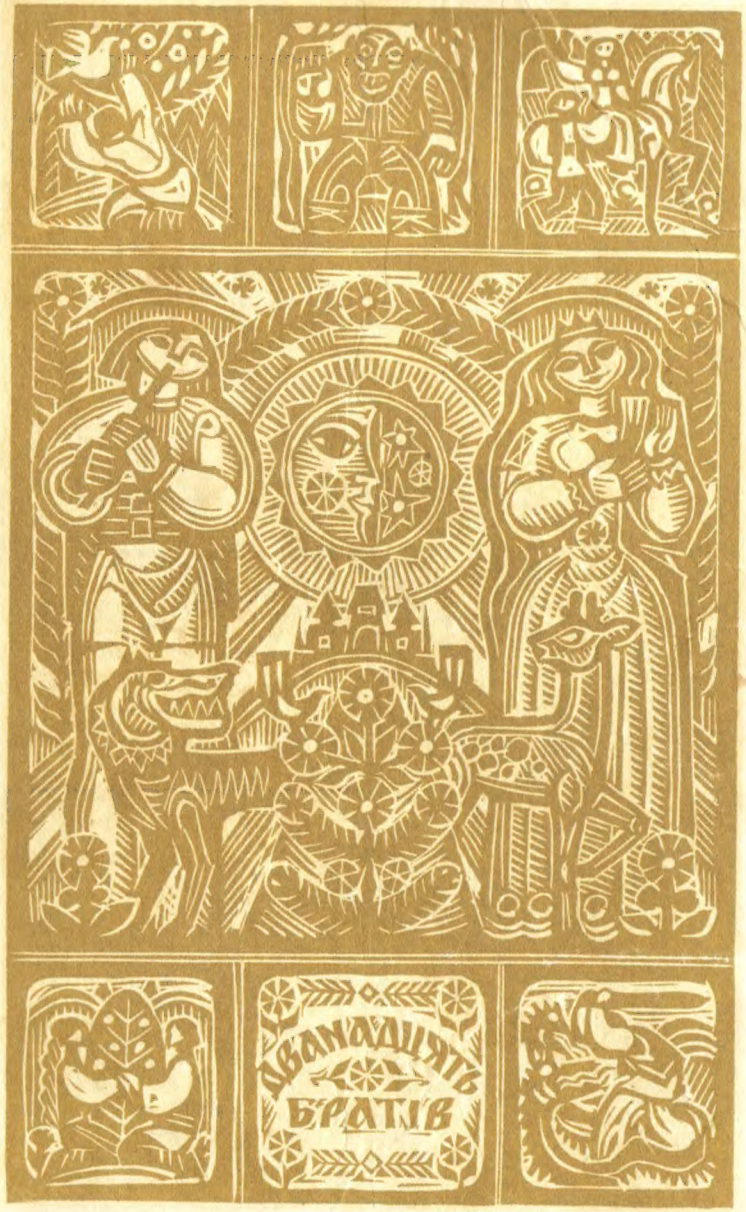

ЧАРІВНІ
ДНІ

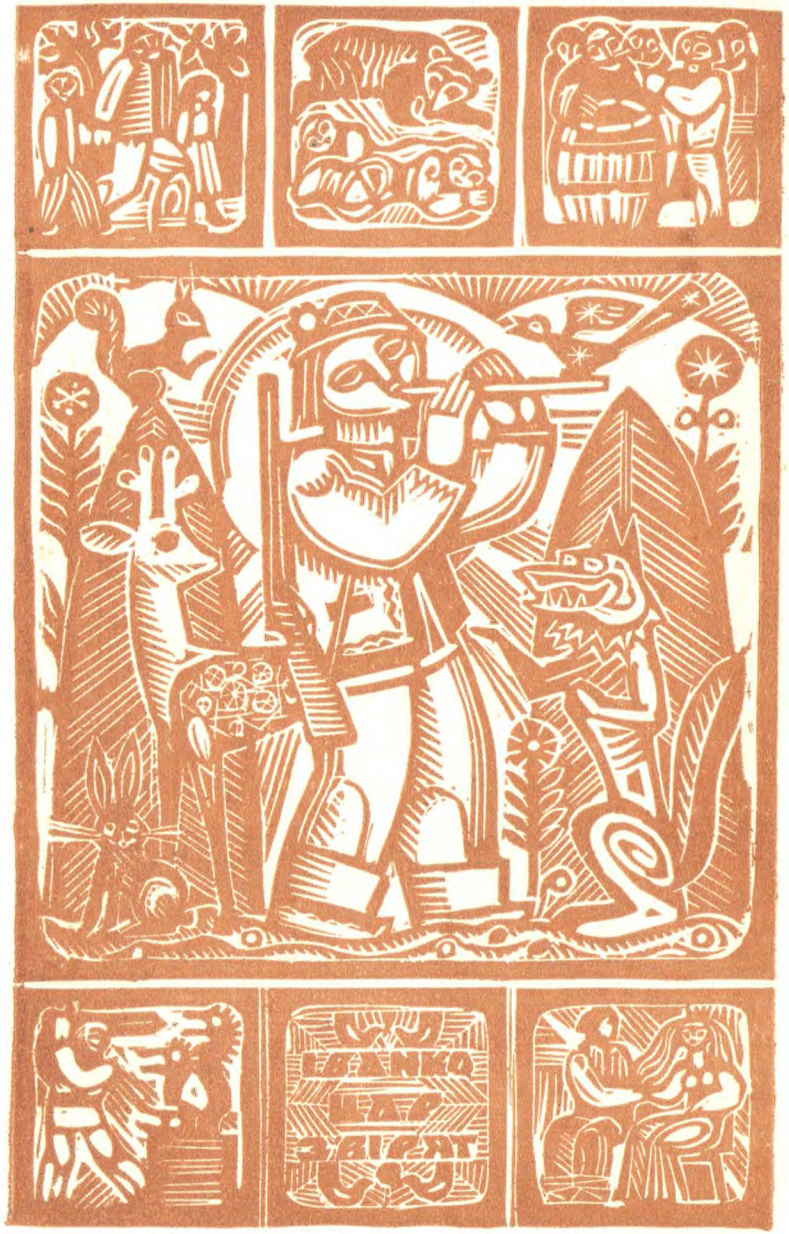
СИН
ЛІСНИКА

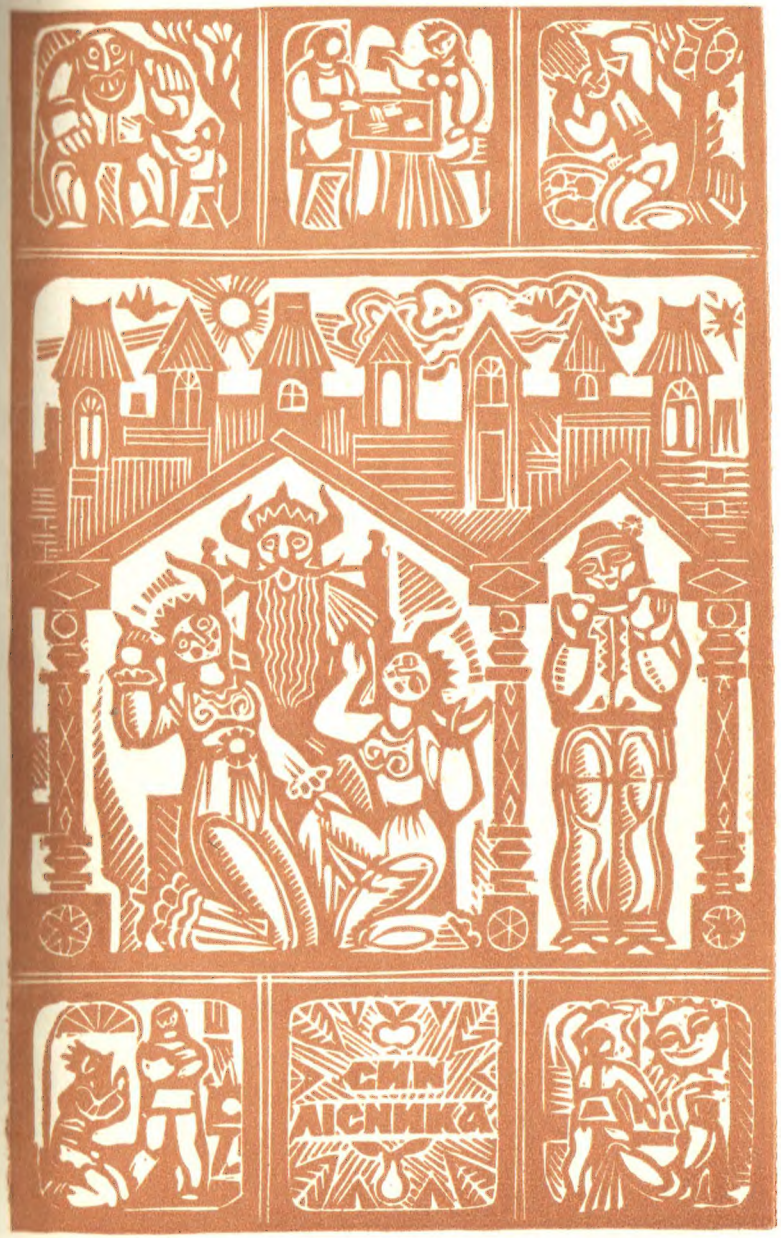
СИН
ЛІСНИКА

ОРЕЛ
БЕРКУТ

ІВАН
КОРОЛЕВИЧ

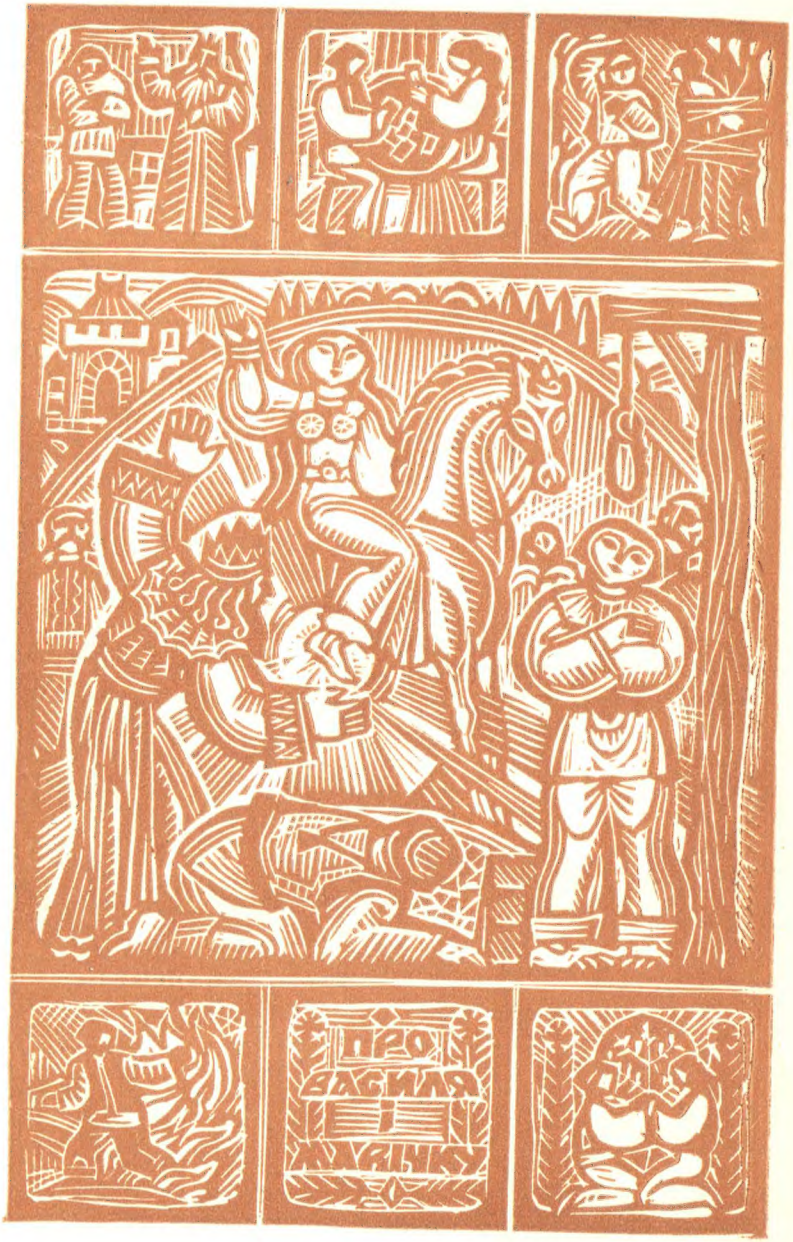
ПРО
ВАСИЛЯ
І
ЖУЛЬКУ

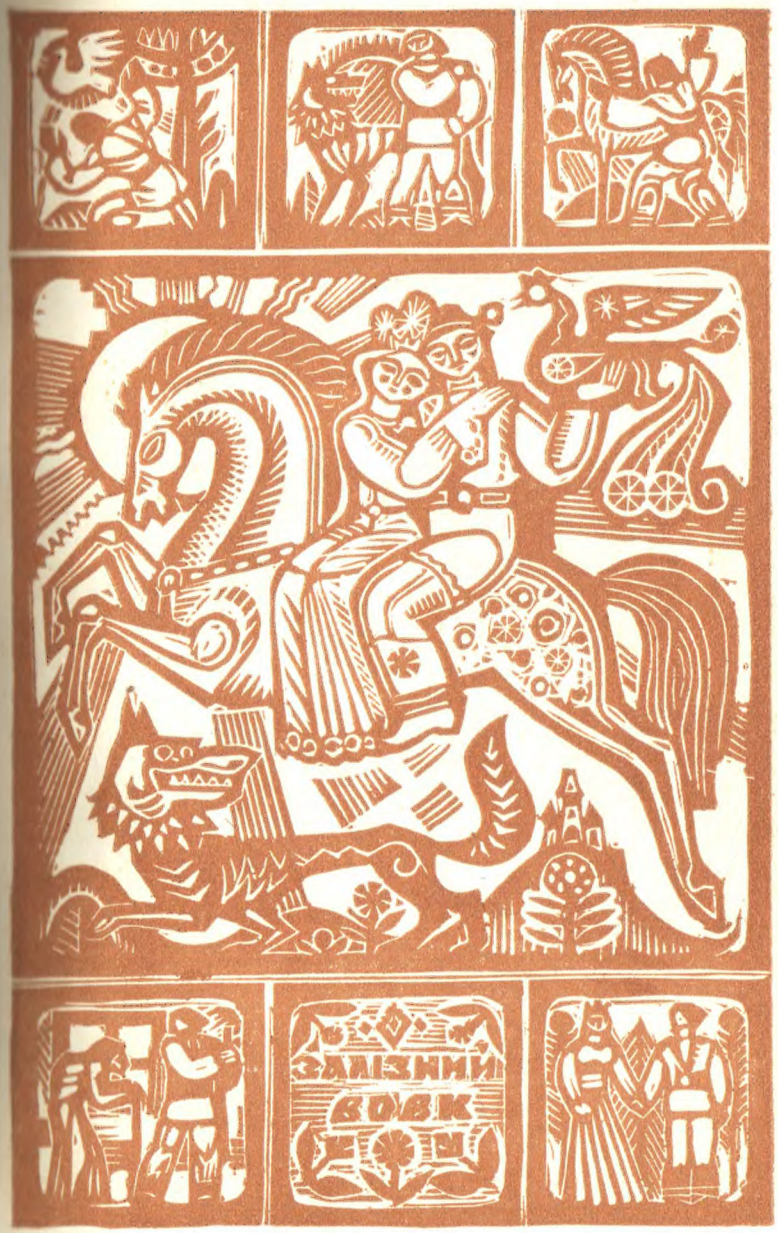
ЗАЛІЗНИЙ
ВОВК

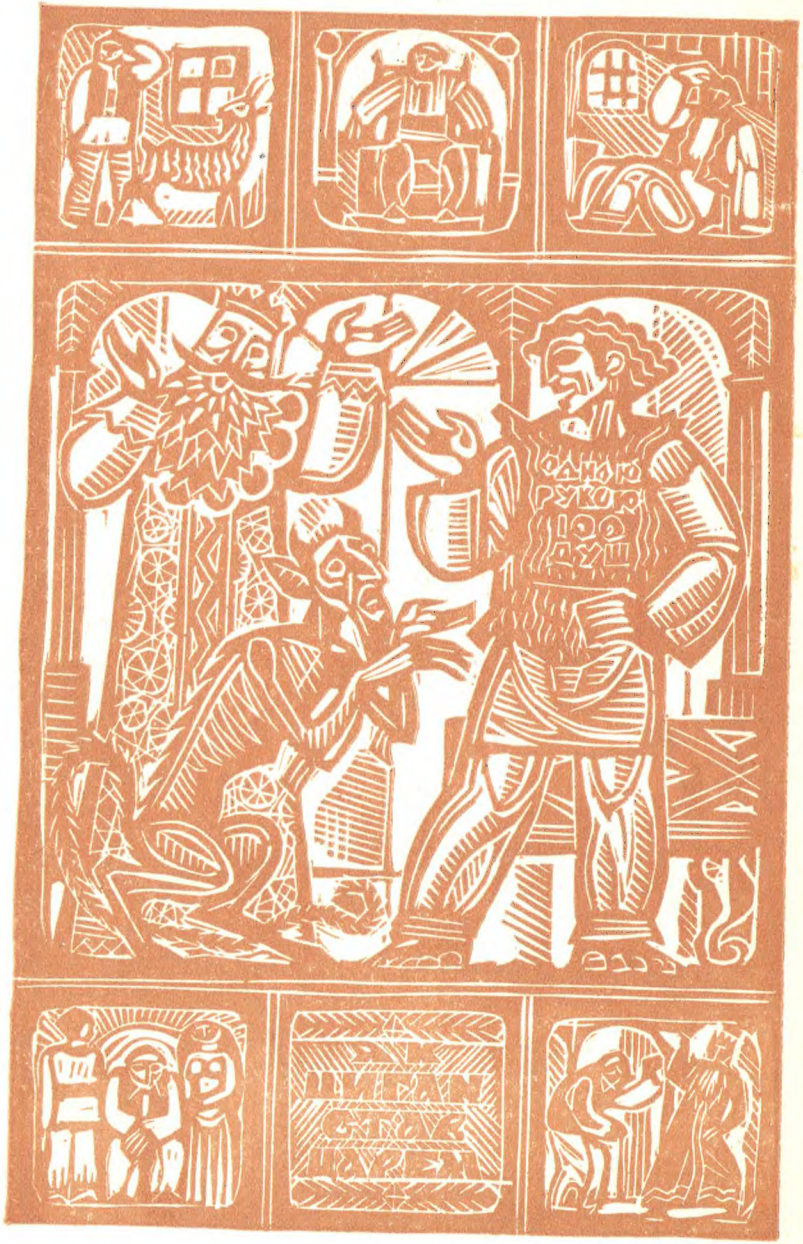

ДВАНАДЦЯТЬ БРАТІВ

Закарпатські казки
Андрія Калина

Видавництво
«КАРПАТИ»
Ужгород
1972

УФ(С280)
К17

КОЛО
ГІРСЬКОЇ
ВАТРИ

присядь із нами, друже,
послухати слово дивне,
що створив непідкупний творець —
простий народ.
Се тільки одна з книг;
з її сторінок долинає
то сива карпатська давнина,
то незабутнє у віках учора,
то висока людська фантазія,
що не мирить добра зі злом,
то всепідкоряюча музика,
в якій на прю із самою смертю
стає кринично-чисте кохання.
Присядь-но ближче, друже,
і ти глибше пізнаєш, полюбиш
історію краю карпатського,
природу краю карпатського,
душу краю карпатського,—
через мудрість, віками народжену,
фантазію, віками колисану,
через вільну й невмирущу
легенду, казку, приповідку,
пісню, баладу, коломийку...
Цього разу — через чарівну оповідь
казкаря Андрія Калина.
Та се тільки одна з книг,
а ми ще не раз гадаємо
присісти з тобою, друже,
коло дивного, простого слова,
КОЛО
ГІРСЬКОЇ
ВАТРИ

Літературна редакція та впорядкування
В. С. Басараба.
Художнє оформлення
В. Ю. Скакандія.

7—6—2
585—72М

КИЇВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА

ДВА ПЕРСНІ

Казка починається, як у війську, в одному полку служили два вояки. Звали їх Іванами. Вони були з одного села, ще й одного року. Та серцем неоднакові. В одного Івана серце було м'якеньке, як віск, у другого — таке тверде, як камінь. Про першого люди казали: тихий; про другого — гордий.

По війні обидва Івани повернулися додому. Час був хлопцям звити собі гнізда, тому вони пішли до дівчат. Доброму Іванові полюбилася донька бідної вдовиці, гордий Іван посватав у газди.

Прийшов гордий до дівчини й каже:

— Беру тебе з родини багатої. Та я теж не бідний.

І подав їй перстень з червоного золота. Заграли на обручці дорогі самоцвіти. І багацька дівчина дуже йому зраділа:

— У моїх скринях є усе на світі: і куповане, і ткане, і вишиване. Але такої дорогої речі в мене ще ніколи не було. Перстень мені на дяку.

Наділа обручку на середній палець, дивиться на неї і ніяк не може натішитися.

Приходить тихий до своєї дівчини і каже:

— Я тебе обдарував би золотом, діамантами, та нічого такого не маю, окрім сього персня.

— Персня?— здивувалася бідна дівчина, бо ніяких багатих речей від хлопця не чекала.

— Дарую тобі, люба, срібний перстень, обмитий сльозами. Носи і будь така щаслива, яким був і я, коли дістав той перстень!— мовив тихий Іван.

А дівчина сказала:

— Дорогий мені твій перстень не тим, що він із срібла, а тим, що для мене дорога твоя любов.

Наділа перстень на середній палець і дивиться, а він блищить, як чиста сльоза.

Настав день вінчання. Побратими зробили весілля разом, в одній хаті. І робилося те діло, як уже робилося.

Але люди дивляться на персні та дивуються: звідки сільські хлопці взяли такі речі?

Гордий Іван уже був підхмелений і почав хвалитися:

— Якось ми прорвалися до міста. Ворог розбігся по хатах. Бачу, що стріляють з багатого будинку. Я побіг і вибив звідти ворога. Та коли проходив графськими палатами, побачив на підлозі поранену жінку. Вона вся була в крові, вже ледве стогнала. А на руці в неї блиснув перстень; бачу, золотий, із дорогими камінчиками. Я собі подумав: не візьму я персня — візьме його хтось інший. І стягнув той перстень з пальця пораненої жінки. Вона гнівно глянула на мене і сказала щось незрозуміле — я тої бесіди не знав. Та що тут гадати: чогось доброго сказати не могла. Отак я добув перстень.

— Погане діло ти вчинив!— озвався із-за столу найстаріший дідо.— Перстень — дорогий, у ньому й діаманти. Але цілі гори дорогоцінного каміння не коштують стільки, як одна сльоза людини, що гірко страждає.

Питають тихого Івана:

— А як ти добув свій перстень?

— Хвалитися перед людьми незручно,— відповідає він.— Та раз мене просите, не заховаю правди. Тоді, коли взяли чуже місто, разом з Іваном був і я. Бачу, мені назустріч біжить малий хлопчик. Біжить і плаче: «Мамко! Де ти, мамко?» Я погладив хлопчика, потішив: «Держися мене, знайдемо твою мамку!» Хлопчик заспокоївся, не плаче. Раз лиш чую: «Синку мій, синочку!» Жінка до нас не бігла — летіла! Вхопилася за мою гвинтівку — думала небога, що я вистрелю. Кажу їй: «Жінко, не бійтеся! І у мене є мама! Беріть свого хлопчика й тікайте з біди!» Жінка упала на коліна, дуже дякує. Але мені треба йти вперед — наше військо наступає далі. Бачу, жінка зняла з руки перстень, подає мені. Щось і каже, та не розумію. А тут уже гукнули свої, чого я відстав. Так той срібний перстень у мене й залишився...

— Добре діло ти вчинив!— сказав тихому Івану найстаріший дід.— Перстень — як перстень, він не дорогий. Але дороге слово, з яким тобі його подарували.

Тут казці й кінець.

ЖИТТЯ І СМЕРТЬ

Оженився молодюк, почав газдувати. Побудував собі хатину, посадив садок. Народилося в сім'ї двоє діточок— дівчинка і хлопчик. Жилося людям добре.

Та одного разу хлопчик захворів. Сидить коло нього і батько, і мати, і сестричка. Хлопчик перевертається з боку на бік від болю, а вони зарадити не в силі.

Батько вже не може дивитися на муки своєї дитини. Вийшов надвір, ходить по садку. І бачить, хтось до нього наближається.

— Хто ти?— питає чоловік.

— Не впізнаєш? Я—Смерть. Маю забрати твого сина!

Чоловік почав просити:

— Ой, не бери сина! Візьми радше мене! За моїми плечима, небого, вже немала дорога, а йому ще треба йти. Перед ним — усе життя.

Простягнула Смерть кістляві руки і каже:

— Ну, ходи!

Та чоловік одразу почув, як б'ється його серце, як кров тече у тілі. І подумав, що він, правду кажучи, ще в таких літах, коли жити хочеться. Оглянувся довкола — на хату, на сад. За садом видно гори... А Смерть держить простягнуті руки, хоче його взяти! Пошкодував чоловік віддати життя за малого сина. Почув, як кінь заіржав у стайні, як пес загавкав на прив'язі. І так йому зробилося тяжко! А Смерть уже й квапить:

— Ну, чого стоїш?

— Я ще не готовий,— відповів чоловік і зник у своїй хаті. Але тепер уже не смів поглянути синові у вічі. Сів до столу, тяжко схилив голову й мовчить.

Вийшла надвір сестричка. Побачила, що хтось у саду стоїть і чекає. Коли дівчинка підійшла, Смерть до неї каже:

— Не бійся мене. Я маю забрати твого братика.

Дівчинка теж почала просити:

— Не забирай братика, забери мене! Я його люблю більше, як саму себе.

— Раз так, ходи зі мною!— і Смерть простягнула свої довгі руки.

Та дівчині привиділося, що зорі на небі ніколи ще так ясно не світили. Почула, як за садом шумить потічок... І подумала собі: «Моє життя тільки починається. А воно

таке красне! Брат менший — знає мало. Йому не так шкода помирати...»

Дівчина без слова утекла до хати.

А над ранок надвір вийшла мати. Не бачила довкола нічого, бо очі заливалися сльозами. Та до неї озвалася Смерть:

— Я прийшла забрати твого сина.

Мати попросила:

— Забери мене. Тільки попрощаюся із сином — і прийду.

— Я тебе чекаю!— промовила Смерть.

Мати вернулася до хати і мовчки довго-довго дивилася на сина. Та подумала, що хлопчик залишиться живим, і так легко стало їй на серці...

Вийшла надвір, дивиться: де Смерть? А довкола нікого не видно. Тільки на дорозі хтось дибає геть.

— Чекай!— гукнула мати.

Та її не чули.

Мати знову забігла до хати. Бачить — син усміхнений, здоровий.

І казці кінець.

ДЕВ'ЯНОСТО ДЕВ'ЯТЬ БРАТІВ І СОТИЙ РУЖА

Чоловік і жінка були бездітні, і все через це сварилися. Так дожили до старості. Чоловік помалу і забув про свою біду, а потім знову нагадав:

— Ей, жоно, не маєш ти дітей!

І приснилося жінці, що в її городчику виросла ружа. Та якби ту ружу зірвала собі, а сім'я з ружі з'їла, були б у неї діти.

Рано розповіла чоловікові, що їй снилося. Той накричав на неї:

— Ей, жоно, хто би посадив на городі ружу?

Другу ніч їй знову приснилося те саме. І знову чоловік накричав на неї.

Третю ніч, як їй таке приснилося, вона собі сказала: «Жінко, жінко, не довіряєш ти своєму снові, що у тебе в городчику ружа!»

Устала раненько і розповідає про свій сон. А дідо їй каже:

— Ну, коли та ружа стільки тобі сниться, піди подивися.

Заходить баба у городчик, а там одна ружа і така вам красна, що любо подивитися. Зірвала вона квітку, принесла до хати і показала дідові:

— Ну, видиш тепер — мені снилася правда!

Розірвала ружу, зернятка із неї висипала на руку, кинула в рот і з'їла.

А за рік у жінки явилася дитина — народився хлопчик. Але жінка почала кожного дня родити по хлопцеві.

Дідо злякався стількох дітей.

— Що я буду діяти із ними?

І він утік у другу державу, жону лишив із дванадцятьма хлопцями.

Але раз нічого... Діда нема, а баба родить далі. Народила дев'яносто дев'ять!

За день народилася і сота дитина. Дала її хрестити, а люди питають:

— Чия то дитина?

Одна бабка каже:

— А того діда, що утік у другу державу.

— Та як то може бути: дитина народилася, коли чоловіка нема?

І бабка розповіла, як жінка з'їла сім'я з ружі та як кожного дня народжувала сина.

І назвали сотого хлопчину — Ружою.

Як оті сто хлопців доросли до парубоцьких літ, Ружа сказав:

— Браття! Маємо сто хресних, і завтра вони принесуть дарунки.

Сто хресних і сто легінів — багато людей. А на оту гулянку якраз приходить батько, котрий лишив хату вже давно, коли було їх лише дванадцять. А в ті часи люди жили довго — і по триста літ!

Як побачив Ружа старенького дідика, посадив коло себе і почав частувати. А жінка упізнала свого чоловіка. Повела до другої кімнати і дуже докоряла:

— Видиш, чоловіче, ти мене лишив! Думав, що загину, а я сама вигодувала сто синів, сто легінів!

Потім вона сказала синам:

— Діти мої дорогі, то прийшов ваш нянько!

Наймолодший, Ружа, поніс його на постіль, аби відпочивав. Як батько відпочив, Ружа купив йому залізну

палицю і залізні черевики. Дав і шкіряні бесаги, повні грошей. А потому вивів старого надвір і показав на захід:

— Няньку, підете на захід і будете ходити, доки не сходите половину палиці та половину черевиків, не витратите половину грошей. Потім вертайтеся додому.

І батько пішов. Іде, іде, іде... Сходив уже половину залізної палиці й залізних черевиків — вернувся додому. Питає його Ружа:

— Няньку, чи ви що-небудь знайшли?

— Ой, нічого доброго не знайшов я, синку!

— Ну, лягайте та відпочивайте.

Як відпочив, приніс йому Ружа другу залізну палицю, другі залізні черевики і другі шкіряні бесаги, повні грошей. Вивів його на дорогу й показав на схід:

— Няньку, йдіть тепер туди. Як сходите половину палиці й залізних черевиків, вертайтеся додому.

Дідо зібрався у дорогу знову. Йде, йде — горами й лісами. І приходить у другу державу. Бачить — на одному широкому полі чоловік оре чотирма волами, а дівчина поганяє. Дідо приходить до них близько і вклоняється:

— Добрий день!

— Доброго здоров'я!

А чоловік орав на великдень. І дідо питає:

— Чоловіче, що ти дієш? Ореш на великдень!

— А ти що дієш? На великдень — у дорозі!

— Та я через те у дорозі, бо в мене сто хлопців і мушу їм пошукати щастя.

— А я через те орю й на великдень, бо у мене сто дівчат і мушу про них дбати.

Ударили вони по руках:

— Будьмо собі сватами! Поженимо своїх дітей!

Погостилися. І дідо, що мав хлопців, рушив через гори.

Як повернувся він додому, Ружа вийшов до нього й питає:

— Ну, няньку, як — щось доброго знайшли?

— Знайшов... Зустрів я чоловіка, котрий орав на великдень поле, і я йому сказав: «Чоловіче, що ти дієш, ореш на великдень?» — «А ти що дієш, на великдень — у дорозі?» — сказав він мені.— «Та я через те у дорозі, бо у мене сто хлопців і мушу їм пошукати щастя».— «А я через те орю й на великдень, бо в мене сто дівчат і мушу

про них старатися». І вдарили по руках: «Та будьмо сватами і поженимо своїх дітей!»

Ружа красненько вислухав і каже:

— Ну, няньку, тепер відпочивайте у своїй домівці, доки будете жити. Тепер ви примістили своїх дітей.

І казка скінчена.

ТРИ СИНИ

Казка починається з бідного чоловіка, що мав трьох синів. Мати хлопчиків померла, і чоловік годував їх сам. Що не говорили йому люди, як не радили, а не хотів приводити мачухи. Хлопці повиростали, але він зістарівся, захворів і вже не міг піднятися на ноги. Перед смертю покликав синів і заповів їм:

— Сини мої! Я вас полишаю, ми більше ніколи не стрінемося. Та хочу вам наостанок сказати: слухайте один одного, живіть у злагоді й пораді. Старшому честі не урвіть, бідному поможіть.

І батько помер.

Жили хлопці й довго не женилися.

Та одного разу старший брат сказав:

— Ходімо у світ! Десь там мусить бути і ліпше життя.

Брати замкнули свою хату і рушили в далеку дорогу. Ідуть, ідуть, ідуть. Зайшли в темні ліси. І зустрічають вони діда — десь вісімдесят років могло йому бути. Брати поклонилися, і старший питає:

— Хто ви, дідику?

— Просто добрий чоловік. Живу собі один. А ви, хлопці, маєте якусь старшину?

— Ой, не маємо. Мама померли ще тоді, коли ми були малі, а няньо померли, коли ми підросли...

Пошкодував їх дідо й каже:

— Не маєте нянька... Але коли хочете, буду з вами я.

Брати зраділи, що старий буде їм за батька. Всі четверо йдуть далі. І зайшли до одного села. Бачать, стоїть дуже красна хата. А перед нею дівчина підмітає двір. Старшому, Михайлові, дівчина полюбилася.

— Няньку! Еге, яка вона красна! Може би, схотіла за мене піти?..

— А ми її спитаємо!

Дідо спитав дівчину, чи не пішла би за Михайла. А дівчині час був віддаватися, тому дала згоду. Скоро справили весілля, і старший лишився газдувати.

Ідуть далі троє. Прийшли ще в одне село. А там, коло річки, стояв старий млин. Перед млином, сидячи на стільчику, дівчина вишивала. Полюбилася вона середущому, якого звали Юрою. Юра каже дідові:

— Ой, як би було добре, коли б ота дівчина за мене віддалася.

— Ми її спитаємо,— відповів старий.

Підійшли і дід питає дівчину:

— Чи ти, небого, не пішла би за нашого Юру?

— А чого би не пішла, коли хлопець красний, як косиця?

Справили весілля, і Юра залишився.

Дідо з молодшим, Василем, подорожують далі. Прийшли вони на толоку, де стояла маленька хатина з одними дверима. Перед нею дівчина розкурювала ватру. Подивилася на хлопця, а хлопець на неї. Взяв сокиру, нарубав їй дров — і вже вогонь горить, аж гуде. Дівчина здоїла корівчину, напоїла гостей молоком. І Василь каже дідові:

— А що, коли б ми поспитали, чи не хотіла б дівчина мене за чоловіка? Вона не багата, але і я не якийсь багач.

Спитав дідо дівчину — вона дала згоду.

Справили весілля, і Василь лишився у бідній хатинці.

Дідо пішов своєю дорогою.

Минуло десять літ. Забрів у цю околицю старенький жебрак. Зайшов до старшого, Михайла:

— Добрий вечір!

— Що вам, діду, треба?— питає Михайло.

— Прийми, синку, на ніч. І дай окраєць хлібця — я дуже голоден.

— На ніч не приймаємо нікого і хліба в нас даремного нема. Я сам нині ще не їв: усе в роботі та в роботі...

Дідо витер сльозу. Постояв коло порога і каже:

— Ой, невдячний синку! Забув ти нянькову пораду.

І подибав далі. А коли оглянувся, Михайлове обійстя вже горіло.

Прийшов до млина:

— Добрий вечір!

— Що вам, діду, треба?— спитав його Юра.

— Прийми, синку, на ніч. І дай окраєць хлібця — я дуже зголоднів.

— Ідіть, діду, куди собі йшли, бо ми для вас не маємо нічого...

Постояв старий коло порога і тяжко зітхнув:

— Ой синку, синку! Забув геть і ти нянькову пораду!..

А не встиг вийти за село, як на ріці вода піднялася, і старий млин понесло в долину разом із підвалиною.

Старий прийшов на толоку. Василь його запросив до хати і що мав — подав на стіл. Дідо повечеряв і встав із за столу.

— Та куди ви, дідику? Як будете на ніч вибиратися?

Старий залишився, переночував, але вранці, коли умивався, побачила жінка Василя на грудях подорожнього дві великі рани.

— Від чого у вас, дідику, такі боляки?

— Від недобрих синів.

— А як можна тото загоїти?

— На то, небого, нема ліків. Та якби ви запалили хату і попелом посипали мої зранені груди — трохи помогло б.

Господиня нараз розповіла своєму чоловікові, яку мала бесіду зі старцем. Повиносили надвір, що можна було винести, і хатина згоріла дотла. Василь теплим попелом посипав груди діда. Рани постягалися, загоїлися.

Дідо дуже красно подякував господарям і помандрував.

Василь тесе сохи — бодай колибу хоче звести, щоб [illegible] перебути. Раптом повіяв вітер, зашуміла хаща. Василь подивився, а на місці згарища стоїть нова світлиця. Зайшов, а там усього — і їсти, і пити...

Так батько вирядив синів.

ЧАРІВНІ ДИНІ

Жили-були два брати. Росли вони у бідній родині, [illegible] тільки біду та нестатки. Настав час женитися. [illegible]ший, Юра, взяв собі за жінку стару дівчину, аби прийняти на багатство. Молодший, Михайло, оженився на [illegible] дівчині, але сиротині. І не велося йому добре, [illegible] мав нічого для господарювання, окрім голих рук.

Доки брати були нежонаті, вони шанувалися. А після одруження їх дороги зовсім розійшлися.

Юра одного разу розсердився на Михайла й каже:

— Аби я твоєї жебрацької ноги на своєму газдівстві не видів!

Михайло більше не заходив. Та надійшла весна, а у нього немає насіння і на одну грядку. Зажурився чоловік, що він нічого не посіє, а там прийде зима...

— Що чинити, жоно?— радиться з дружиною.— Мушу йти до Юри!

— Іди, може, лагідніше буде з тобою говорити.

Зібрався Михайло і пішов до брата.

— Так і так,— почав казати Юрі.

А той одразу крикнув:

— Геть із мого двору, що я тобі говорив?

Пішов молодший брат додому, зажурений ще більше, як був.

Жінка його питає:

— Ну, що казав Юра?

— Вигнав мене знову. Не дав ні зернини. Чим засіємо?

Жінка потішає:

— Не журися, якось воно буде...

Так настало й літо.

Хата в Михайла невелика, та під її стріхою — силасиленна ластів'ячих гнізд. Знявся якось вихор і викинув із гнізд ластів'ят. Погинули пташенята, тільки одне лишилося, та й те зламало ніжку. Взяв Михайло пташечку, приклав до ніжки смерекові бильцятка, перев'язав, закапав молочком. Коли пташка видужала, Михайло виніс її з хати і випустив на волю.

Через кілька днів ластівка вернулася. Політала перед його хатою і випустила з дзьобика одну зернину дині. Михайлова жінка помітила першою.

— Еге, чоловічку, що принесла ластівка.

— Тепер ми вже газди!— радіє й Михайло.— Маємо насіння! Посадимо, щось вродить і нам.

І посадили зерня на городі. Скоро насінина прокільчилася, викинула листочки й потяглася паворозом. Паворoз собі розквітнув квітами, з квітів з'явилися плоди. Минуло літо — й виросли бідному чоловікові три великі дині, але такі великі, яких ще світ не бачив.

Михайло каже жінці:

— Принеси з городу одну диню, звариш і буде полуденок.

— Та як я диню принесу, коли така велика?

Пішли вони обоє. Взявся за диню чоловік, взялася і жінка — ледве її занесли до хати. Михайло взяв сокиру, розколов ту диню, а в ній повно усіляких страв та різних напоїв. Так багато всього усередині, що вистачить на довгі літа!

Внесли до хати другу диню. Та не встиг Михайло розрубати, як із неї вивалилася громада всілякого одягу — ціле село можна б одягти.

Чоловік і жінка вже чекають, що буде в третій дині! Заносять і її. Михайло втнув сокирою, а з дині нараз висипалася ціла громада золота і срібла.

Так бідний запомігся і вже нічого не ходив просити до старшого брата.

Позаздрив Юра Михайлові. Дуже хотів би дізнатися, звідки прийшли до бідного брата такі гаразди. І каже своїй жінці:

— Іди до Михайла — спитай, від чого став багатим.

Прийшла Юрова жінка до родича тоді, коли його дома не було. А господиня розповіла все, нічого не втаїла. Сказала, як злий вихор скинув ластів'ят, як чоловік виходив покалічене пташатко, як потому ластівка принесла насінину і з тої насінини виросли три дині.

Повернулась Юрова додому і все, що почула, сказала чоловікові.

Настала ще одна весна. Прилетіли ластівки, звили собі гнізда й під Юровою хатою. Вилупилися маленькі пташата, цвірчотять. Чекає багач вихора — вихор не налітає. Тоді він не витерпів — узяв довгу палицю і позбивав гнізда. Підняв одне пташеня з поламаною ніжкою, взявся лікувати. І ластів'ятко видужало. Юра виніс його на подвір'я, випустив на волю.

Минув час, і ластівка принесла багатому насінину дині. Зрадів Юра, пішов на город. Посадили з жінкою зернину і чекають, щоб і до них привалило щастя. Насінина проросла, зазеленіла листочками, потяглася паворозом і зацвіла золотистим цвітом. Та не виросли три дині, бо з'явився тільки один цвіт. Юра й цьому радий. Ледве дочекав, щоб настала осінь. Днює й ночує на городі, щоб часом мара не вкрала диню.

Прийшов і той час, коли вона достигла. Чоловік і жінка занесли її до хати. Махнув Юра сокирою, диня розлетілася на дві половини, а зсередини вибухнуло полум'я. Згоріла хата, згорів хлів і все-все довкола. Так багач став бідним. Ганьбився йти до брата просити допомоги й пішов по світу з торбою...

БАГАЧ-НЕНАЖЕРА

Був, де не був, великий багач. Але прийшло до нього щастя, з якого не мав користі.

Одного вечора ліг спати, та не міг заснути, бо подумав, що хоч він багач, живеться йому гірше, ніж цареві.

«Чого цар збирає з людей гроші, коли у нього і так досить срібла-золота? Ей, коби я забагатів ліпше, то й сам жив би добре, і бідним людям помагав би!» — говорить сам до себе.

І нараз щось шепоче на вухо:

— Тут маєш торбину! В ній тільки один срібний. Та коли його візьмеш, швидко з'явиться новий. Ти набери з торбинки стільки срібних, скільки тобі треба. А потому кинь її до річки. Лише коли торбинка буде в річці, можеш користуватися набраними грошима. А доки буде в тебе, то не смієш пустити від себе ні одного крейцера, бо всі срібні стануть камінцями.

Багач мало не здурів, коли почув про такий набуток. Дивиться, а коло нього справді з'явилася торбинка. Похапливо сунув до неї руку і вийняв один срібний. Відклав його на постіль, сунув руку знову — а там новий срібний...

— Ой, то раз маю щастя! — радіє багач.

За цілу ніч навибирав з торбинки громаду грошей. Думав, що на ранок закине її в річку і одразу почне купувати все, що йому треба, допомагати бідним.

Але коли засвітило сонце, розмірковував так: «Потерплю ще день. І їсти не буду, аби тільки більше набрати собі срібних!»

Чим більше було грошей, тим більше їх хотілося мати. Бере, бере з торбини багач срібні — відірватися не може. Радий би щось купити поїсти, та не сміє відійти й на крок від чарівної торбинки. Виймає гроші далі. І ніяк з торбинкою не може розлучитися.

Минув тиждень, минув місяць, минув рік. Багач тішиться одним:

— Хто грошам не радий?

Та почав він жити не ліпше, а гірше. Забув і про себе, забув і про людей, хоч обіцяв їм допомагати.

Вже йде з торбинкою до річки, та лише подумає, що не буде з чого вибирати срібні, як повертається до хати.

Постарів, занидів, зблід, а гроші вибирати не переставав.

Так і помер з торбинкою в руці коло гори срібних.

ПРО МАНДРІВНИКА

У бідної вдовиці був дуже добрий син. Хлопчина жалів матір, що мусила тяжко гарувати. Як підріс, то каже:

— Доста ви зі мною вже набідувалися. Піду на мандрівку.

Але що то була за мандрівка? Ходив по заробітках — по лісових роботах. Там помалу збирав собі гроші.

А через кілька років купив міський костюм, крисаню із пером і повертається додому. Тоді мало котрий чоловік був так красно прибраний: по селах носили домотканий одяг — з конопляного прядива. І коли з'явився мандрівник, що був одягнений по-панськи, всі дівчата за ним оглядалися: що за один зайшов у село? Так його й прозвали — мандрівник.

Жив у селі й багатий чоловік, який мав дочку. Немало вже приходило до неї сватачів, та дівчина дуже вибирала. А глянула на сина вдови — і нараз закохалася. Передає через своїх свашок: так і так, хотіла би його за чоловіка, тільки сама не сміє сказати.

Дівчина була собою гарна, правда, що лінива.

Мандрівник подумав: «Я по лісах стільки працював, а заробив на один костюм. Ніякого газдівства не маю. Було би добре взяти багату наречену». Обміркував отак свої справи і одного вечора прийшов до багача, хоч дівчина так перебирала, що вже й перестояла...

Все було домовлено, і сіли за стіл. А мандрівник, як випив, то каже:

— Мушу вам зізнатися, що маю одну хибу: коли напиюся пап'юся води, то втрачаю розум, ходжу, як дурний.

Старий газда подумав, подумав і відповідає:

— Ми ж не жебраки, у нас є що їсти, і не мусай натще воду пити.

Мандрівник оженився і почали жити. Минав тиждень за тижнем — прийшли сінокоси. Зять питає:

— Де у вас кісниці?

— У нас найскоріше косять мочари, бо там мокро й трава росте швидко,— пояснив йому старий.

Зять поклепав звечора косу і ще до дня подався косити. А в торбину взяв окраєць хліба і добрий шматок сала, бо знав, що його жіночка любить довго спати. Косить, косить... Уже встало сонце — і жінки приносять чоловікам їсти, а його — немає. Та раз не біда: сів собі під кущиком, розв'язав торбинку, поїв — і косить далі. Полишає валок за валком, а коса аж свище: добру силу має чоловік!

Але вже й полудень, а жіночки не видно. Узяв наш косар вила і сам розтрясує траву, аби просихала. Бачить, на дорозі — його молодиця: йде у білій хустці, у вишитій сорочці — прибралася, як чічка! Несе йому сніданок, коли по селах дзвонять на обід. Жбурнув чоловік вилами в траву і рушив до криниці. Жінка здалека кричить:

— Не йди, не пий воду, я вже тут!

А він вдає, що йому не чути. Напився водиці, прийшов на лужок і знову взяв вила. А жінка положила на траву клунок, виймає горшки:

— Сідай та їж. Я трохи припізнилася.

Мандрівник без слова схопив її за коси і вилами — спочатку по горшках, потому по лінивих жінчиних ногах. Жінка виривається, реве на цілий мочар, а він б'є і б'є: тіло вже аж чорне. Якось-таки вихопилася та й тікає, плачучи. Приходить додому, а мати:

— Що з тобою?

— Мамко моя, мамко,— бідкається донька.— Він натще напився з криниці води і геть утратив розум. Хотів мене вбити!

Показує синці і старому. А той мовчить, дивиться. Лише коли наплакалася й стихла, він заговорив:

— То би не спати до полудня, а робити — як інші жінки. Твій чоловік, хоча і здурів, але вчинив розумно, що тебе провчив.

Увечері зять прийшов додому і з усіма розмовляє мирно — вдає що він нічого не знає. А жінка знову в сльози:

— Як ти мене побив! Де тобі був розум?

Він лише дивується:

— Кого я бив? Нікого я не бив!

Жінка показує синці:

— А то чия робота?

— Не говори! — дивується чоловік ще більше.

І так вони полягали спати.

Рано-вранці зять пішов косити на другому полі. Косить, косить — ген сонечко сходить. Глянув на дорогу, а його молодиця вже йде з горшками. Прийшла і усміхається:

— Чоловічку, їсти! Видиш, тут є косарський сніданок!

Так із красуні стала роботяща жінка.

Зажили вони добре і, напевне, ще й нині живуть, коли не повмирали.

ПРО СЛУГУ ГАВРИЛА

Один газда любив випивати, а не любив робити. Каже жінці:

— Жоно! Треба би нам слугу!

— Іди та шукай. Але найми такого, щоб не Іваном звався!

Так вона сказала через те, що Івана міг би знайти скоро, а до неї мав прийти корчмар.

Чоловік ходив-ходив по селах і шукав слугу, але всі казали, що вони — Івани.

Другого дня газда зустрічає молодого хлопця. Питає, як його зовуть.

— Іваном,— каже хлопець.— А чому ви звідаєте?

І чоловік розповів. Хлопець йому каже:

— Але знаєте, що? Жона не мусить знати, як мене вовуть. Кажіть, що я — Гаврило.

Чоловік погодився.

Прийшли вони додому, а жінка питає:

— Як звати слугу?

— Гаврилом,— каже чоловік.

— Ну, Гавриле, а на який час берешся служити? — запитала хлопця.

— Я, газдинько, можу послужити, скільки буде треба,— приймається хлопець.— Бо я вмію не лише робити, а ще знаю чуже говоріння...

— Та яке?— здивована газдиня.

— Яке? А німецьке. Захочете — то вас теж навчу.

— Навчи її, навчи! — озвався і газда.— Буду мати розумну жону!

Прийшла весна, і чоловік з Гаврилом зібрався орати. Орють вони, орють. Уже і зголодніли, але полуденка не видно. Гаврило сказав:

— Піду я, допоможу газдині з обідом.

Приходить він під газдівський двір, гримить у ворота. Бачить, що газдиня злізає з оборогу. Вона помітила слугу і сердито кричить із драбини:

— Я не встигла наварити їсти!

— Не біда,— відказує Гаврило.— Тоді понесу сіна, щоб хоч воли не були голодні.

І поліз на оборіг, де сховався газдинин любас. Хлопець був міцний: коли схопив оберемок сіна, то потягнув разом з корчмарем. Той почав проситися:

— Гаврилику, відпусти мене. Даю тисячу срібних!

Слуга собі подумав і каже:

— За тисячу срібних відпущу. А щоб про тебе і газдиню ніхто не дізнався, привези нам з газдою найліпший полуденок.

Так пообідали по-панськи. Наїлися й воли. І веснували далі.

Другого дня зібралися орати на іншому полі. А там по сусідству орав і корчмар. Гаврило здогадався, що газдиня вийде в поле рано та й не з одним обідом, а з двома. У корчмаря воли були сірі, а у газди — чорні. Слуга набрав пороху і натер своїх волів, аби й вони стали — як у корчмаря. А газдиня здалеку подумала, що то любас оре двома парами. Нараз винесла із яру варене і печене — запахло на все поле! Але бачить, що тут коло плуга — газда із слугою. Вони знову смачно пообідали!

Гаврило підходить до корчмаря і каже:

— Передав мій газда так, що коли ви хоч раз оком кинете за його газдинею, то зарубає вас на ораниці.

Потім повернувся і шепнув своєму господареві:

— Газдо, йдіть до корчмаря, та візьміть сокиру: допоможіть направити ярмо, бо щось поламалося.

Чоловік узяв сокиру і йде до сусіда.

А корчмар — тікає.

— Та що ти боїшся?— дивується газда.

Корчмар біжить ще дужче, бо не розуміє, що чоловік гукає.

Тоді газда плюнув і вертається.

— Ну, тепер, газдинько, чоловік вам дасть!— каже Гаврило господині.— Не наздогнав корчмаря, то зарубає вас.

Жінка теж тікає.

Але газда нічого не знав.

— Що з людьми зробилося?— питає слугу.

— Від мене не втікають,— відповів Гаврило.— Я піду за ними і дізнаюся, чого вони бояться.

Бачить, газдиня з корчмарем в яру — їдять пісний полуденок.

— Смачного!— мовив хлопець.— Ну, що я вам казав? Не можете любитися вдома?

Повернувся до плуга і каже:

— Вони, газдо, дуже зголодніли. Їм так смачно запах наш полуденок, що побігли їсти.

Третього дня поїхали орати. Слуга каже, що чого чекати, доки газдиня винесе обід, він принесе сам. І пішов додому. Приходить під ворота і б'є в них кулаками. Газдиня зрозуміла, що прийшов слуга. Сказала корчмареві, аби йшов до комори і заліз там у порожню бочку. Але корчмар з великого страху скочив у першу бочку, в якій була коломазь.

Газдиня сердито питає слугу, що йому потрібно.

А Гаврило каже:

— Плуг дуже скрипить. Я прийшов за коломаззю.

І схопив цілу бочку, в якій був корчмар. Взяв на плече й несе. Як вийшов за село, зустрів двох торговців.

— Що ти несеш у бочці?

— Несу на торг чорта продавати.

— Ми купимо. Що за нього просиш?

— Тисячу срібних. Дешево даю...

Слуга продав бочку з корчмарем і прийшов на поле.

— Де ж полуденок?— спитав його газда.

— Ваша жінка — вже велика пані,— пояснює хлопець.— Вона не хоче більше готувати. Дала тисячу срібних, аби ми йшли до міста, в найліпшу корчму, і пообідали по-панськи.

Так і було. Наїлися в місті — ще й найняли собі візника, щоб віз їх додому. Приїхали і Гаврило каже:

— Ну, я вже добре наслужився, газдо. Вивів вас, як бачите, в пани. Самий час — навчити вашу жінку по-німецькому. Але для цього мусите прирізати їй язика.

Газдиня мовчала, боялася, що слуга розкаже про її таємницю, і чоловік тоді відріже голову — не те що язика.

Газда притнув їй язика і дуже зрадів, що має вчену жінку.

Гаврилові дав отих волів, що залишилися у полі, запряжені до плуга, і відпустив його із служби. А хлопець знову став Іваном, повернувся до свого села і так почав собі газдувати.

БІДНЯК І КОРЧМАР

Раз дуже давно жив один бідний чоловік, який звався Федором. Мусив робити на панів, а заробітки мав слабі: панська рука на платню скупа.

А тут настало літо. Чоловік узяв косу та йде найматися косити. І проходить він коло корчми. Ще ніколи Федір туди не заглядав, бо — правду казати — не мав за що випити. А тут корчмар вийшов сперед нього і запрошує:

— Чого ти, сусідо, до мене не заходиш? Ану, спробуй, як то добре — випити.

Федір каже:

— Слухайте, корчмарю, та яка вам радість від того, що зайду, коли в мене порожні кишені?

— Не біда, сусідо, я тобі дам випити без грошей. Лише заходи...

Зайшов бідняк до корчми, а там люди вже з раннього ранку. Але Федір мав свою дорогу і не сів пиячити. Попросив склянку паленки, випив та й пішов — найматися косити.

Тільки з того часу чоловік не обминав корчму: помалу-помалу та все брав на віру по маленькій скляночці. Так тяглося аж до кінця року. А коли минув рік, Федір більше в корчму не заходив. Його знову перестрів корчмар:

— Чому ти, сусідо, про мене забув? Чого не заходиш?

Федір відповів:

— Не заходжу, бо вже і без того боргую геть-геть, не знаю як віддати.

— Що ж, зайди до мене, то бодай порахуємо, скільки ти там винен,— запросив корчмар.

Федір зайшов до корчми, сідає. Та не встиг перехилити склянку, як хитрак йому нарахував аж тисячу срібних! Чоловік, коли таке почув, схопився за голову:

— То якесь обманство! За рік, хоча б я кожний день випивав на срібний, то все одно вийшло би не більше, як у році днів.

Корчмар не довго думав і дав Федора в суд. А як дійшло до суду, то, зрозуміло, правда — корчмарева, бо Федір — бідняк: хоче чи не хоче, а мусить заплатити всі тисячу срібних ще й судові витрати.

Прийшов екзекутор і забрали хату. Лишили бідякові тільки стару козу, бо мав троє маленьких дітей. Зібрався бідний чоловік з родиною і пішов на толоку. Зробив собі вівчарську колибу і перебуває там, як може. Але коза прив'язана просто до кола і цілу ніч мекає — не дає спочити. Розсердився чоловік, зарізав козу і обдер, як зайця. Шкіру нап'яв на колі — щоб сушилася.

Надійшли якісь великі свята. Люди сиділи у корчмі до пізньої ночі. Мусив корчмар витягати їх по одному на вулицю. А Федір узяв шкіру, одягнув на себе і рушив у село. Прийшов та й чекає. Корчмар виходить з п'яними, що вже й не пам'ятаються. Федір скочив поміж них і — на корчмаря. Люди налякалися, бо думали, що то нечиста сила: еге, така велика коза, що кинула корчмарем на землю! І всі порозбігалися, бо в ті часи боялися нечистої сили. А Федір б'є корчмаря — аж і сам реве. Той почав проситися:

— Лиши мене хоч трохи живим!

Федір відповідає:

— Ой, я тебе живого не лишу. Ти з бідного хотів би душу витрясти. Чоловік напив десь на сто срібних, а ти йому нарахував тисячу. Тепер я тобі виплачу, але по одному!

І б'є корчмаря далі — вилічує срібні. А той стогне:

— Усе віддам назад, все поверну тому чоловікові — лиши мене живим!

Тоді Федір каже:

— Ну, раз так, верни ще сеї ночі, бо я би дуже не хотів зустріти тебе знову.

Федір вернувся до колиби. А корчмар, побитий, ледве доліз до хати. Ліг у постіль і каже корчмарці:

— Жінко, біжи на толоку. Передай біднякові, аби ще сеї ночі зайшов поговорити. Мене тепер якась мара душила, і я ледве лишився живим. А все з-за його хати.

Перелякана корчмарка побігла до колиби і все переказала.

Федір прийшов, а корчмар — у ліжку: страшно побитий, крекче. Але Федір чиниться, що нічого не бачить, не чує. Почав нарікати:

— Що ще з мене хочете? Уже забрали мою хату і вигнали мене із села. А за що? Я вам хотів віддати свій борг, але ви прирахували стільки, що того не мав би і нечистий...

— Йой, не згадуй, Федоре, нечистого!— застогнав корчмар.— Іди собі хоч нараз до старої хати. Я тобі повертаю.

Бідняк відкланявся й пішов. А рано-вранці з жінкою і дітьми перебрався на своє обійстя.

І так Федір жив собі рік-два. Та якось у родині зчинилася сварка. Жінка насердила його, і він її вдарив по лицю козячою шкірою. Жінка вибігла надвір, почала кричати:

— Дурний козел! Побив корчмаря — тепер до мене взявся!

Корчмар дочувся від селян, що кричала Федорова жінка, і знову дав бідняка в суд. А в ті часи суд був у Сігеті, не в нашому Хусті. Дорога далека, і взяв Федір на плече бесаги, а до торби положив і шкіру. Прийшов до Сігета, і адвокат питає:

— Скажи, чоловіче, ти справді бив корчмаря?

— Та бив,— зізнався Федір.

— А як ти його бив?

— Було велике свято, і люди допізна сиділи у корчмі. Я вдягнувся у козячу шкіру та й підвартував, коли корчмар виводив останніх пияків. Як вискочив і вчепився в нього — люди повтікали, а я мав роботу...

— Та де є та шкіра?

— Тут є, у бесагах.

— Ану одягни.

Федір радо вдягся у козячу шкіру, ще собі підскочив і замекав.

Адвокат засміявся:

— Ну, Федоре, нічого не журися: вважай, що ми виграли.

В суд заходять пани за панами. Федорові адвокат порадив, аби сидів у нього в канцелярії — отак, як є, одягнений у шкіру. Лише відхилив двері, щоб чоловік бачив, коли буде йти мимо корчмар...

Той адвокат заступав за бідних, і тому так добре намовив бідняка.

Зійшлися судді, тут був і корчмар, а Федора не видно. Корчмар не міг спокійно сидіти:

— Прошу, панове судді, судіть його вже, доки будемо чекати!

Та Федорів адвокат піднявся і заявив так:

— Пробачте, корчмарю. Як можна судити якогось чоловіка, коли його немає. Може, він не винен? Може, хоче виправдатися?

Добре, дуже добре говорив той адвокат, що заступався за простих людей.

І суддя сказав:

— Ану, пане корчмарю, підіть подивіться: напевне, бідний чоловік боїться, ховається десь там за дверима?

Корчмар собі запалив сигару і вийшов на сходи. Йде і роздивляється. Бачить, одні двері трошечки відхилені— попрямував туди. Тільки він наблизився, Федір швидко відкрив двері навстіж і показався корчмареві страшною козою. А той так налякався, що сигара йому з рота випала. Навіть коли повернувся в суд — не міг заговорити.

Суддя сердито запитав:

— Так є Федір чи немає Федора?

— Н-немає, світлий суде. Та раз не біда. Я вирішив його не правотити, бо Федір — бідняк.

Хто не вірить, що таке десь сталося, най прийде до мене. Я скажу, чи правда то була.

ЯК ЧОЛОВІК ДІЛИВ ГУСАКІВ

Один сільський чоловік судився з корчмарем. Зібрався він у місто, до пана судді. Аби було з чим зайти до пана, зарізав гусака. Прийшов і першим ділом розвив рушника, показує, з чим стає до бесіди.

— За подарунок дякую,— мовив пан суддя.— Та не знаю, як його поділимо? У мене жінка, два сини й дві доньки. Кому що віддати?

— Поділимо!— каже чоловік.

Він одрізав із гусака голову і подає панові:

— Ви у домі голова, і вам — голову!

Відрубав задок і подає пані:

— Вам за домівством дивитися, у хаті сидіти!

Відрубав дві ніжки й подає синам:

— Вам ноги, щоб ходили, бо ви ще молоді.

А дочкам сказав:

— Вам крила, бо вам скоро полетіти з дому... Ну, а що лишилося — то буде мені.

Судді полюбився хитрий селянин. Пообіцяв, що буде судити на руку чоловікові.

Але почув про те корчмар. Зарізав не одного, а п'ять гусаків, і приніс до пана. Суддя і йому каже:

— За подарунок дякую. Та у мене жінка, два сини й дві доньки. Нас шестеро, а гусаків п'ять. Як їх поділити?

Корчмар думав, думав, але нічого не придумав.

Пан суддя покликав селянина, щоб поділив той.

Узяв бідняк гусака, дає панові й пані:

— Вас двоє, а додати одного гусака — разом буде троє.

Узяв бідняк гусака, подає синам:

— Вас двоє, а додати одного гусака — разом буде троє.

Узяв бідняк гусака, подає донькам:

— Вас теж двоє, а один гусак — і разом буде троє.

Лишилися ще два гусаки. Взяв їх бідний чоловік і каже:

— Я один, зате гусаків два — і нас також троє!

Панові ще більше полюбився хитрий селянин. А корчмар, коли почув, як той говорить із панами, нараз відмовився від суду і ніколи з ним не правотився.

ПРО ПАНА-КАПІТАНА

Був, де не був, один пан-капітан, який любив хвалитися великою силою. Раз він привів до кузні коня, аби підкувати, і каже ковалеві:

— Гей, слухай сюди! Зроби дві підкови для мого коня,

та щоб вони обидві були з доброго заліза! А ще — роби швидко, бо я збираюся на лови.

Коваль одразу взявся до роботи. Постукав, постукав — одна підкова уже є!

Пан-капітан узяв її до рук — підкова розламалася.

— Слабе залізо! Давай ліпше!

Коваль посміхнувся. Почав кувати знову. Коли була підкова готова, подав панові.

Пан-капітан її лише зігнув. І наказує:

— З твердішого, твердішого заліза!

Коваль зробив ще одну підкову.

Вхопився пан ламати її. Витискує із себе всі сили — підкова і не гнеться.

— Може бути!— каже.— Тільки швидше куй, бо мене вже чекають на лови.

Кінь стоїть підкований, б'є по землі копитами. Коваль чекає плату. Пан-капітан вийняв золотого і дав ковалеві:

— За добру роботу!

Але коваль каже:

— Пане-капітане, ваш золотий слабий!— і зламав монету, якби була зі скла.

Придивився пан до коваля. Вийняв ще два золоті. Коваль склав їх разом і зігнув.

— І ці не годяться!

Пан-капітан дуже здивувався. Та що мав чинити? Вийняв із кишені вже три золоті.

Коваль підкинув гроші на долоні та й каже:

— Ці вже добрі!

І пан-капітан більше не хвалився великою силою.

СТАРОСТА ПАСТУШКІВ

Був один цар, котрий мав царевича. Той царевич любив полювати. Раз прийшов у темний ліс, а там його щось кличе:

— Гей, пане, поклади мені до бука жердину.

Царевич нікого на дереві не бачив, лише почув голос. Скоро вирубав жердину і припер до бука. Жердиною зліз великий гад і обвився хлопцеві круг шиї. Царевич злякався і пішов шукати ворожби або якогось порятунку.

Приходить на поле, де пастухи з худобою. А то — молоді хлопці. Вони бавилися так: один був за старосту,

а двоє — за підстаростів. Староста сидів собі, як пан, а підстарости доглядали худобу.

Царевич пішов мимо дітлахів, навіть не вклонився. Той, що був за старосту, схопився й закричав:

— Гей, паночку, верніться до мене!

Царевич вернувся, а хлопець говорить:

— Що ви за чоловік? Проходите попри старосту і не вклоняєтеся!

Царевич нічого йому не сказав, лише пройшов знову і вклонився хлопцеві.

— Тепер скажіть, що у вас на шиї?— запитує староста.

— Не знаю, що то є.

— А я знаю, я з ним поговорю!— І хлопець сказав гадові: — Хто тобі дозволив сісти чоловікові на шию?

— Мені не дозволив ніхто! Я сам собі дозволив!

— А знаєш, що без суду ти не можеш кривдити людину? Злізай долі, будемо судити. Я староста, а в мене два підстарости. Якщо присудимо тобі, аби тебе царевич носив — то полізеш знову, а якщо ні, то мусиш іти пішки.

Гад красно розвився, зліз на землю і чекає суду. Суд зробили скоро: хлопці схопили палиці та й убили гада.

— Пане старосто, і ви, підстарости! Ходіть зі мною до царя,— запрошує царевич.

— Ми до царя не можемо йти, бо з людською худобою зайняті. Якщо залишимо худобу, то наробить великої шкоди.

— Нічого, нічого! Я всю шкоду заплачу, лише ходіть зі мною.

Хлопці не пішли: вони не хотіли, щоб їхня худоба знищила людську працю. Тоді царевич сам пішов додому і розповів про свою пригоду.

— Ішов я,— каже,— попри хлопців, а вони так хитро змапили того гада із моєї шиї і вбили його.

Цар говорить:

— Я хочу їх видіти. Йди й приведи тих пастушків.

Царевич скочив на коня і — на толоку. Знову просить хлопців, але вони не хочуть іти:

— Най сам цар прийде до нас!

Царевич вернувся і все розказав батькові. Цар опустив голову і став думати: «Ба що то за хлопці, що собі дозволили так сміло говорити?» Та й наказав слугам, аби

запрягали. Приїхали увечері в село, де жили ті хлопці, і питають:

— Де тут знайти старосту?

Царя нараз повели до старости, але то був староста, котрий наказує громаді. Царевич сказав:

— Ведіть нас до хлопця, котрий старостує серед пастушків.

Сільський староста здогадався і повів царя до хати, де жив той пастух. А хлопець жив на краю села, в хижі, городженій ворінням. Цар заходить, вклоняється:

— Добрий вечір, старосто!

— Доброго здоров'я, царю! Що потребуєте, кажіть.

— Нічого такого я не потребую, лише хочу знати, чи вмієш писати?

— Вмію.

— Тоді добре. Ну, ходи зі мною.

Цар привіз його в палати, красно убрав і каже:

— Ти будеш у мене усі суди судити.

Скільки потому до царя сходилося народу, ніхто не був проти слова старости. Усе судив добре.

Та хлопець звик до іншої роботи, і за якийсь час заявив, що не може сидіти в палаці, знову йде на толоку з худобою.

— Коли треба буде мого слова, зашліть когось за мною, і я прийду.

Так зібрався з царською худобою на пасовище і взяв двох вояків, як підстаростів.

Раз одна бідна жінка, що мала троє дітей, ходила по селу, аби дістати для них їсти. А вітер завіяв із такою силою, що бідна ходачка упала у болото і поваляла ті окрайці, що вижебрала. Прийшла вона до царя на скаргу: так і так, верталася до своїх дітей з нажебраним хлібом, а вітер кинув торбою в болото. Цар заслав по старосту на толоку.

Хлопець прийшов і питає жінку:

— Що сталося?

Вона переказала.

Староста швиденько написав листа, красно запечатав і кинув у повітря. За короткий час заходить у палац двістіп'ятдесятилітній чоловік. Староста схопився і пальцем постукав старого в чоло:

— Нечистий духу, Вітре, чому ти видаєш такі великі сили, аби бідна жінка впала у болото і втратила хліб,

котрий так тяжко вижебрала? За одну годину занеси нещасниці у хижу стільки хліба і муки, срібла й золота, аби мала на ціле життя!

Через годину староста відправив ходачку додому, а сам зібрався до худоби.

Раз поганий цар пише його цареві:

«Чув, що маєш премудрого хлопця, але в мене дівка ще мудріша. Вона видурить від твого золоті роги із бика».

Цар відписав:

«Не може того бути. Мій пастух зуміє поговорити з нею!»

А поганий цар — йому:

«Якщо моя дівка видурить від нього золоті роги із бика, то чи дозволиш, аби хлопець узяв її за жінку?»

Цар відповів:

«Дозволю! Коли його обмане, то най поберуться».

Дівчина убралася в саме золото і пішла на толоку. Підійшла, вклонилася і йде собі далі. А хлопець спитав:

— Куди ти, дівко, йдеш?

— Іду туди й туди,— говорить хитруня.

А хлопець побачив, яка вона красна і почав просити:

— Не йди ти нікуди. Вже й так скоро ніч. Ти переспи у моїй колибі.

А дівчина того і хотіла. Зайшла у колибу. Недобре там було, бо дим виїдав очі. Та заночувала. Рано встала, дивиться на царську худобу і показує рукою на золоторогого бика.

— Я би їла м'ясо із сього бика.

А хлопцеві вона так полюбилася, що він уже нічого і не радився. Взяв рушницю й застрілив бика. Зварив м'яса. Дівчина наїлася і проговорила:

— Я би хотіла мати золоті роги із бика.

Хлопець схопив палицю, відбив з голови роги і подав їх дівчині у руки. Тоді вона вернулася у свою державу.

А царська худоба уже порозбігалася, бо не мала ватажка — золоторогого бика.

Хлопець бачив, що він зле зробив. Не знав, як показатися цареві на очі. Зробив таку пробу: загнав палицю у землю, а на неї повісив крисаню, і думає: «Та палиця — цар, я буду йти до неї на пораду». Вклонився:

— Добрий день, пресвітлий царю!

— Доброго здоров'я,— відповів за царя сам.— Що нового, старосто?

— Нового є досить. Вовки з'їли у мене бика.

Та хлопець подумав: недобре виходить, правду треба би казати.

Тим часом поганин написав цареві:

«Якщо тепер не справиш весілля, як ми мали договір, починаю з тобою війну».

Цар викликав хлопця й запитав:

— Ти, старосто, любиш оту дівку, якій віддав з бика золоті роги? Коли не любиш, то кажи — піду на війну, бо я не боюся поганого царя, візьму його державу до останку.

— Ні, у війну не підемо, царю. Я ту дівчину люблю і хочу її взяти.

Так молоді побралися і живуть донині, коли не повмирали.

ПРО МАЙСТРА ІВАНКА

Казка починається з царя, котрий собі вигадав, аби змайструвати із одної дошки дванадцять стільців, а тринадцятий зверх того. А та дошка не має бути більша, як три метри. Дає три вози золота тому, хто би це зробив. Але хто візьметься за діло і не зробить — відповідає головою.

Приходили майстри з цілого світу. Жодному не вдалося цареві догодити, і всі заплатили своєю головою.

Раз дочувся про то цар із другої держави. Він захотів відвезти собі три вози золота. І взявся змайструвати такі стільці.

— Добре, добре,— каже йому цар.— Хочеш, то роби. Але знай, що й ти відповідаєш своєю головою. Стільки грошей у тебе нема, аби міг оплатити свою голову.

Чужий цар пристав на все. Мав часу один рік. За цей рік він наробив усяких стільців, але з одної дошки не змайстрував жодного.

Йому не зняли голови, лише засудили на вічну темницю. А як треба було йти в темницю, чужий цар за себе заложив дочку.

І так сидить дівчина в темниці.

А в той час у одного бідного чоловіка підростав хлопчина, що мав уже чотирнадцять років. Іванко був тяму-

щий. Чує межи народом, що десь є такий цар, якому треба би зробити із одної дошки дванадцять стільців, а тринадцятий зверх того.

Почав проситися у батька:

— Я, няньку, йду в світ!

— Та як ти, Іванку, пустишся у світ, коли у тебе нема грошей? — питає його батько.— А я тобі не можу дати й крейцера. Будеш голоден у дорозі.

— Нічого, няньку, я щось зароблю.

Хлопець зібрався і пішов. Подорожує пішки, бо тоді ніяких машин не було. Ішов за два й півроку і аж так дібрався до третьої держави, до того царя, котрий хотів мати із одної дошки тринадцять стільців.

Зайшов Іванко до царя, красно привітався. І цар його питає:

— Що нового скажеш, хлопче?

— Я нового не маю нічого. Лише чув межи народом, що вам треба би зробити із одної дошки дванадцять стільців, а тринадцятий зверх того.

— Та мені би треба,— відповідає цар.— Але чи ти зробиш? Як зробиш — дістанеш три вози золота, а не зробиш — відповідаєш головою! Чи пристаєш на то?

Хлопець відповів:

— Усе буде в порядку. Я стільці вам зроблю, а голову не дам... Та слухайте сюди, пресвітлий царю. Коли хочете мати такого стільця, як собі загадали, принесіть мені явора, що пробився із землі тоді, коли ви народилися.

Цар задумався. І питає він старих людей, чи не пам'ятають такий явір. Знайшовся один дідо, що мав двісті і п'ятдесят років. Він показав цареві таке дерево. Цар дав явора зрубати, повезти на тартак і там порізати на дошки. Але звідти наказав привезти лише одну дошку. І каже цар Іванкові:

— Най тобі ще раз розтолкую, аби не помилився: то мають бути такі стільці, аби розтягалися і знову стягалися, як гармонійка.

— Не приказуйте мені, бо я знаю, що маю робити!— відповів Іванко.

І цар його замкнув у майстерні, дав час — один рік.

Іванко став робити. Скоро вчинив для царя стілець — тридцятисантиметрову палицю, а на неї вкрутив шість гвинтів. Раз цареві не сказав нічого. Палицю припер у

закутку, аби там стояла, та й майструє усякі стільці, що лише є на світі, бо часу має майже цілий рік.

А одного разу чує Іванко красний голос: дівчина співає прекрасні співанки. І вже не терпиться йому — хоче знати, хто ото співає. Взяв долото, клепач і пролупує стіну. Пробив тонку, як струна, щілинку. З того боку підходить до нього на ту струночку така красна дівчина, якої ще ніколи не бачив. Іванко питає:

— Що ти, дівчино, там робиш?

— Я сиджу в темниці.

— Що ти поганого вчинила?

— Нічого не вчинила. То завинив мій нянько: хотів показати тутешньому цареві, що з одної дошки зробить йому тринадцять стільців, бо дуже спокусився на три вози золота, але не міг зробити. Цар дав його до вічної темниці, а він замість себе заложив мене...

Минув один рік, і цар заходить у майстерню. Останній день не дав хлопцеві їсти — думав, що й так той утратить голову.

— Ну, Іванку, як мої стільці?

— Ви, пресвітлий царю, хочете стільці, а їсти сьогодні мені ще не давали.

Цар різко повернувся і наказав слугам, аби принесли їжу. Хлопець добре наївся, помалу собі встав і подає цареві тридцятисантиметрову палицю:

— Тут маєте стільці.

Цар здивувався і сердито каже:

— Та ти такі стільці наробив? Знай, ти — коротший на голову!

Тоді Іванко взяв із рук царя оту палицю, розкрутив гвинти — а з палиці розтяглися, як гармонійка, дванадцять стільців і тринадцятий зверх того.

Цар дуже зрадів, узяв Іванка попід руку і повів у палац.

— Ну, Йванку, що хочеш — чи три вози золота, чи, може, моє царство?

— Не треба мені золота, ані вашого маєтку, лише дайте мені те, що сидить у мурі.

— Ей, що тобі з того? Ліпше узяти аж три вози золота.

— Не хочу нічого, лише те, що в мурі!

І цар випустив дівчину. Вона пішла з Іванком у свою державу. Там вони побралися та щасливо живуть і донині, як не повмирали.

ЦАР І ДВА РОЗБІЙНИКИ

Жив бідний чоловік, що мав одного хлопця. Той хлопець ходив служачи. А як вийшли хлоп'ячі роки, побачив, що нічого з газдівської служби — іде він у розбійники!

Прийшов до одного великого міста і бачить, що три хлопці ховають між собою якусь таємницю, напевне, радяться йти красти. Наблизився до гурту і каже:

— Про що радитеся, хлопці? Кажіть і мені. Не бійтеся нічого, бо я такий чоловік, як ви. Я вже давній злодій.

Вони відповіли:

— Радимося, як би у царя украсти золоті.

Син бідняка питає:

— А чи много в нього золотих?

— Не можна й полічити!

— Не журіться, ми їх порахуємо, лише скажіть, де вони лежать.

— Гроші лежать в окремій палаті. Досить тяжко буде їх украсти, бо цар має велику сторожу.

— Добре, хлопці. Йдіть до коваля та дайте мені справити чотири долота і одну порядну із заліза довбню.

Скоро все зробилося. Розбійники пішли розбивати. Почали пробивати задню стіну палати. На долота клали дубову кору, аби їх не чути. Так вони дісталися в палату, набрали срібла й золота. Коли йшли геть, то стіну заклали смоляним папером, щоб не було видно, де продовбали в ній діру.

Ще не раз приходили і брали собі гроші, доки якось цар не додивився, що бракує золота. Він поскаржився цариці.

— Як то може бути? Чи наші гроші всілися, чи хтось їх краде? Та на замках нічого не слідно.

— Не можуть гроші всістися,— каже йому цариця.— Іди у темницю і запитай розбійника, якому ти дав довічну кару. Він щось тобі порадить.

Цар так і зробив. Він запитав старого:

— Скажи мені, що сталося з грішми? Чи то вони усілися, чи хтось їх краде? Скажи чисту правду — я випущу тебе на свободу.

Розбійник усміхнувся на цареву бесіду і говорить так:

— Пресвітлий царю, йдіть додому, візьміть залізну палицю і постукайте по стінах. Розбійники, напевне, пробили діру і заклали смоляним папером. Через неї носять ваше золото.

— А як їх зловити?

— Викопайте під дірою яму — чоловікові під плечі — та налийте до неї смоли. Розбійники будуть пролізати, й один із них упаде в яму.

Цар зробив, як радив йому злодій.

Вночі прийшли розбійники, щоб знову взяти золота. Один із них упав у смолу і почав просити:

— Тягніть мене, бо я в смоляній ямі!

Розбійники подали йому колика, взялися тягти, але не могли витягти. Син бідняка витяг довгого ножа і відрубав нещасникові голову. Розбійники вхопили ту голову і пішли собі.

Рано-вранці цар іде дивитися, що там діється. Бачить, у ямі чоловічий труп, але без голови. Не розуміє — що то значить? Знову подався у темницю до старого злодія:

— Твої слова сповнилися, діду. Там у смолі зостався розбійник, але без голови.

— Значить, межи ними є один хитрак: він одрубав розбійникові голову, щоб ви не впізнали.

— Що ж тепер робити, як їх упіймати?

— Накажіть, щоб безголовий труп тягли по торговиці. Хтось із його родини мусить заридати. Того треба схопити.

Син бідняка побачив, як тягають труп, і нараз догадався, що то означає. Купив мальованих тарілок і дав жінці вбитого розбійника:

— На, бери з собою тарілки та йди дивитися на труп, що його тягають. Спершу зашпортайся об нього — упади й розбий ті тарілки, а тоді вже плач.

Вона так і зробила. Наплакалася стільки, що голова її боліла.

А цар бачив, що ніхто не плакав, лише одна жінка, яка розбила тарілки. Іде і знову радиться із старим розбійником. А розбійник каже:

— Ота жінка плакала не над черепками, а над чоловіком: то була його жона! Даю вам, царю, ще одну пораду: накажіть, щоб розіпнули труп на хресті при дорозі. А довкола поставте сторожу — дванадцять вояків, бо хтось захоче викрасти розп'ятого і поховати разом з головою.

Цар послухав старого розбійника.

Але і син бідного мав не дурний розум: купив собі дрантиву одежу і запріг у возик сліпого коня, до возика положив горілки і подорожує. Проходить попри трупа, що ви-

сить на хресті, і тут свого сліпого коня паганяє в ярок. Візок перевернувся. Вояки пожаліли бідного чоловіка і прибігли, щоб допомогти підняти візок. А як піднімали, побачили горілку. Кожний сховав собі по пляшчині, а господар вдав, що не побачив. Ударив свого коника і поїхав далі. Іншою дорогою вернувся до міста і купив дванадцять попівських риз. Опівночі вернувся за трупом. Вояки, п'яні, спали. Повідбирав від них рушниці, познімав із кожного вояцьку одежу та перебрав у попівські ризи. А потому зняв із хреста тіло і разом з головою закопав у землю.

Рано цар цікавиться, чи сторожа упіймала злодія. Йому доповідають: замість вояків там одні попи.

Тоді цар знову радиться зі старим розбійником. А той дає цареві пораду:

— Зробіть серед площі велику гостину. Порозкидайте по землі золото і срібло та слідкуйте, хто буде збирати. Спіймаєте злодіїв, що вас обкрадали.

Цар так і зробив. Порозкидали золото і срібло, але не бачили нікого, хто б його збирав. Народ розійшовся, а золота нема!

Цар — до старого розбійника.

— Як то може бути, що я не помітив, хто позбирав золото?

— Злодій дуже хитрий. Він, напевне, свої черевики намастив смолою і так позбирав золото... Тепер даю вам, царю, останню пораду: скличте до палацу женихів, котрі хотіли би царівну. Та най вона прийде до дверей і лише покажеться. Потому най сховається у другу кімнату. А в тій кімнаті викопайте яму і накладіть до неї подушок. Коли розбійник побіжить за вашою донькою, най вона ударить йому на чоло золоту печатку і штовхне його до ями.

Так і сталося. Син бідняка одразу побіг за царською донькою, а вона стала за одвірком і вдарила йому на чоло золоту печатку. Але розбійник був хитрак, він вихопив од неї печатку. І коли дочка царя штовхнула його в яму, дуже закричав:

— Люди, мене б'ють!

Женихи позбігалися, і багато з них упало в яму. А він кожному ударив на чоло золоту печатку, яку нелегко було стерти. Коли їх вивели, цар бачить, що в кожного на чолі печатка. Не міг упізнати серед них розбійника. Питає дочку:

— Котрий?

Та й вона не знає.

Пішов за мудрим словом до темниці. Старий сказав:

— Тепер уже його і не спіймаєте, якщо не спіймали. Правда, можете на очі побачити живого. Оголосіть, аби прийшов розбійник, котрий зумів вас обхитрити. Та дайте царське слово, що нічого з ним не буде, лише хочете бачити, що він за один.

Син бідняка почув царських вісників. Тоді красно убрався, прийшов до царя:

— Тут є той хитрак, котрий виманив у вас стільки золота. Що від нього бажаєте, царю?

Цар відповів, що мав би бажання його оженити на своїй дочці. А хлопець подумав, що ліпшого й не треба.

Так молодим справили весілля.

А старого в'язня, котрий давав цареві поради, випустили на волю.

ПРО СТАРОГО РОЗБІЙНИКА

Казка починається з одного чоловіка, що мав красну доньку. Чоловік був на добрій роботі, тому любив дуже прибирати свою одиначку. Накупляв їй золоті завушниці і персні, всякі когутики й жучки — або брошки, як нині говорять.

Але то завітрили розбійники. Схопили вони дівчину, золото забрали, а саму погнали сперед себе в гори, у страшезні дебрі і кинули у свою печеру. Дівчину розбійники зв'язали, а відтак зібралися — пішли собі грабувати далі. На стані залишився тільки один — старший. Бачить, дівчина гарненька і ще молоденька. Вона жалібно заплакала, почала проситися на волю:

— Пустіть мене, вуєчку! Я одна-однісінька у нянька — як не прийду додому, то він помре з великого жалю.

І старший розбійник пошкодував дівча. Розв'язав, погладив по голівці та й красненько вивів на головну дорогу, аби її не схопили знову.

Вернулася додому жива і здорова. Батько знову був дуже щасливий.

Але так велося років шість чи сім. Прийшла страшна посуха, настав великий голод. А в селі жила одна вдовиця, яка мала вісім діточок. Щастя, що в обійсті була якась ко-

рівка, і мати годувала дітей молоком — кому горнятко, кому півгорнятка. Але діти плачуть, просять у неї хліба. А в хаті — ані крихти. Тоді старші почали казати:

— Мамо, женіть корову на торговицю, продайте її і купіть нам хліба. Ми дуже хочемо хліба.

Так слізно просили, що мати пожаліла своїх діточок. Взяла вона корівку на мотуз, повела на торговицю і продала за тисячу срібних. Але народу — голці піде впасти. І хтось у тій тисняві украв од жінки гроші. Вдовиця гірко заплакала:

— Люди добрі, що мені робити? Маю вісім діточок і просили продати корову, аби купити хліба, а гроші в мене витягли. Тепер іду і втоплюся. Не повернуся я додому, аби не видіти голодних діточок — іду і кинуся у воду!

А старший розбійник, що випустив дівчину з печери, трапився на торговиці та й чув бідкання жінки. Він відкликав її вбік і каже:

— Не робіть з біди нічого, жіночко. Йдіть собі додому, до малих дітей.

— Та як мені прийти до тих сиріток без крихітки хліба? А від мене взяли кляті злодії останнього крейцера.

Тоді старший розбійник сягнув у кишеню, витяг жменю паперових грошей і дав удовиці:

— За ці гроші купите і хліба, і корову.

Бідна жінка була дуже рада, бо привела додому корову і принесла хліба. Так вона дожила з дітьми доти, доки не минулася посуха.

А що було зі старим розбійником? Його ватага грабувала далі, та при одному нападі її перестріляли. Залишився тільки він один. Вернувся у печеру, а там срібла-золота, всілякого багатства — життя! Та побув на стані пару днів і почав нудитися. Подумав собі так: «Ей, що мені з багатства? Не можу я жити без людей. Піду собі геть!» Набрав грошей і дорогоцінностей, рушив у дорогу.

Надибав він на перше село і на його околиці поставив собі хатку з одними дверима. Село повеселіло, бо розбійник якось купив скрипку і навчився грати. З того часу сидів на порозі, награвав на скрипці, а хто приходив слухати — тому давав по срібному чи по золотому.

Але в селі була ріка, а на ріці невеликий острів, де жив один монах: уже тридцять років спокутував гріхи. Монах почав молитися:

— Господи, та доки ще каратися?

А бог йому каже:

— Все одно ти стільки не спокутував, як старий розбійник.

— Який розбійник, господи?

— А такий і такий. Він проживає край села, у маленькій хижці з одними дверима. Піди до нього й запитай, як він покутує.

Прийшов монах до хижчини й бачить: на порозі сидить чоловік, виграє на скрипці, а довкола старі й молоді — стоять, слухають. Він перестав грати:

— Ге-гей, раз до мене навідався монах, то велике діло!

— Так, велике,— відповів монах,— бо до тебе прислав сам господь.

— Та чи й за мене господь знає? — дивується розбійник.— Я ж весь час лише грішив — розбивав і грабував.

— А як покутував?

— Та все щось зробив доброго. То невинну дівчину визволив з печери, то бідній удовиці дав пригорщу грошей, аби запомоглася з малими діточками, а тепер дарую людям золото, що було в розбійницькій печері. Може, зате господь мене помітив?

Монах не відповів. Він попрощався і пішов. Та не вернувся більше на свій острівець — подався десь по селах, між людей.

Тим монахом казка і кінчається.

ПРО МЕЛЬНИКОВУ ГАННУ

Казка починається з одного бідняка — Івана Сметани. Він пішов із жінкою до багатого газди, у котрого був млин, і запросився там робити. Робив рік чи два, і в родини знайшлася дитина. Але сталася й біда: дівчинка народилася, а мати померла. Іван зажурився, що йому чинити з маленькою дитиною? Подумав, що він наново женитися не буде. І не взяв дитині другу матір.

Не так то діялося швидко, як я розповідаю. Та дівчина виросла і вже сама помалу ходить на вечорниці. Там її називали — мельникова дочка, бо жила з батьком у мельника. То вже і ми будемо казати — мельникова Ганна.

Дівчина спізналася з одним бідним хлопцем. Вони дуже любилися, але могли побратися лише через три роки, бо

такий був звичай. А коли минули ті роки, хлопець захворів і відказав своїм життям — помер.

Мельникова Ганна задумалася і вже третій день не йде на вечорниці. Четвертого вечора взяла вона кужіль, прийшла до подруг прясти. Скоро зійшлися хлопці — бідні й багаті. Газдівський син питає її:

— Що ти, Ганно, так засумувала? Чи дуже бануєш за своїм легінем?

І вона сказала, що банує — нічого не таїлася перед молоддю.

Багацький син вийняв із череса п'ятку і говорить дівчині:

— Ну, коли ти за ним так бануєш, то чи підеш тепер, серед ночі, на його могилу? Сперечаюся на п'ятку, що нічого мені не докажеш.

Та мельникова Ганна не боялася: зібралася і пішла на цвинтар. Дивиться, а там стоять прив'язані аж дванадцять коней, вантажені бесагами із золотом. Дівчина не радилася довго, що має робити: взяла коней в одну руку й другу — і повела додому. Поприв'язувала їх у саду до дерев, сама взяла жменю золотих і повернулася із тим на вечорниці.

— На, не хвалися крейцерами! — заганьбила багацького хлопця.

Місто було близько від села. Ганна сіла на коня і погнала весь табун на торговицю. Там роздала коней бідним людям, а на гроші дала збудувати великий ресторан — для простих людей.

Тепер підемо за тими, чиї були коні. То були розбійники. Вони завжди залишали коней у якомусь відлюдному місці, самі йшли розбивати багаті маєтки. Повернулися на цвинтар, подивилися — а коней нема. Старший, котрий звався Микола Пінкарош, дуже розізлився:

— Хто то міг забрати від нас коней? Дванадцять днів буде, неборак, кипіти у смолі!

Розбійники зібралися і пішли у гори на свій стан.

Старший одягнувся, як один панчук, та йде прознавати, де ділися коні разом із грошима.

А про мельникову Ганну пишуть у газетах: так і так — вона побудувала для бідного народу великий ресторан, де під її рукою п'ятсот працівників. Люди читають, та не всі — лише котрі грамотні. А в ті часи мало було тих, що вміли читати.

Тут Пінкарош добився до міста, про яке писалося. На міській околиці зайшов до корчми. Бачить, корчмар читає газету. Розбійник питає:

— Що нового пишуть?

Корчмар йому каже:

— Велика новина. У нашому місті живе така дівчина, що дала бідним людям дванадцять красних коней. Але на конях привезла дванадцять бесаг золота! За то побудувала простацький ресторан, де під її рукою п'ятсот помічників!

І увечері розбійник прийшов у ресторан. Дівчина до нього підлітає, подає їсти й пити та й спішить до інших.

Але від півночі народ проріджується. Не так уже багато залишилося. А розбійник собі випиває. Ганна часто підходить до нього, приносить напої. І він запитав:

— Дівчино молоденька, чи можна би тебе на пару слів? Походив я по світу, але такої красної, як ти, не зустрічав ніде. Придивися до мене май добре. Якщо би ти мене захотіла, то можемо побратися.

Дівчина не знала, що казати, і розбійник зібрався йти геть, але до своєї бесіди додав:

— Завтра в такий час договоримося ліпше.

І другого вечора приїхав на бричці ще з одним розбійником. Сіли за стіл, гостяться. По вечері покликали дівчину і домовилися так, що на чотирнадцятий день зіграють весілля.

Пінкарош питає:

— Яка в тебе, дівчино, родина? Я би хотів знати...

А мельникова Ганна йому відповідає:

— Кажи спершу ти, скільки в тебе близької рідні.

— У мене хіба десять-одинадцять цімборів,— говорить розбійник.

Але Ганні вже прийшло на думку, що тут щось недобре, коли в нього немає рідні, лише десять-одинадцять друзів. І вона сказала:

— У тебе всіх одинадцять, а в мене двадцять четверо. Але мої тепер на війні. Якби відпустили їх, то будуть на весіллі, а ні — то не будуть.

Гості від'їжджають, а тут якраз пускається дощик. Розбійники накрилися відкидним шатром, яке є на бричці. А мельникова Ганна сіла на задню вісь і тихенько взялася за ними. Їхали через великі пусти, через високі гори і приїхали до стану. Розбійники скочили до хати, а дівчи-

на стала під вікно і слухає, що вони говорять. Пінкарош гукнув:

— Ну, хлопці, чи знайшов я, хто вкрав наші коні! Буде тепер за дванадцять днів кипіти у смолі!

Але у тих розбійників бесіда про те, що вони йдуть до одного графа: він має трьох молоденьких доньок у самому золоті — то підуть їх викрасти.

І зібралися в дорогу. Пінкарош двері замикає, а ключ кладе під каменя. Мельникова Ганна все то піддивилася. А коли вони пішли, вискочила зі своєї схованки, того ключа файненько знайшла і відімкнула собі двері розбійницької хати. Зайде в одну кімнату, а там усякий перемінний одяг: і панський, і жандармський, і бідняцький. Зайде до другої кімнати, а там повно золота — лише стежечка веде помежи нього. Зайде до третьої кімнати, а там стоїть пень і довкола — много убитих людей.

Нараз почула надворі жалісний голос дівчини. Вже якусь ведуть! Мельникова Ганна не мала де діватися, лягла під убитих. Розбійник привів дівчину до пня, притнув їй палець з перснем, а той палець скочив Ганні в руку. Та розбійник його не шукав, бо поспішав за іншими до графа. Схопив нещасну за волосся, відрубав їй голову і вийшов. А надворі говорить побратимові:

— Як то старший не зачинив двері? Чи не буде з того якоїсь біди? Треба йому сказати.

І розбійники побігли наздоганяти інших. Мельникова Ганна вибралася вон, замкнула страшну хату і положила ключ на місце. Сама зібралася у місто, до свого ресторану. Дорогою думає собі, що тепер робити. І надумалася так, що зайшла із лісу просто до царя:

— О пресвітлий царю, я виходжу заміж. Але казала молодому, що мої гості — на війні. Дайте мені з кожного полка найміцніших хлопців, аби було двадцять і чотири.

Цар чував про мельникову Ганну і нараз дав їй вибрати тих хлопців, котрих вона хоче.

А коли минуло чотирнадцять днів, Ганна приладила велику гостину. Столи позсували в одноцільний ряд, положили всячину і їсти, і пити.

Прийшли дванадцять розбійників. Посідали від одного боку плечем до плеча. А мельникова Ганна, як молода, говорить:

— Пробачте, в нас за весільний стіл сідають не так.

І почала розміщувати усіх гостей по-своєму: розбійника всередину, а двох вояків скраю.

— Ганно, для чого ти мішаєш наших родичів? — запитав жених.

А вона сказала:

— Зато, бо наші родичі зовсім чужі люди. І якщо мій буде говорити про щось зі своїм — аби твій чув, що вони говорять, не думав, що плетькують про твою рідню. Щоб не було якоїсь біди, коли попаниваються.

Посідали, як вона казала. Ганна давала їсти й пити, доки не почула, що гості молодого вже насвистують. Тоді перестала носити напій.

Прибралася і сіла за стіл коло молодого. Трохи посиділа і каже:

— Любі наші гості, чи хочете ви мене потішити? Я би радо послухала казку — хто з вас яку знає.

Розповідали молодій казки — і обійшло по колу. Гості просять дівчину, щоб і вона казала якусь казку. А вона говорить:

— Любі наші родичі! Я — дівчина, ніде не бувала і казок не чула. Але коли бажаєте, то хіба що розповім зі сну.

І почала казати: приснилося, що був у неї гість, а потому з ним прийшов і другий. І ті двоє гостилися в неї аж до півночі. Опівночі обидва сіли в бричку. Падав дощик, і вони накрилися відкидним шатром. Не бачили, що й вона тихенько взялася за ними — сіла на задню вісь. Приїхали через пусти й гори до розбійницького стану. Ті двоє зайшли в хату, трохи поговорили і разом з побратимами зібралися грабувати графа. Але їй приснилося, що старший поклав ключ під одного каменя. Взяла ключа, відімкнула хату. Походила по перших кімнатах, а там одежі — хто яку захоче, там золота! А в третій кімнаті...

Старший розбійник зрозумів, про що вона каже. І не дає їй договорити:

— Ей, то страшний сон!

— То не сон, то правда! — і молода йому показала відрубаний палець із дорогим перснем.

Пінкарош нараз підхопився з місця і погасив світло. Зчинилася бійка. Але мельникова Ганна за малу хвильку засвітила. Бачить, вояки вже скрутили одинадцять розбійників, лише дванадцятий, її жених, утік: на нього двох вояків було мало, треба було й третього.

Спійманих розбійників передали в темницю, а дівчину взяли під охорону до царського палацу. Там вона прожила цілий рік. Та почала цареві казати, що йшла би вже геть, бо й сама почувається, як десь у тюрмі. Цар її пустив. Мельникова Ганна перебралася в чоловічий одяг, постригла волосся і пішла межи народ. Так, легінем, дісталася в місто, де жив старий граф. Іде вона по вулиці, а графова служниця замітає двір. Служниця поглянула на неї і біжить до графа:

— Пане, тут є один красний хлопець. Я його ніколи ще не виділа і не скажу, щоб він був тутешній. А ви недавно говорили, що потребуєте до коней візника.

Граф наказав закликати хлопця у свою домінію. Почав з ним говорити: запитує, що він за один і чи служив би коло коней? А хлопець німий. Лише показує руками, аби граф усе то написав, що має казати. Пан узяв перо і написав. Хлопець так само відповів. Граф побачив, як той красно пише, і вже його не заділив до коней, а взяв собі за писаря.

Але не так то було скоро, як я розповідаю. Одного разу пан мав кудись їхати. А графиня того і чекає, бо писар їй дуже до вподоби. І граф у дорозі, а писар в канцелярії один. Графиня красно прибралася, заходить до нього. Увійшла в канцелярію, проходжується павою. Писар ласкавими очима на неї не поглянув, і графиня дуже заганьбилася. Вибігла до другої кімнати, порвала на собі дорогу свитину і почала кричати, що то зробив писар. Вартарі — в канцелярію. Писаря зв'язали і повели в темницю.

А на чотирнадцятий день повернувся граф. Йому одразу заявили, що наробив писар із графинею. Пан наказав повісити хлопця. Другого дня пустили містом бубон, що такого і такого писаря через одне діло будуть вішати.

І писаря вивели з темниці, поставили до сходу під шибеницю.

Суддя йому говорить:

— Легіню, ти за хвилю відкладеш життя. Тому кажи, що маєш на серці.

Німий заговорив:

— Народе, я задармо помираю! Графиня вас обманює: я такий само, як вона. Не вірите моєму язикові — то вірте моїм грудям.

І мельникова Ганна розірвала на собі сорочку. Тоді народ побачив, що вона дійсно дівчина і графиня бреше.

Граф дуже заганьбився. Він наказав, аби замість дівчини повісили графиню — через її неправду.

Протяглося ще немало років, і мельникова Ганна зібралася помалу в дорогу. Прийшла вона до одного села. Там купила бідну селянську одежу, коси розплела, а лице почорнила й дорóжить у місто, до свого ресторану. А в ті часи машин не було — дівчина йде пішки. Тільки вийшла на якусь кривулю, оглянулася, а жених-розбійник уже позад неї. Та Пінкарош її не помітив, лише вона його. Тут на щастя дівчини трапився місток — і сховалася. Чує, назустріч їде віз. А розбійник зійшовся із возом якраз на містку.

— Куди ви, дідику, женете порожнього воза? — запитав розбійник.

— Порожнього? — відповідає дідок.— Хіба ти не видиш, що я везу свої гаразди?

— Мені якраз такого би треба. Послухайте, дідику. Поможіть лишитися гріха. Їдемо у гори, до печери: я там переховував розбійницьке золото, та подумав — яка з того честь? Заберемо добро на віз та й розвеземо по горах — бідним людям.

І за містком той віз обернувся, рушає назад. Мельникова Ганна вийшла на дорогу. Та лише показалася — її жених оглянувся.

— Стій! — помітив дівчину.

Вона дуже злякалася. Подумала, що тут їй кінець. Але Пінкарош підійшов, подав Ганні руку:

— Ой дівчино, дівчино. Якби я тебе зустрів до сього містка, мусила би за дванадцять днів кипіти у смолі. Але ти, небого, щаслива дитина, бо я вже не розбійник. Тепер живи про мене скільки хочеш!

Так вони собі поговорили і красно попрощалися. Та Пінкарош відійшов п'ять кроків і знову гукнув:

— Чекай, Ганно, ще тебе спитаю. Послухай, небого, якщо ти мене хочеш за свого чоловіка, то можемо побратися. Ми будемо жити справедливо — так, як інші люди, зі своїх двох рук. Золото, яке ти в мене виділа, даруємо бідному народові.

Ганна радо йому відповіла:

— Тепер ти мені пара! І буду я з тобою до самої смерті!

Так вони забрали усе золото і роздали бідноті. А тоді прийшли у ресторан, справили весілля. Та й стали собі жити весело і красно.

ДВАНАДЦЯТЬ БРАТІВ

У царя служив лісник, що мав малого хлопчика Іванка. Мати хлопчика померла. Лісник привів мачуху, та невдовзі її постоли теж кинув на горище — і мачухи нестало. Тоді лісник оженився втретє. Але був уже старий — молодиця його пережила. Лишилася з Іванком.

Правда, хлопець на той час підріс. А знаєте, яка робота в батька, до такої тягнеться і син. Іванко дуже захотів стати лісником. Він попросив мачуху:

— Мамко, підіть до царя і кажіть, аби був такий добрий — дозволив мені в лісі заступити нянька.

Але цар відмовив:

— Хлопець ще малий.

Іванко просить знову:

— Мамко, підіть ще раз. Може, що цар має ліпшу дяку....

Та цар відповів:

— Я не хочу більше лісників з бідняцького роду!

Хлопець послав утретє:

— А може, пожаліє?

Цар розсердився:

— Забирайтеся із лісу і йдіть хоч куди!

Мачуха вернулася та плаче:

— На що ти мене виправив? Мусимо йти з лісової хижі! Допросилися...

Іванко запряг коника до воза і перебрався з мачухою з хижі на найпустішу землю. Так, просто на возі, вони собі й жили. Хлопець ходив із батьковим крісом стріляти дичину. Але вона скоро повтікала у глибокі звори.

Одного дня бродив по всій околиці, а не знайшов нічого. Та дивиться — летить із хащі яструб і несе у дзьобі щось довге, як змію. Хлопець спохопився: «Уб'ю бодай яструба!» І бере його на ціль. Але яструб паде вниз і скрикує:

— Не стріляй, Іване! Я щось тобі дам.

Хлопець відняв кріса від плеча і підпустив яструба до себе. А той приніс у дзьобі золоту вервечку.

— Візьми, Іванку, цю вервечку і обпережися — пов'яжи її на голе тіло. Будеш найсильнішим на всі сім держав, які я перелітав.

Іванко взяв на себе золоту вервечку. Нараз відчув у своєму тілі і велику силу, і велику легкість. Тепер він міг пуститися далеко. Йде, йде — і бачить: на високій скелі ростуть три старі буки, але такі гладенькі, що не мають жодного сучка. Хлопець зупинився і дивується: як вони на висоті могли зрости такі-такі рівні? Раптом чує десь людську розмову, а де — не розуміється. Прислухався він добре. Тут із розколини виходить дванадцять людей і всі — як один, ще й рушили рядочком. Іванко тихо обійшов ту скелю, заглянув у розколину. Перед ним відкрилася печера, а в ній срібла й золота — ще ніколи своїми очима такого не бачив! Але серед печери — пов'язана дівчина.

Дивиться хлопець, дивиться, а то дочка царя. Того царя, що вигнав їх із лісу. Розв'язав він дівчину і почав питати:

— Як ти сюди, Анночко, потрапила?

— Я у лісі збирала малину, а раз мене схопили розбійники і завели в кам'яну пивницю.

Вони зайшли у бесіду про своє дитинство, згадували забавки у лісі й не думали, що все то минуло — треба когось боятися.

Іванко поклав руку на купу срібних шабель, взяв одну і прив'язав собі до золотого пояса. Розмовляють далі.

Та заходять дванадцять розбійників.

— Хто ти такий? — питають Іванка.

— Я — син лісника. А ви хто такі?

— А ми сини лісу. Дванадцять братів.

— Ви собі гадаєте, що в царя не стало лісника і можна в його хащі розбійникувати?

Тоді старший з розбійників каже:

— Ану, коли ти такий сміливий, то ходи зі мною розщибатися.

І вони схопили один одного. Але Іван має таку силу, що досить було розбійника потиснути. Той почав проситися:

— Добре, добре! Тепер уже знаю, що ти над нами верхній. Наказуй, що робити.

Іван як витяг срібну шаблю, то аж засвистіла. Розбійники навикли до свисту, але такого ще не чули. Подумали, що хлопець поведе їх на самого царя.

Та він почав казати:

— Ця дівчина — моя давня подруга. Ми разом виростали. Відпустимо — най іде додому.

Царівна не зраділа:

— Іванку, я хотіла би лишитися з тобою.

— То неможливо, Анночко. Твій нянько не дозволить, аби ми одружилися. Він мене із мачухою вигнав із своєї хащі. Як би мені дозволив ступити до царського двору?

Анночка заплакала. Дала йому свій перстень:

— Може, не скоро стрінемося знову. Та за перснем я тебе впізнаю і через много років.

Розбійники повели красуню до царського палацу, а Іван лишився. Думає, що робити. Померла мати, помер батько. Все срібло-золото віддав би, аби їх оживити — повернути знову ті літа, коли він бавився у лісі з юною царівною. Так собі розмірковував, а коли вернулися розбійники, сказав:

— На ваше срібло-золото ми побудуємо лічницю, де буде лікуватися весь бідний народ.

Вони так і зробили: стали будувати велику лічницю.

Але в печері досить усякого добра — можна жити до самої смерті. Іванко привів мачуху, щоб варила їсти. І довгий час велося їм добре. Та мачуха стала підмовляти старшого розбійника:

— Івана треба вбити. Він розпустить геть усе багатство, а ми двоє могли би зійтися і самі панувати.

Розбійник їй каже:

— Він нічим не завинив, аби його вбити.

Мачуха аж плаче:

— Але таке багатство! І все могло би бути в моїй жмені!

Стисла п'ясть і знову обернулася до старшого розбійника:

— Раз не хочеш ти вбити його, то скажу, щоб він убив тебе.

Розбійник налякався:

— Добре... Та в Івана — дуже велика сила. Доки лічниця не готова, кажи, що ти захворіла й видужаєш тільки в тому разі, як принесе з хащі вовченя. Може, його вовчиця роздере.

Мачуха не встигла й доказати, як Іван пішов у ліс — шукати вовченя. І бачить він вовчицю із трьома малими. Прицілився, а вовчиця каже:

— Не стріляй, Іванку, у мою дитину. Візьми її живою. Мачусі не треба вовче м'ясо, а тобі моє живе дитятко стане у пригоді.

Іван приніс вовченя, а мачуха вигадує, що їй треба мале ведмежатко. Іван знайшов і ведмежа. Хотів його застрелити, та й ведмедиця попросила:

— Бери його, Іванку, живим — воно тобі буде у пригоді.

Ні одна, ні друга не роз'яснила йому діло. А то було так. Звірі швидко виросли і стали дуже вірними Іванові. Вовк спав завжди кінець його ніг, а ведмідь — у головах: хлопця вартували. Мачуха надумала вбити його сама. Взяла ніж і підійшла до ліжка. Але звірі нараз загарчали, й Іван пробудився. Мачуха — у плач:

— Ой, дорогий синку, я підійшла тебе накривати, а вони хотіли мене з'їсти.

Іван вигнав звірів із печери.

А мачуха помітила, коли вставав із ліжка, що на ньому — золота вервечка. Ледве дочекалася, аби він заснув знову, і розв'язала поясок, приміряла собі. Нараз відчула величезну силу.

Іван прокинувся уранці й не може ані встати:

— Ой, мамко солоденька, я дуже слабий!

Вона дала хлопцеві тонку ниточку, аби перервав. Коли переконалася, що він уже не в силі перервати нитку, голосно сказала:

— Ну, Іванку, як хочеш загинути?

Він зовсім не злякався, відповідає весело:

— Мені все одно, мамко. Добре, що вас бачу живою і здоровою.

Мачуха не стерпіла його безвинний погляд — виколола йому ножем очі.

А тоді закликала старшого розбійника:

— Видиш, хто тут сильний? Якщо скажеш — я його уб'ю.

Розбійник був розумним чоловіком і порадив мачусі:

— Не вбивай ти молодого хлопця. Ліпше відпусти, най собі ходить, куди хоче.

Але мачуха не знала, де діти страшну силу. Схопила вона пасинка і понесла в хащу. Там прив'язала під мурашником до товстого бука.

Та на щастя того чоловіка, їхали возами вуглярі: десь колись була там одна фабрика, на якій із дров робили

вугіль. Хлопця розв'язали і повернули задній віз, аби його доставити в лічницю.

А то була та сама лічниця, яку Іван дав побудувати для бідного народу. Розбійники лишили там золото, та залишилися й самі: усі брати, крім старшого, взяли собі за жінок сестричок. Осліпленого хлопця не впізнали. Його помили й положили в постіль. А він лежить, нічого не бачить. Зняв із пальця перстень, почав обтирати. І тут перстень упав на підлогу. Сліпий зліз із ліжка, мацає руками по підлозі. На те в палату надійшла найголовніша лікарка.

— Що ти шукаєш, чоловіче? — спитала сліпого.

Іван їй сказав:

— Я мав дорогу пам'ятку: колись дочка самого царя подарувала мені перстень, бо я визволив її від братів-розбійників. Тепер мився і намочив перстень, хотів його трохи повтирати, а він десь упав.

Лікарка тільки тупнула на молоду сестричку — і перстень знайшовся. А вона була дочка царя. Глянула на перстень і нараз упізнала, що сліпий — Іванко. Тоді гарно одягла його, дала на очі окуляри, а в руку — палицю-криваню, і повела у царський двір.

— Няньку,— мовила цареві.— Цей хлопець дуже добрий. То він мене визволив із каменя. Та й брати-розбійники, відколи він прийшов межи них, стали добрими людьми.

Іван залишився у царському дворі.

А тут якраз настала весна. В саду рясно зацвіли дерева і квіти-косиці. Та Анночку бере великий жаль, що природа красна всяким цвітом, аж повеселіла, а Іванко нічого не бачить. Сіла коло нього на садовій лавиці, гірко заридала. Хлопець заспокоював її, втирав її сльози. А потому пальцями торкнувся й свого ока. І що, людкове, сталося: чоловік прозрів! Змочив сльозою дівчини друге своє око — і побачив увесь білий світ.

Цар учинив багату гостину, бо віддавав за хлопця дочку. З великої радості молода і молодий пригощали весь бідний народ. Так вони побралися й живуть.

Але Іван хотів би показатися у кам'яній пивниці, побачити мачуху. Зібрався в дорогу. Дорогою зайшов у ту хащу, де колись зростав. Там, коло лісарні, були поховані батьки. А в хаті жив один старий жебрак. Він побачив Івана і просить:

— Не маєте щось дати бідному чоловікові?

Іван каже:

— Їсти вам не дам, бо я не взяв нічого, але маю гроші. Даю вам сто срібних — і купите, що хочете.

Дідо подякував за гроші і почав питати, куди він іде. Іван розповів. Тоді жебрак дав йому дві пляшки і наповів так:

— В одній пляшці маєш стару воду. Коли нею обмиєш лице, станеш таким, як я, і мачуха тебе не впізнає. А як усе розвідаєш — помиєшся з другої пляшчини: там молода вода. І знову будеш красний.

Так воно й було. Іван бризнув собі на лице старою водою і став горбатим дідом, у такому дранті, яке ледве трималося тіла. Прийшов до того каменя, де жила його мачуха зі старим розбійником.

Мачуха і розбійник вийшли з пивниці п'яні. Видять, підходить якийсь дідо. Розбійник придивився і по ході упізнав Івана. Але мовчить, нічого не виказує. Дідо його питає:

— Чи міг би я, газдо, у вас заночувати?

А розбійник каже:

— Питайся газдині.

Та мачуха почала кричати:

— Мені не треба в хаті таких нічників! Іди собі далі!

Розбійник махає рукою — дає знак, аби Іван заходив, коли вони відійдуть убік. Іван те й зробив: він заскочив у пивницю так, що мачуха не бачила. А там нараз сховався під ліжко.

Мачуха з розбійником провітрилися і зайшли в печеру. Газдиня знов поклала на стіл цілу бочку вина. Пиячила, аж їй стало гаряче. Старий розбійник каже:

— Чого ти не роздягнешся? Ще й ота вервечка тебе обтискає!

Мачуха розв'язала золоту вервечку і закинула під ліжко, де лежав Іван.

Скоро полягали й заснули міцним сном. Іван вибрався надвір. Як обмив собі лице молодильною водою, ще й пов'язав золотий пасок, то став таким витязем, що не розказати!

Розбійникові й мачусі дав поспати до білого дня. А коли настала біла днина, він увійшов і каже:

— Мамо й няню, час уже вставати!

Мачуха побачила Івана і дуже налякалася.

Та він заспокоїв:

— Не бійтеся, мамко. Я вже знаю, чому ви мені викололи очі: хотіли тут лишитися газдинею. То най так і буде!

Іван узяв старого із собою. Розбійник був добрим чоловіком, тому Іван цареві сказав, що то — його батько. А мачуху лишив газдувати у кам'яній пивниці до самої смерті.

Тим казка і скінчилася.

ІВАНКО — ЦАР ЗВІРЯТ

Один чоловік жив у великій радості зі своєю жінкою і своїми дітьми — Іванком та Марікою. Жили, але вкупі недовгий вік мали, бо жінка померла. Чоловік зажурився. І взяв собі у голову, що він не буде більше одружуватися. Дев'ять років жив з дітьми самотній, а в десятім році пристала в газди служниця. Вона приходила до нього, як до свого сусіда, і розрадила його. Тоді почав казати:

— Поберімося!

Служниця відповіла:

— Я за тебе не піду, в тебе двоє дітей.

— Та де я дітей діну, не погублю їх!

— Не губи, хто каже, щоб губив? Ти забери їх, поведи у ліс і там залиши. Най собі там ходять.

Чоловік послухав: узяв дітей і повів у ліс. Завів далеко в хащу і говорить:

— Сидіть тут, а я піду і нарубаю дров.

Лишив дітей, прив'язав до дуба велику гілляку, аби нею вітер колихав і щоб діти думали, що то батько стукає сокирою. Але діти вже були не такі малі, ходили до школи — і вони розумілися, котрою дорогою ішли. Посиділи, почекали батька, а коли побачили, що його нема, Іванко сказав:

— Ходімо помалу додому.

Уже геть стемніло, коли прийшли до своєї хижі. Дивляться у вікно — служниця сидить собі з їх няньком, і при вечері щось говорять. Діти не дуже сміють заходити, бо зачули, як батько сказав:

— Боже, боже, ба що мої сироти діють у темній хащі?

Та діти обізвалися:

— Няньку, ми прийшли!

А служниця почула їх голос і нараз утекла.

Другого дня каже:

— Поведи їх ще раз, бо інакше не будемо разом.

І чоловік завів дітей ще глибше у хащу. Там наказав їм:

— Сидіть собі коло вогню, грійтеся. Я піду, роздивлюся і прийду до вас.

Діти сиділи до ночі, а нянька нема. Вночі пішли дивитися дорогу. Ходили, ходили й вернулися до вогнища. Дуже зголодніли. Тоді сказав Іванко Маріці:

— Я буду пильнувати, щоб не згас вогонь, а ти іди пошукай щось їсти.

Дівчина назбирала під кущами хрону. А без хліба сирий хрін тяжко було їсти. Іванко взяв один корінець, поклав у вогонь:

— Най трохи спечеться, може, не буде такий гіркий.

Лягли спати поряд, головами у різні кінці. Добре вони заснули, бо були потомлені. Вночі до них приходить ведмідь. Дивиться й дивується: у тулуба дві голови — одна в один, а друга в другий бік. Ведмідь злякався, пішов далі. За ним прийшов вовк — теж побоявся тулуба з двома головами. Так кожна звірка приходила і нічого не чинила дітям.

Раненько діти встали, помилися й зібралися далі. Але Іванко згадав, що він поклав хрін у вогонь. Розгріб попіл, дивиться, а там красний хліб. Розрізали і почали їсти. Їдять, їдять, а хліб усе цілий!

Ідуть, блудять у темному лісі, а не знають, де їхня домівка.

Так ходили діти по хащах за багато років. Раз вони прийшли на одне поле — відпочивають, гріються на сонці. Бачить Іванко на рівнині явір — вісімнадцять метрів вишини, без жодного сучка, а має три гілляки. Але дивиться далі, а на тому яворі блищить якась шабля, рушниця і сорочка. І думає: «Все то мені було би придатне, якби міг узяти!» Хлопець ще раз поглянув угору, бачить — на сорочці написано золотими буквами:

«Хто буде такий мудрий, щоб виліз на явір і взяв цю сорочку, той стане сильним на сім держав. Хто би взяв рушницю, а з-під явора сім куль та коби раз вистрілив, куля знищила би нараз третю частину світу і знову впала би під явір. А хто би взяв шаблю, то зарубав би нею ворогів, скільки собі задумає».

Іванко каже до сестри:

— То був великий дурень, що це написав. Таке не може бути правда!

І пробує вилізти на явір. І ліз які чотири години, а коли вже перейшов через половину, то почало його тягнути вгору. Іванко межи стовбурами сів, трохи відпочив. А потому зібрав усі речі та злізає помалу долі.

— Маріко, почуваю, що я сильний аж на сім держав!

Зібралися, йдуть далі великими лісами. Знайшли старого бука, котрий мав метр і пів товщини. Іванко і каже:

— Я міг би сього бука вирвати з корінням.

Поклав на нього руку, а бук почав одразу нагинатися. Маріка закричала:

— Брате, не хитай, бо майже впаде!

Іванко, як побачив, що бук подається, поклав на нього другу руку. Вийняв дерево з корінням і перевернув верхом до землі, а корінням догори. Тоді узяв сестру на руку і легко поніс.

Іде, іде — крізь темні ліси. Бачить якийсь блиск. Підійшов, а то блищить у камені. Таке маленьке світло, як від свічечки. Іванко вдарив у каменя, а той розсипався на порох. І помітили, що в землю ведуть сходи. Зійшли униз — там двері. Хлопець їх розбив і здивувався: сімнадцятилітня красна дівчина варила в печі їсти. Вона запросила:

— Заходьте в нашу хижу і щось поїсте, бо виджу, що голодні.

Сіли вони їсти, а дівчина приказує недобре:

— Вечеряйте, та йдіть собі геть, бо тут живе дванадцять розбійників. Коли прийдуть — порубають вас!

Іванко їй відповідає:

— Нам однаково. Нянько нас відправив у хащу на смерть, щоб загинули.

Нараз земля колишеться — приходять розбійники. Дивляться, а їхні дванадцятиметрові двері розбиті на порох. І радяться:

— Що маємо робити? Чи йдемо до хижі, чи лишимо все своє добро?

А старший говорить:

— Хлопці, я не дуже лишив би наше золото і срібло, але тут була велика сила.— Далі подумав і сказав: — А все-таки заглянемо в хижу.

Заходять до хати, а там сидить хлопчина і ще менша дівчинка. Тоді вже нічого не брали в голову на них. Розвішали рушниці по стінах, сіли собі вечеряти. Коли повечеряли, старший наказав:

— Ану, хлопці, підіть у пивницю і принесіть пива.

Троє скочили в пивницю і принесли три бочки пива. Старший почав бесіду з Іванком:

— Коли ти вип'єш цілу бочку пива, то лишишся живим.

На то Іванко каже:

— А ви зробіть наперед самі, аби я бачив — як.

Старший зупинився коло бочки, вдарив перстом у дно, вибив його, підняв бочку і випив усе пиво. То-то був хлопчище!

— Ну, випий ти!

Іванко став, і коли мізинцем ударив у бочку, обручі порвалися і пиво розіллялося. Розбійники схопили свою зброю, обскочили Іванка й закричали:

— Підіймай угору руки!

Іванко засміявся:

— Послухайте, люди, думаю, перед смертю ви дозволите мені побавитися шаблею.— І коли витяг свою шаблю, то нараз відтяв одинадцять голів. Старший був хитрий, впав у кров, і йому лиш вухо Іванко сягнув. Зібрав хлопець розбійників і позносив у порожню хижу, а сам рушив по других кімнатах. В одній стільки золота, що тільки посередині лишилася вузенька доріжка; у другій — одежа, яку собі задумати; а у третій — хліба, муки, сала — всього, що потрібно. Хіба лише пташиного молока нема. Коли Іван оглянув газдівство, каже служниці:

— Дівчино, як ти сюди потрапила і чия ти?

— Я того й того царя дочка. Ходила у школу, що на краю міста. Розбійники напали на мене і взяли із собою. Так я вже шість років тут перебуваю.

— Коли вмієш писати і розумієшся у світі, можеш іти додому.

Дівчина подякувала хлопцеві й зібралася йти. Тоді Іван каже до сестри:

— Тут маєш ключі від кожної кімнати. Бери, що тобі треба...

Лише від тої комірчини, де лежали розбійницькі трупи, ключа їй не дав. А сам пішов оглянути довколишній ліс. Не сиділося йому, бо почував у собі дуже велику силу. Він не боявся раз нічого, бо гадав, що вбив усіх розбійни-

ків. Але коли хлопець пішов з дому, старший розбійник став на ноги й покликав Маріку:

— Маріко, чуєш?

— Що вам треба?

— Будь така добра, піди до криниці, принеси води й пусти її крізь ключову дірку.

Маріка послухала. Пустила воду крізь замок, а він відімкнувся. Розбійник помив вухо живлющою водою, і вухо зрослося. А Маріці каже:

— Чи ти хотіла би мене за свого чоловіка?

— Хотіла би,— мовила Маріка.

— Але ми не можемо побратися. Лише коли захочеш згубити свого брата. Як він прийде додому, ти прикинься хворою і кажи, що їла б вовче м'ясо. Він піде межи вовків, його розірвуть.

Перед печерою росла чарівна груша, котра чи зимою, чи літом зацвітала, коли хто приходив. Старший виглянув надвір, а груша цвіте. Заскочив до хижини, де були порубані розбійники. А Іванко заходить і бачить: сестра в постелі йойкає.

— Що з тобою сталося?

— Дуже мене болить. Їла би з малого вовченяти м'ясо. Може б, стало легше.

Іванко — у ліс. Бачить, стара вовчиця іде з п'ятьма вовченятами. Нараз набив рушницю і хоче стріляти. Вовчиця проговорила:

— Іванку, не вбивай мою дитину, бо твоя куля знищить третю частину світу і впаде під явір, з-під котрого ти її узяв. Бери собі вовченя живим і понеси сестрі. Вона не буде його їсти, а ти мале вичеши й пусти.

Так воно і сталося.

Тоді старший розбійник намовляє дівчину:

— Маріко, Маріко, кажи, що хочеш м'яса з малого ведмедяти.

Іван пішов у ліс. Бачить, іде стара ведмедиця з ведмедятами. Прицілився стріляти, а ведмедиця каже:

— Іванку, не вбивай мою дитину, бо твоя куля знищить третю частину світу і впаде під явір, з-під котрого ти її узяв. Бери собі ведмежа живим. Сестра не буде їсти моє ведмедятко, а ти його вичеши й пусти.

Старший розбійник дивиться, а груша цвіте:

— Ой, Маріко, твій брат не вмирає!

І потому словами сестри відправляв Іванка на усяку звірку, та Іванко вертався живим і приносив їй живе звірятко.

Тоді старший надумав ще одне хитре діло. Аж і тепер Іван не загине, то більше ніколи! Говорить Маріці:

— Скажи йому, аби він пішов межи дві гори принести води. Ті дві гори одна одну б'ють, а межи ними є криниця. Коли він буде брати воду, гори його здавлять.

Іван пустився у дорогу. Але до криниці потрапив на полудне, коли гори перестали битися. Зачерпнув собі води, вернувся додому.

А розбійник собі пригадав, що є й інший спосіб позбутися хлопця. І намовляє дівчину:

— Кажи йому, що за горою меле дванадцять млинів, і най тобі принесе з них борошна. Ті млини відчиняються раз у двадцять років — мелють людські кістки. Завтра двері на млинах відчиняються і, як тільки він зайде, замкнуться за ним.

Іван іде по борошно у чортівські млини. Але та дорога була досить довга. Зробив собі пищалку і грає. Доки дійшов, то за ним зібралися усі лісові звірі. Так зі звірятами зайшов. Двері ніяк не могли запертися, стільки було звірки. Іван набрав у кишені борошна і повертається додому.

Груша зацвіла. Старший розбійник каже:

— Недобре! Клятий хлопець і там не загинув. Ну, Маріко, остання порада. Зробися здорова і попроси Івана: «Най я тебе, братику, у паренім молоці скупаю». Він скине сорочку, викупається і від слабості засне. А ти візьми кінського волосся, зв'яжи йому руки і свисни мене.

Так і сталося. Маріка попросила:

— Братику мій любий, я хочу зробити за твої труди одне добре діло: най я тебе скупаю у паренім молоці!

І купала його так, що скоро заснув. А тоді зв'язала йому руки кінським волосом і свиснула розбійника. Старший розбійник вибіг із комори, перебрав на себе Іванову силу і розбудив хлопця. Та й судить над ним суд — якою смертю погубити. Сестра уже пожаліла брата і почала просити, щоб розбійник його не вбивав, бо й Іван його не вбив. І старший розбійник виколов йому очі. А потому взяв хлопця на плечі, поніс у ліс і кинув у колодязь. Нічого там Іванові не сталося, лише не міг вийти.

А в ліс прийшли люди. Розгарячилися в роботі й відправили по воду хлопчину, що був їм за підручного — каймана. Хлопець не журився — узяв відро, приходить до колодязя. Та чує, що в колодязі щось хлюпочеться. Налякався кайман, прибіг без води. Лісоруби почали кричати:

— Чого лишив відро?

— Лишив, бо там чорт!

Люди взяли цапіни і йдуть до колодязя. Дорогою говорять про себе:

— Не біймося чорта! Усі разом уб'ємо його!

Іван почув з колодязя, про що люди радяться, й гукає:

— Не вбивайте, я чиста душа, а в колодязь попав так і так!..

Люди почули людську мову і спокійно підійшли. Витягли Івана, принесли в колибу. Один йому дав гаті, другий сорочку — одягли сліпого.

Побув Іван межи людьми три роки. Одні відходили із лісу, другі приходили у ліс, але усі годували хлопця. Подумав собі він: «Не йдуть люди в хащу з гаразду. Вони тяжко роблять. Піду я собі геть. Най більше не живу!»

А не видить, куди йому йти. Заходить в один мочар. Не може ноги витягнути і головою падає у воду. Та нараз у нього з'явилися очі, бо там була криниця з живлющою водою. Іван вернувся у колибу, взяв пилу, цапіну і пішов у ліс. Так робив три роки і заробок віддавав тим людям, що його, сліпого, годували. Лишав собі тільки на видатки. Потому ще три роки він робив на себе. Перебув Іван із лісорубами цілих дев'ять років: три без очей, а шість із очима. На дев'ятім році зібрався в дорогу.

Йде і приходить на розпуття. А там сидить старий чоловік. «Які сто п'ятдесят літ може мати дідо»,— подумав Іван і почав казати:

— Заміняйте зі мною одежу.

А дідо мав на собі лахміття. І каже він Іванові:

— Ти говориш зі мною на сміх? Думаєш, я ніколи не був молодим?

— Не на сміх я з вами говорю, справді хочу мінятися.

І вони помінялися. Коли дідо убрався в Іванову одежу, витяг собі з-під старого пня пляшечку з водицею, покропився — й нараз помолодшав: став такий, як у вісімнадцять років.

А Іван говорить:

— А мені би, діду, таку воду, аби я став старим.

Дідо витяг пляшечку, побризкав Івана — і той зробився старшим за п'ятдесят років.

— Ой, дідику, ви вже молоді — дайте мені скляночку і з молодою водицею.

Дідо дав йому обидві пляшечки. Тепер Іван подумав, що йти би до сестри. Приходить і бачить: хижа не в печері, як була, а вже на землі. Двір добре обгороджений, не можна й зайти. Іван став під ворота й гукає старим голосом, аби відчинили.

Вийшла сестра Маріка і пустила жебрака у дім, дала йому їсти. Жебрак поїв і хоче відробити: заніс води і дров до хати. Потім пішов у хлів і почистив з-під худоби гній. Так лишився й на ніч. Опівночі приходить розбійник з полонини з волом на плечах. Заходить до хижі, дивиться — на лавиці лежить якийсь дідок.

— Що то за один?

— То старий жебрак. Говори тихо, бо він спить.

Сіли вони вечеряти, а потому пили й грали в карти десь до години по півночі. У годину по півночі полягали спати. Були п'яні, п'яні. А Іван не спав. Він мав на собі гуню — рідку, як сачок. Дивився крізь дірки і побачив, що вони заснули. Тоді тихо встав, підійшов до постелі, де лежав розбійник, і взяв свою сорочку, шаблю та рушницю. Як одягнув на себе сорочку та ще покропився молодильною водою, то став такий, як молодий принц. Пройшовся по кімнаті і почав будити розбійника з жінкою. Коли їх розбудив, то нараз обоє впізнали його і дуже налякалися. Але Іван каже:

— Я вас не буду бити, досить, що ви з мене посміялися...

У закутку помітив пищалку і згадав своїх звірят. Як почав пищалити, знову збіглася до нього усяка звірина. А ведмідь говорить:

— Царю наш, дозволь нам поборотися із розбійником.

І звірі розтягли того на шматки. Сестра дуже плаче за розбійником, що вона лишилася самотня. Але Іван пішов собі далі.

Скоро почув, що в одній державі — велика посуха, бо змій запер воду. Зібрався Іван зі звіркою і йде в ту державу.

Коли спустився з гір зі звіриною, народ дуже злякався і почав замикатися. Іван бачить: така страшна спе-

ка, що яйце може спектися просто на дорозі. Приходить він до корчми і каже:

— Дай мені, корчмарю, дві бочечки пива по сто п'ятдесят літрів!

Корчмар не міг принести, а відчинив йому пивницю:

— Бери собі сам.

Іван випив триста літрів пива, тоді почав бесіду:

— Які у вас новини?

— Новини недобрі, велика посуха, бо клятий змій позакривав нори. Уже мої три доньки дані за воду змієві. Завтра припадає на саму царівну. А вона десь десять років тому, як вернулася від розбійників.

Іван здогадався, що то царева донька, котру колись визволив з печери. І каже корчмареві:

— Веди мене, де змій!

Корчмар не хоче, він боїться. Але мусив Івана вести. Потім хлопець його відпустив. Сам сів на колодязі й чекає, коли царська донька прийде на свою смерть. А був один циган, котрий відпроваджував до змія приречених дівчат. І бачить Іван: везе коляска царську доньку. А вона ще здалеку впізнала Івана і жалібно заплакала. Циган зупинив коні, щоб кинути дівчину в колодязь. Але Іван скочив на коляску, аж вона по осі увійшла у землю, і говорить дівчині:

— Не бійся, я не дам тебе!

Та й викликає з колодязя змія:

— Молодий пане! Тут є дівка!

А коли змій показав дванадцять голів, Іван одразу відрубав їх шаблею. Циганин вернувся із царською донькою, а Іван лишився. Коли циган їхав через річку, попід міст уже текла вода. Він зупинив коней і примусив дівчину клястися, що сам убив змія. Дівчина поклялася і пообіцяла, що буде його.

Іван вернувся до сестри, бо коли відходив геть, поставив їй дві бочки: за себе і розбійника. Тепер подивився: в його бочці дуже мало сліз, а в розбійницькій аж ллються через край. І повернувся у державу, де була посуха. У корчмі питає:

— Що нового?

— Вже ліпші новини. Циган убив змія, і води стало досить. Завтра побереться донька царя із циганом.

А з Іваном були усі звірі. Заєць почув про весілля й каже:

— Царю наш, пусти мене поглянути на молоду пару.

Іван його пустив. А царівна казала сторожі: коли буде йти яка звірка, то щоб її впустили. Вона взяла зайця на коліна і повеселішала. Почастувала його добре, тоді заєць замовив собі два танці заграти.

А циган у палаті сидить на подушках аж під саму стелю. Коли заєць почав танцювати, дві подушки з-під цигана висунулися.

Вернувся зайчик до Івана, а далі лисиця проситься на весілля. І вона затанцювала. З-під цигана висунулися другі дві подушки.

Проситься вже на весілля вовк. Але Іван не дуже хотів пускати туди вовка — боявся, що вовчисько накоїть біди. І все ж відпустив. Коли вовк показався, то сторожа почала тікати. А він собі зайшов у палату, і царівна його частувала. Вовк так само замовив два танці. А коли він танцював, скочив до цигана і відкусив ноги до самого клуба. Циганин без ніг, але реве, щоб ішли вінчатися.

Вернувся вовк і розказав, що було в царя.

— Тепер ходімо всі,— каже Іван звірятам.

Царська дочка побачила Івана, обійняла його і все розповіла старому цареві. Звірка розтягла цигана, а на подушки сів Іван.

Але він дав прикликати і свою сестру. Сестра прийшла, а після весілля позамикала звірку по царських хлівах і братові підклала у постіль гострі залізні вила. Іван пробив серце і нараз помер. Всім було дуже дивно. А звірка лежала у хлівах три дні, ніхто про неї не старався. Каже ведмідь:

— Розбиваймо хліви! З нашим царем, либонь, якась біда, коли ніхто не несе нам їсти.

Розвалили хліви і побачили: царівна колише свого чоловіка у золотій труні й дуже гірко плаче. Ведмідь поклав лисиці кошики на шию, а в них — дві склянниці. Принесла лисиця цілющої й живлющої води. Івана помили, та він не встає. Настав великий смуток. Роздягли його і бачать: у лівий бік забилися вила. Ведмідь витяг вила, пустив у рану краплю живлющої водиці, й тоді Іван устав.

— Ой, як я заснув!

— Бодай твоя сестриця так заспула! — каже йому ведмідь.

Іван здогадався, що вона зробила, і відповів звірам:

— Робіть із нею, що хочете.

І звірка розтягла невдячну сестру на чотири частини. Іванко щасливо жив собі з царівною та й звірина жила при них добре.

ПРО ГУСАРА ЮРУ

У бідній родині виріс один син, якого звали Юрою. Він мав уже вісімнадцять літ і тому зарокував до війська. А в ті часи служилося по дванадцять років. Хлопець не журився, бо він дома тільки бідував, а у війську жив собі незгірше. Він служив і дуже справувався біля військової команди.

Та невдовзі, як зарокував, сталася війна. Юра був гусаром, пішки не ходив і воював завжди в першій лінії. Був на війні за цілих шість років, а його ні разу не поранили, і залишився вповні зі здоров'ям. На шостий рік війна трохи втихла. Юра собі попросив відпустку. І тому, що він воював добре, його відпустили на три місяці.

Сів на коня і, як був на фронті — у гусарській формі, з гусарською шаблею,— вирушив додому. Вибирав дороги навпростець — через гори, через хащі, через голі пусти. І в одному лісі на поляні надибав на садибу. Довкола була красна огорожа. Гусар зупинився біля брами і дивиться з коня на подвір'я — чи когось не видно. З хати вийшла дівчина, яка могла мати десь вісімнадцять літ. Вийшла й позирає на молодого вояка. Він почав проситися:

— Дівчино, прийми мене на нічку до свого обійстя, бо я в тяжкій дорозі.

Дівчина відповіла:

— Я би тебе, вояку, впустила, але мій нянько наказав, аби я без нього нікого не впускала.

Юра нараз повернув коня, щоб їхати далі.

Та дівчина його пожаліла. Вона собі подумала: «А звідки нянько буде знати, що у нас хтось був?» І гойкнула:

— Вояку! Вернися...

Він завів коня у хлів, ремені на собі попустив і ліг спати під конем.

А дівчина каже:

— Та чого, вояку, лягаєш на соломі? Ти заходь до хати — повечеряєш. І спати будеш по-нашому — в покоях, у постелі.

— Добре, дівчино, говориш,— відповів їй гусар.— Я би файно виспався у твоїх покоях. Але в мене військовий порядок — мушу спати під своїм конем.

А хто була та дівчина? Вона була дочкою лісника. Її батько мав одну комору, де тримав для лісорубів гроші. А тої ночі злодії-розбійники розламали браму. Десятеро побігли до каси, а двоє — до хати: вимагають ключі від комори. Дівчина налякалася, але відказала:

— Я не маю ніяких ключів. Нянько забрав їх із собою.

Один розбійник запитав:

— А кури у вас є?

— Кури є...— і дівчина швиденько принесла одну курочку, бо думала, що тим вона відбудеться.

Розбійник нараз відкрутив курці голову і показав дівчині:

— Якщо ти нам не даси ключів, із тобою зробимо те саме!

— Люди, не вбивайте,— заплакала дівчина.— Я не винна: не маю ключів.

Та розбійник приступив до неї, схопив за волосся.

— Дайте бодай наплакатися перед моєю нещасною смертю,— запросила дівчина.

І, плачучи, згадала, що у хліві ночує вояк. Якби могла побігти до нього — може, врятував би їй життя. І дівчина почала благати, щоб її пустили на подвір'я:

— Нянька нема вдома, то піду відклонитися бодай від худібки.

Люди різні: є добрі, є злі. Злий розбійник не випускав дівчини, а добрий дозволив:

— Раз просить — най іде.

Дівчина вийшла на подвір'я і махом — у хлів. Почала будити вояка. Та він звик до того, щоб його будили по-військовому, і не прокидається. Дівчина не знає, що робити. Ударила ногою у шаблю, аж та шабля витяглася з піхов і відлетіла вбік. Дівчина нікуди не втікала, а повернулася до хати, до розбійників.

Кінь почув недобре й заіржав. На те Юра одразу схопився. Та не знайшов шаблі. Посвітив, а шабля витягнута з піхов. Відхилив двері, дивиться — у хаті якийсь блиск. Він довго не радився. Зняв із чобіт шпори, вибрав-

ся з хліва і тихенько тягнеться до хижі. Коли був коло дверей, заскочив у сіни і порубав розбійників.

А дівчина стояла межи ними у великому страху. Юра ледве-ледве її розговорив.

— Що то за люди?— запитав.

— Я не знаю, що вони за люди,— відповіла дівчина.— Вимагали ключі від комори, а я не давала, бо там чужі гроші. Хотіли мене вбити.

— А в тебе ті ключі?

— Тут, у мене,— відповіла дівчина і віддала ключі воякові.

Він сказав:

— Лягай, дівчино, спати, а я піду в комору. Туди буде лізти більша сила, і треба щось придумати.

Він вийшов надвір, наблизився до каси. Відімкнув двері і зайшов. А розбійники зійшлися біля задньої стіни, долотами робили діру. Коли вибили її, почали по одному залазити в комору. Але тільки показався перший, як гусар махнув шаблею: відтяв йому голову, а самого розбійника втягнув до комори. Так він повідрубував ще вісім голів. Коли поліз десятий розбійник, то вже зазоріло. Він побачив у коморі вбитих і відразу подався назад. Юра йому тільки розітнув лице. А потому сів собі на стільчика і глибоко замислився: що він наробив — зарубав одинадцять людей, а дванадцятий утік із розрубаним лицем! То великий гріх! Правда, гріх є вільний і невільний. Ті злодії прийшли серед ночі й забирали в чоловіка гроші. Але гроші були й не його, вони були державними. Він лише розпоряджався ними.

Вранці лісник вернувся додому, а в сінях — двоє вбитих. Покликав дочку:

— Що се тут за повина? Скажи мені, небого.

І вона все розповіла батькові, як мала постраждати за державні гроші. Стільки було щастя, що прийняла на ніч вояка. Він урятував її життя, аби ще розквітала.

А лісник запитує:

— Та де той вояк?

— Не знаю, де, няньку солоденький. Дала йому від каси ключі і, як вийшов, я його не виділа. Боялася виходити, бо вже була північ... Ходім у хлів: якщо кінь ще там, то хлопець не поїхав — він десь у нашому дворі.

Прийшли, загляпули у хлів — кінь стоїть на місці. Тоді пішли до каси, тихо відчинили. Дивляться, а він сидить

на стільчику, той молодий вояк. Та сидить засмучений, бо коло нього вбиті. Вояк піднявся, привітався панові. Правда, то був чоловік не з панського роду — просто колись кожного, хто на собі мав чорний піджак, називали паном. І питає той пан вояка:

— Котрою дорогою йдеш, синку?

— Іду у відпустку: мене відпустили на три місяці — провідати свою старшину. За шість років я був на війні, весь час у першій лінії. Сам лишився живий і здоровий, та не знаю, чи живі домашні. Скільки я не переслав листів — ніхто мені з дому не відписував. Може, й не живуть...

Лісник йому каже:

— Пробудь, синку, в мене. Буде тобі добре.

— Дякую вам, пане,— відповідає Юра.— Але мені няньо й мама перші, мушу йти додому. Коли вони померли, то повернуся до вас.

І з тим словом зібрався в дорогу.

Приїхав він у своє село, та не розуміється: там, де була його рідна хата, стоїть новий двоповерховий дім. Юра думає собі: «Ой, напевне, няньо й мама вмерли, а наш город перебрав корчмар і побудувався». Розпитати нікого, бо ніч. Але він якийсь вояк! І пішов до старости. Збудив його і ступив до хати. А староста не впізнає хлопця, що він їх, сільський. Почав його питати:

— Звідки ти, гусаре?

— З війни,— відповів Юра.— Їду у відпустку.

— Ой, і мій десь на війні. Переспи в нас, синку.

Та старостиха озвалася:

— Не стримуй вояка! Тут малі діти, вночі плачуть, і він не годен буде спати. Най іде до того чоловіка, котрий собі побудував хату на два поверхи.

Староста розсердився:

— Що ти кажеш, жінко! Аби я спровадив вояка до розбійника? Він шість років воював і на війні лишився живий, а ти хочеш, щоб загинув тут? Не дивися, гусаре, на неї, а лягай та спи.

Юра поцікавився, як звати чоловіка, що поставив хату на два поверхи. Староста сказав: він з такої й такої родини. І одразу хлопець здогадався, що то — його батько. А староста розповів і більше: чоловік був бідний і тому пустився з розбійниками.

Юра нараз зібрався додому. Сів на коня, під'їхав до будинку. Двір відбитий високою огорожею. Юра загупав у ворота, а за ними загавкав собака. Мати вчула і вийшла надвір. Та пес уже скаче на ворота і не гавкає. Відчинила, впустила гусара. Юра лишив коня надворі, заходить у дім, а пес іде за ним: упізнав його. Хлопець зайшов і бачить: батько — у постелі, вся голова пов'язана, а на стіні висить старий кріс. Юра сів до ліжка, і розговорилися:

— Чого у вас на стіні кріс?

— Я лісник... Лісник панської хащі.

— А чого вам голова завита?

— Бо зуби болять...

І Юра збагнув: останній розбійник, що був під його шаблею,— його рідний батько. Саме батькове лице він позначив шаблею.

Але з двора увійшла вже мати. Вона зашептала старому на вухо:

— Іване, сараче... То буде наш Юрко. Пес роздере чужого чоловіка, а коли побачив сього хлопця — скакав йому на груди, цілував його.

І батько підвівся:

— Синку, ти? Ой, видиш, я ледве живий!..

Тоді Юра мовив:

— Слухайте, що буду вам казати. Мені дуже тяжко признати вас нянькою, бо ви страшний грішник — пустилися на блудні путі. Моя шабля відтяла одинадцять розбійницьких голів, посягла й за вашою, та лише позначила лице. Долі ще хотілося, аби я вас побачив живим, і відвернула шаблю від вашої голови. Покляніться, пяню, перед тою шаблею, що ви лишитеся зовсім розбійницького діла.

І батько поклявся, що більше нікому не заподіє зла.

Тоді син обцілував свого батька й матір і ліг собі спати. А вранці підвівся і пішов дивитися батькове господарство. Коли він побачив, скільки тут худоби і всякого збіжжя, сів на коня і прискакав до старости. А там попросив бубон та й почав серед села скликати народ:

— Так і так, хто бідний чоловік, то най іде до того двора, де стоїть двоповерховий дім, і кожний щось дістане. Лише багаті най не йдуть.

І зійшлося премного народу, бо в ті часи бідних було більше, аніж багачів. Юра роздав злидарям усе, що було

накрадене. А потому розібрали дім, котрий був збудований за нечесні гроші, та й пустили все долі водою. Юра сказав людям, щоб наново поставили хату з одними дверима, яку лишив, коли йшов до війська. Дав батькові та матері грошей, аби могли прожити, доки повернеться з війни. І так знову зібрався в дорогу.

Йде, йде — й забрів до темної хащі. А в нього вийшло куриво. Дивиться — щось блиснуло, і рушив на той блиск. Вибрався на поляну, де стояв барак. Він зіскочив з коня вороного, підійшов до барака. Відхиляє двері — а там сорок розбійників рубають у карти. Юра нараз бачив, що пропала його голова. Старший розбійник запитав:

— Що хочеш, вояку?

— Хотів би запалити, та в мене вийшло куриво,— відповідає Юра.

Розбійник повів хлопця у маленьку будку, де було повно сигарет і всякого краму.

— Іди бери, вояку, скільки тобі треба.

Тільки Юра ступив на підлогу, як вона відкрилася. Нараз впав до ями, що була глибокою на дванадцять метрів. Там горіла свічка і хлопець роздивився. Він був у пивниці, що тяглася під усім бараком. На п'ятдесят метрів! А у тій пивниці було повно всякої амуніції, стояли бочки пороху. Але Юра бачить і одного діда.

— Давно ви тут, діду?

— Уже третій день.

— А як сюди потрапили?

— Я — ганчірник, віз у село голки, сірники, а ще зайшов купити сигарет...

Вояк дивиться далі. Бачить, на підлозі якісь залізні дверці. Покрутив колесиком і підняв ті дверці. А під ними відкрився колодязь. Юра знайшов дві товстенькі дошки й положив їх поперек колодязя. Потому сказав дідові, щоб той взявся руками за дошку і звис у колодязь. А сам поклав недогарок свічки на порохову бочку і теж повис на дошці в колодязьну яму. Тут стався страшний вибух. І барак, і злодії злетіли у повітря. Юра нараз вискочив із колодязя і допоміг вибратися дідові. Вони вийшли помалу нагору. На щастя, кінь лишився живим, бо стояв у хащі. Юра пустив діда на коня, а сам іде пішки. Але йому дуже хочеться палити, а вітер гасить вогник. Юра зупиняється, черкає сірником і все більше відстає від кінного. А коли він знову відвернувся, аби припалити,

дідо вдарив ногами коня і погнав галопом. Вояк кинувся за ним, почав гойкати— дідо й не оглянувся.

А що то був за дідо? То був цар. Він одягнувся у простенький одяг і пішов дивитися, як живе народ. Хотів знати, чи ще довго може держава воювати. Але коли ішов через ліс, потрапив до розбійників. Тепер він повертався на коні в палац і згадував, що сталося:

«Я царюю вже п'ятдесят років, а не міг зробити таке діло, як показав молодий вояк. Добре, що він служить у моєму війську!»

Юра повернувся у свій полк, але не йде більше до гусарів, бо він без коня. Пристав до піхоти. Та все одно пішов приголоситися до свого полковника.

— А де твій кінь?— запитав полковник.

Юра розповів:

— З конем вийшло недобре. Визволив я із неволі діда, ще й посадив його у сідло, а він на коні втік.

Полковник тоді каже:

— А чи впізнав би ти старого?

— Та правда, що впізнав би.

Одного чоловіка одягли у те простеньке шмаття, в якому цар ходив між народ, і привели до Юри. Та хлопець нараз відповів:

— Не чиніть ви дурня ні з мене, ані з нього, бо се не той дідо.

А тут долі сходами якраз іде цар, що убраний уже в царський одяг. Юра вигукнув:

— Дивіться! То він узяв од мене коня! Я його впізнав!

Тоді взяли Юру, завели у світлицю. Цар його добре пригостив і наказав своїм помічникам, аби одягли хлопця у багатий одяг. Юра став — немов молодий принц. І цар йому каже:

— За такого витязя я одразу віддав би дочку, та, на жаль, не маю.

— Не біда,— відповідає хлопець.— Я маю добру дівчину.

І він привів дочку лісника.

Цар їм справив велике весілля.

Юра послав по своїх батьків, і почали жити усі разом.

А цар не мав наслідника і передав державу Юрі. Тут скінчилася й війна, бо вороги не сміли мати діло з молодим царем.

ПРО ВОЯКА ВАНДРУГА

Один хлопець ріс без батька й матері. Був круглий сирота. Тому він мусив жити у чужих людей, служити у газдів. Та якось там дочувся, що легінів вербують до війська — беруть нараз на дванадцять років. Хлопець не радився нічого — пішов до вербувальників.

— Як пишешся?

— Вандруг...

То була вся бесіда. Його перебрали у вояцький одяг, і став воякувати. Вислужив правдиво вісім років, лишалися чотири. Одного разу ціле військо вивели на плац і красненько вишикували перед генералом. А той проголосив:

— Наша республіка доводить до відома всіх, що потребує витязя. Хто би у нас знайшовся такий, аби пішов у чужу державу і дістав там образик королівської дочки? То дуже красна дівчина, лише її нікому не показують. Хто добуде образик принцеси, той одержить триста тисяч срібних. Та якщо хтось візьметься за діло і повернеться ні з чим — відповідає головою. Наказ видав од такого дня генерал Вацлав Кимир.

Вояки красно вислухали все, що він говорив, але ніхто не піднімає руку. Вандруг зміркував: «Я бідняк і триста тисяч срібних мені не заробити за ціле життя. Хоч якийсь час поживу по-панськи. А якщо потому розстріляють — все одно за мною не поплаче ні нянько, ні мати». І приголосився:

— Я принесу з чужої держави образик принцеси!

А не встиг він опустити свою праву руку, як його взяли до канцелярії. Проплатили двісті тисяч срібних, а сто лишили на той день, коли принесе образик. Нараз відправили в дорогу.

Ге-гей, не так то було скоро, як я розповідаю, бо в ті часи машини не ходили, хіба трапився десь віз. Але Вандруг дістався, нарешті, у чужу державу. Прийшов собі просто до столиці, де жила принцеса. А то було дуже красне місто і в ньому стояла не якась корчма, а великий ресторан. Вандруг собі каже:

— Зайду я поїсти. А може, там знайду і якесь щастя.

Але там народу — як десь на торговиці. Ніде і присісти. Роздивився, а в самому закутку гоститься сім хлопців і всі рівнісінькі на зріст. Став біля тих хлопців і

дивується, які вони рівні. Тоді один підвівся, підійшов до Вандруга і каже:

— Я бачу, вояку, що тобі щось треба.

— Ой, треба би, треба,— відповів наш хлопець.— Але то велика річ, якби годен я її дістати!

— Ну, кажи вже далі.

— Маю дістати образик принцеси, котра тут живе.

Той, другий, як свиснув! Із-за столу нараз підхопилися його побратими. А що то були за легіні? То були розбійники. Правда, вони тягли за бідним народом. Тому, коли дізналися, що вояк шукає, взяли його до себе за стіл. Старший тихо каже:

— Образика принцеси не маю, але можу її показати. Потрібні красні гроші.

— Мені дали двісті тисяч срібних!

— Ого, досить і одної тисячі. Послухай сюди. За містом є одна маленька хижка, куди принцеса їздить на побачення. Має якогось капітана, але вона ховається, щоб ніхто з чужих її не бачив.

І вони зібралися до тієї хижки. Розбійник добре наказав, що йому робити і, як дійшли до місця, вернувся в ресторан. А Вандруг одним пальцем стукає у шибку, бо вікна завішені — нічого не видно. Старий дідо відсунув фіранку і питає, хто там. Вандруг відповідає:

— Не звідайте, а пустіть до хати. Я несу вам аж тисячу срібних.

Дідо почув про тисячу срібних і подумав, що то — від принцеси. Впустив його до хати, але Вандруг тільки роздивляється.

— Що ти, вояку, хочеш?

Вояк йому відрахував гроші і зізнався, що хотів би глянути на королівську доньку.

Чоловік налякався:

— То неможливо! Нас уб'ють! Тут ніхто чужий не сміє бути! Ой, я вже пропав!

— Нічого раз не бійтеся,— говорить йому Вандруг.— Закрийте мене в шафі і провертіть у дверці малу дірочку — бодай на одне око.

Так усе й зробили. Чують — загримів підземний поїзд. Увійшла принцеса, а за нею — капітан. Почали пригощатися. Вандруг позирає одним оком і не надивується: він зроду не бачив такої краси. А офіцер каже:

— Слухай, моя красуне. Я би тебе дуже попросив, щоб ми в хижці погасили світло.

— Такого не буде!— відказує принцеса.— Якщо ти такий смілий, то прийди опівночі в палац, на найвищий поверх.

— Боже мій небесний, та як зайти в королівський двір, коли там стоїть стража!

— То не моє діло. Коли ти — капітан...

— Добре, добре. А якби зайшов, то як мені дістатися до найвищого поверху?

— Спущу тобі мотуз!— засміялася принцеса.

Вандруг дуже пильно слухає розмову і стукає пальцем у чоло.

Коли пішли з хатки, він повернувся в ресторан, до розбійників. Старший нараз прискочив до нього і питає, що бачив, що чув. Вандруг оповів. На те розбійник йому каже:

— Якщо не пошкодуєш іще тисячу срібних, то сам зможеш піти до принцеси.

— Але на те треба якийсь спосіб.

— Слухай сюди, вояку. Серед міста стоїть одна церква, на якій є головний годинник. Він світиться й опівночі. Підійди до сторожа-годинникаря, дай тисячу срібних і попроси перевести стрілку годиною назад. А сам точно в північ піди під палац.

Все так і було. Капітан поглянув на годинника і зайшов у ресторан. А Вандруг — з ресторану. Тихенько перескочив королівський мур і бачить, що з палацу спустили довгий мотуз. Він помалу вибрався до найвищого поверху. А принцеса думала, що то — капітан. Вона й не посвітила.

Раз у дворі зчинився якийсь гамір. Вандруг здогадався: спіймали капітана, бо даремно ходив під палацом, чекаючи мотуз. А принцеса нічого не знала.

Тільки тут помалу розвидняється, а Вандругу видноти не треба. Знову скинув через вікно мотуз і спустився вниз. Потім перескочив королівський мур та й пішов у місто.

Принцеса добре виспалася, встала. Дивиться — лежить вояцький гудзик, але він явно не такий, як у капітана. Дивується: хто був коло неї?

Одяглася у простеньке плаття, опустила на обличчя сітку і вийшла за браму. А гудзика мала у руці. Вона

легко відшукала Вандруга, бо він був не в тутешньому вояцькому одязі. Помітила, що на його блузі одного гудзика нема.

— Чи це не твій гудзик? — відкрила долоню.

— Мій, — відповів Вандруг і впізнав принцесу.

Тоді вона каже:

— Чекай мене тут. Я повернуся у палац — візьму гроші, а тоді поїдемо у твою державу.

Вандруг відказав:

— Вертатися — недобра ознака. Та й не треба, бо в мене є гроші.

Приїхали у його державу, зайшли в перше місто. Там принцесу за тисячу срібних раз-два змалювали. І вона лишилася чекати на одній квартирі, а вояк вернувся в полк. Він передав образик принцеси і просить решту нагороди — ще сто тисяч срібних. Офіцерам не дуже вже хочеться давати такі гроші. Вони дивляться на нього й посміхаються. А Вандруг доводить:

— Видите, які ви неправдиві! Якби я був не приніс той образик, ви б мене заставили платити своєю головою. Самі ж не хочете віддати, що заборгували.

— Та подумай, як можемо знати, що ти приніс образик принцеси? — заперечують панове.

— Я приведу її живу! Але дайте на руки свій борг і панове триста тисяч срібних. А то ще не все. Бо як вести принцесу простому воякові? Покладіть мене бодай майором!

Офіцери пристали на все, ще й осідлали хлопцеві білого коня. Вандруг знову рушив у дорогу. Правда, цього разу дорога до принцеси була недалека — можна би сказати, щось п'ять кілометрів. Приїхав у те місто, де лишив красуню на квартирі. А вертатися неспішно. Вони там одружилися, побудували красний дім і живуть рік, другий. На третій рік зібралися в полк.

Офіцери нараз позбігалися довкола принцеси: таку красу не бачили ніколи! Ще й старі генерали не могли на неї надивитися. І що вони надумали? Вчинити один бал, і котрого молода принцеса візьме собі до танцю — того вона й буде.

Гей, як парадилося давнє начальство! Один перед другим хотів бути кращим.

Військо знову вивели на плац, вишикували перед генералом. А той проголосив:

— Наша республіка проводить одне велике діло. У нас перебуває молода принцеса з іншої держави і на честь принцеси — найбільшої красуні — відбудеться гостина. Заграє красна музика, і кого собі сама принцеса вибере до танцю, того вона буде. Такий наказ видав генерал Вацлав Кимир.

І зійшлося багато народу. Я теж там був і видів, що робилося. Вандруга відтиснули в куток, хоч він був майором, а інші офіцери поставали довкола принцеси. Кожний свої погони піднімає вгору, набирає великої гордості. Тут заграла музика. Вони один за одним заклацали шпорами, чекаючи, кого з них красуня візьме танцювати. Але вона сказала:

— Панове, будьте добрі, дайте мені дорогу.

Офіцери нараз розступилися, а принцеса почала шукати свого чоловіка. Знайшла його у закутку, та взяла під руку, повела до танцю. І так воно виказалося, що принцеса більше нічия — лише його, Вандруга. Панове-офіцери поопускали вуха.

Другого дня Вандруг і принцеса вернулися в те місто, де збудували собі дім. А з майором пішло і те військо, яке було під його рукою. Казка каже, що той сирота став потому самим генералом. А казка не бреше.

ІВАН ГИЧКА

Раз було, де не було, у сімдесят сьомому царстві, де вода не тече й камінням не мече, за скляною горою, під дідовою бородою — там жив один Монька, що звався Полонька, мав постоли личані, а ногавиці полотняні — дайте й мені, то розповім вам казку.

Був, де не був, бідний чоловік, що мав одного сина. Сяк-так дітвак виріс, дійшов старших літ. А тут царські бандури вербують до війська. Хлопець каже батькові:

— Няньку, ви й так бідні, не знаєте, де дітися. Наймуся я до війська.

Пішов до вербувальників. Запитали прізвище.

— Іван... Іван Гичка, — записався хлопець.

А коли він одягнувся у вояцьку форму, то став дуже красний. Його взяли одразу служити до царського двору. Було хлопцеві добре, як десь у раю.

Правда, не так швидко то робилося, як я розповідаю, але служба прийшла до кінця — і пускають вояків додому. Іван не дуже рветься, бо дома страшна бідність. А він, служачи в царя, дуже красно навчився писати. І почав проситися:

— Чи не міг би я, пресвітлий царю, лишитися тут писарем?

Цар погодився.

Вислужив легіник ще п'ять років. А через п'ять років цар йому нагадує:

— Може, ти, Іванку, хотів би подивитися, як живе твій нянько, як там обходиться з бідою?

Хлопець зібрався у дорогу. Осідлав собі коня. Цар дав йому шкіряні бесаги, наповнені срібними, і дуже красний одяг.

Іван Гичка їде — як молодий принц! Пустився просто пустами й лісами, але і так їхав дуже довго. Коли наближався до свого села, люди думали, що їде якийсь цар, падали на коліна. Він почав кидати людям срібні. Потому питає:

— А де такий і такий бідняк? Чи він ще живе?

— Ой, давно помер,— відповіли хлопцеві селяни.— І хати вже немає. Там, де стояла його хата, росте один бур'ян.

Іван Гичка дуже зажурився, що в такому великому смутку застав своє домівство. Зайшов до корчми. Коли поїв і випив — трохи повеселішав. А тоді відкрився, хто він є.

Люди були раді, що їхній сельчанин — при царському дворі. А хлопець залишив їм усі свої срібні та й зібрався їхати назад.

Дорога для Івана була далекою й додому, а з дому — ще дальше. Доки добрався до палацу, за писаря сидів уже інший. Але цар сказав:

— Не біда, Іванку. Можеш бути в мене двірником.

Іван пристав і на таку честь.

Геть-геть довго служив двірником. А спав у саду. І раз опівночі почув, як хтось його покликав:

— Гей, Іване!

Хлопець підхопився, а його відразу поніс вихор. І заніс в такі далекі гори, куди птахи не долітають, сонце не догріває. Іван роздивився, а перед ним блищить скляна дорога. На ній один до одного поставлені столи — з таріл-

ками, склянками, пляшками, але все порожнє. Іван одразу зголоднів, аж зарябіло в очах. Взявся за дорогою: йде і думає собі, що десь мусить бути на столі і страва. Дійшов до кінця. А там побачив шафу, на якій лежала тонка книжечка, ніби з одних обкладинок. Іван собі каже:

— Візьму і почитаю — може, трохи забуду за голод.

Відкрив книжку, а там одне слово. Прочитав:

— Гей-руп.

І нараз хтось до нього обізвався:

— Що наказуєш, Іване?

Хлопець оглядається, але ніде не бачить жодної душі. Та якщо запитують — чого б не відповісти. І сказав, що дуже він голодний, хотів би поїсти.

За хвилину все було готове. Іван наївся і напився, і вже йому, як то кажуть ткалі, усі нитки в берді. Знову бере книжечку:

— Гей-руп!

— Що наказуєш, Іване?

— Хочу стати таким красним принцом, аби мене нараз полюбила царева дочка.

Дивиться — на ньому появився одяг, що аж засвітився. І завволів, аби ще нині стати у царському дворі. Лише сказав Гей-рупові, як уже був там.

А Івана ніхто не впізнав: у сім разів красивіший, як був, і в такому одязі, що ніхто б ніколи й не подумав, що він служив царським двірником. Цар дуже радо прийняв молодого витязя і поселив його у кімнату, в яку й сам заходив лише раз на рік. А невдовзі видав за нього дочку.

Жив Іван у розкошах, які йому й не снилися. Царівна тільки думала про малу дитину, а колиска стояла в кімнаті, повна золота. Досить було всього їсти й пити — і на нижніх, і на верхніх поверхах. Іван уже почувся царем. Тому грізно покликав:

— Гей-руп!

— Що наказуєш, Іване?

— Який я тобі Йван! Я для тебе цар!

Гей-руп розгнівався на нього і не сказав нічого.

Вранці Іван прокинувся — а лежить на лавиці в царському саду. Царівна — коло нього. Піднялася, глянула на свого чоловіка і нараз упізнала, що він — їх двірник. Схопилася, побігла в палац і, плачучи, сказала цареві,

що вона не хоче більше жити зі своїм чоловіком, бо він — простий Іван.

Цар дуже розізлився, що той хлопець із його дочкою зробив такий сміх. Послав гінців у дванадцять міст, аби скликали суд. Так судді зійшлися і почали Івана судити. Один каже повісити, другий — розстріляти, третій — порубати... Радять, хто як хоче. А дванадцятий суддя був дуже старий, мав сто двадцять років, і мовчав, не говорив нічого. Та коли всі виговорилися, озвався і він:

— Недобре ви судите. Недобре. Я би казав так: най його засудить сама жінка.

А царівна, як тільки почула, що Івана хотіли би стратити, одразу заявила:

— Я його не засуджую. Я хочу з ним жити.

Тоді цар їх вигнав на ферму, до худоби.

І почали вони двоє жити у великих злиднях. Хотіли різати худобу, та у хліві з дев'яти волів стало дев'ять шершнів. Нічого поїсти, нічим навіть дихати, бо повітря здушене. Іван лежить на голій соломі й уже ледве відганяє шершнів. І раз каже:

— Ой жіночко люба. Скоро мене покине й душа, а ти не покидаєш. Я ж не маю, що тобі й лишити, аби мала пам'ятку. Хіба книжечку...

Жінка взяла в руки його таємну книжечку, відкрила й прочитала:

— Гей-руп...

І нараз чує:

— Що наказуєш, простачко?

— Ой, що хочу? — схопилася жінка. — Хочу, щоб це зникло, як поганий сон.

Хлів тої ж хвилини розсипався на порох, у якому ще лежав Іван. Він не чув Гей-рупа, зате жінка чула дуже добре. Знову відкрила книжечку:

— Гей-руп!

— Що наказуєш, простачко?

— Зроби, щоб ми були знову красні та багато вбрані.

Так і сталося. Іван піднявся з порохів у дорогій одежі, й царівна аж не вірила: перед нею вже був не Іван, а той красний витязь, за якого вона віддалася.

За третім разом попросила Гей-рупа поставити великий палац, де би в кожному кутку світилося золото і було досить їсти-пити — хто що забажає.

Все поставилося їм. І почали знову жити добре.

Іван збагнув, чия то робота. І боявся, аби й жінка якось не образила Гей-рупа. Взяв чарівну книжечку, розвів потай у полі вогонь і кинув її в полум'я. Тоді з вогню відкрився Гей-руп: він став такий високий, що голова була аж у небі. Іван перелякався, та несподівано почув:

— Ой, дякую, Іване, що ти мене випустив на волю. Я був зачарований, а тому ходив такий маленький, що ніхто мене й не бачив. Тепер можу ступити так широко, бо чуюся господарем і в горах, і в долах. Живіть собі щасливо!

Так і жили наші молодята. Навідався до них старий цар. Не міг надивуватися, яка тут краса і яке багатство. Зняв корону з голови і каже:

— Не сердися, Іванку, за те, що я тебе судив. Мені стало образливо, бо я завжди був до тебе добрий, а ти тоді мою дочку скривдив. Та все те минуло. Бери корону і царюй.

Іван відповів:

— Дякую вам, няньку. Але нам не треба ніякого царства, бо ми й так щасливі. А я би не йшов звідси і золотою дорогою. Най буду просто — Іван Гичка.

ВИТЯЗЬ ІЗ ГУСЯЧОГО МІСТА

Був один цар. А той цар мав на одному полі шовкову траву. Але траву щось випасало, і ніяк не міг підвартувати, що то робить шкоду. І цар пустив посланців по світу: хто догляне шовкову траву, за того віддасть доньку. Посходився усякий народ: більше багаті, панство, та між ними були й прості люди.

І жив один бідний чоловік, що мав три сини. Двоє виросли розумні, а один, найстарший, був дурний.

Середущий хлопець почав проситися у нянька, аби пустив його до царя траву доглядати. І приходить у палац, красно поклонився. Цар дав йому вечерю і послав на поле. Хлопець і незчувся, як заснув. Раненько встав і бачить: траву наче хто скосив — так випасена! Він зібрався і пішов додому. Батько ще здалека гукає:

— Ти, сину, доглянув цареву траву?

— Не можу я ту траву доглянути, — сказав середущий.

Збирається молодший син і каже, що то його робота. Пішов до царя і взявся сторожити. Але і він траву не доглянув.

Зголосився вже дурний Іван, що весь час сидів коло печі. Його одразу висміяли, на цілу хижу кажуть:

— Та й ти, дурню, хочеш вартувати шовкову траву? Не такі розумні там були, як ти, та не встерегли.

Але Іван вимотався з хати і втік такий замащений, яким був коло печі. Приходить до царя і каже, яке діло. Цар дав йому вечерю та ще хліба й сала, аби мав на полі. Пішов дурний Іван під ніч до царської трави. Сів собі й сидить. Але йому знову захотілося їсти. Розклав огонь, почав пекти сало. Тут приходить мишка:

— Дай і мені, Йване, трохи хліба, я дуже голодна!

Іван не відмовив. Дав хліба, ще й сала. Мишка добре наїлася і сказала Іванові:

— Я тобі повім: траву гублять три красені-коні — один срібний, другий золотий, а третій діамантовий. Коли вони приходять, то найперше ідуть до криниці — напитися води, а потому — траву випасати. Ти, Іване, підеш до криниці та станеш за кущ. Як прийде кінь до води і нахилиться, візьми з нього вуздечку. Так з другого і третього. Та щоб ти їм не віддав, коли будуть просити. А тепер лягай спати, я тебе розбуджу о дванадцятій годині. Не забудь, що я тобі казала.

О дванадцятій годині миша Івана шкрябнула у вухо. Він підвівся, пішов до куща, що коло криниці. За кілька хвилин аж засвітилося в очах — такий срібний кінь прийшов воду пити. Як нахилився, Іван схопив із нього вуздечку. А кінь уже не рушає від нього нікуди. Далі приходить золотий, Іван і з того взяв вуздечку. І з діамантового — теж. Коні ходять за Іваном, дуже його просять:

— Дай нам, Іване, ті вуздечки, бо що тобі з них?

Іван говорить:

— Мало вам сього? Зараз піймаю вас, чекайте: в селі будують церкву, буду вами возити каміння.

Тоді коні зникли, наче їх ніколи й не було. Дурний Іван почекав біленького ранку, зібрався додому. Не йде цареві голосити, що він траву доглянув. Знайшов дупласту вербу, там заховав вуздечки й забив дупло дерном. Прийшов додому, сів на піч і не каже нікому нічого. Але і йому, дурневі, теж ніхто не каже ані слова.

Цар приходить до трави, а трава вже у п'ять разів виша, ніж була підвечір. І дуже налякався, що мусить віддати свою доньку за дурня. Вернувся додому, схилив голову, думає: ба що би він робив на це діло, аби не дати за дурного дівку? Надумав таке: хто на коні скочить на третій поверх, за того й віддасть доньку. І знову пустив посланців по цілій державі, щоб скликали витязів змагатися за красну царівну. Почули то Іванові брати. Кажуть своєму батькові:

— Няньку, йдіть у місто на торговицю, купіть нам красні коні, бо так і так — цар оголосив, що хто скочить до третього поверху і вип'є вина, за того віддасть дівку.

Старий пішов і купив два коні. Зібралися брати до царя. А дурний Іван каже:

— Няньку, а я? Чи я не твій син, що ти мені не хочеш купити коня? Та не біда, піду я і піший.

Приходить до верби, де поклав вуздечки. Взяв срібну вуздечку, потряс нею — прибіг срібний кінь. І почав з Іваном говорити:

— Що хочеш, мій царю?

— Хочу срібну одежу, срібну шаблю і ще хочу скочити аж на третій поверх — до царської доньки та чашу вина випити.

— То простягни руку мені у ліве вухо і витягнеш собі, що потребуєш.

Іван витяг одежу і шаблю, красно одягнувся. А кінь почав казати:

— Сідай, царю пресвітлий, на мене. Як хочеш їхати: землею чи повітрям?

— Хочу полетіти!

Іван приїхав до палацу, пришпорив коня. А той знявся над народ — аж на третій поверх, до царської доньки. Іван випив чашу царського вина і повернувся до верби. Там коня пустив, вуздечку заховав, а сам пішов додому в старій одежі. Брати після нього приїхали лише через три дні. Батько питає:

— Ну, сини, чи ви щось ізробили?

Вони відповідають:

— Ей, няньку, не питайте! То досить дурне діло. Хто скакав, то кожний розбив голову. Лише один на срібному коні, що і сам був срібний,— той доскочив до царської доньки і випив вина.

Дурний Іван сміється з печі:

— Я знаю того, в сріблі. Він не такий, як ви, жебраки!

— Мовчи, дурню, ти не був ніде! — гримають брати.— І добре, що не був — не робив нам при людях ганьби.

А цар знову скликає всіх витязів — змагатися за його дочку. Коли брати пустилися в дорогу, Іван пішов до верби, взяв золоту вуздечку і потряс. Перед ним відразу став золотий кінь:

— Що потребуєш, царю?

— Я потребую золоту одежу, золоту шаблю і ще хочу скочити до царської доньки на третій поверх.

Кінь відповів:

— Простягай руку в ліве вухо.

Іван вибрав з вуха золотий одяг і золоту шаблю. Красно припарадився і їде до царівни. Як приїхав, пришпорив коня, скочив на третій поверх. Царська дочка мала йому вдарити печатку на чоло. Але вона забулася з радості, що такий красний легінь. Іван вернувся до верби, коня пустив, а вуздечку знову поклав у дупло. Дома нічого не говорить.

Повернулися брати, і батько їх питає:

— Що нового?

— Є досить нового. Немало народу поламалося, та ніхто не скочив, лише один на золотім коні, ще й сам золотий, той один доскочив.

Збираються утретє до царя. Брати собі поїхали. А Іван тихенько — до верби. Взяв діамантову вуздечку і потряс. І прискакав до нього діамантовий кінь:

— Що потребуєш, царю?

— Я потребую діамантову одежу, діамантову шаблю і ще хочу скочити на третій поверх до царівни.

— Простягни руку в ліве вухо!

Іван красно убрався. Приїхав до палацу, пришпорив коня і полетів на третій поверх. А царівна цього разу вдарила йому на чоло царською печаткою.

Іван — до верби. Скочив із коня, вуздечку сховав, а сам пішов додому.

А цар уже чекає нареченого дочки, коли він приїде. Іван цим не турбується, він сидить коло печі та гріється. Цар вичекав чотирнадцять днів, а по чотирнадцятьох днях розіслав гінців, аби вони знайшли жениха. Приходять стражники до того чоловіка, що мав трьох синів. Двоє хлопців сидять коло столу, а дурний Іван — на печі. Натяг собі на голову панчоху і не дивиться. Стражники підступили, стягають йому з голови панчоху, а він не дає. Але

їх була сила! Схопили Івана і таки зробили своє діло. Дивляться, а в нього — царська печатка на чолі! Дуже здивувалися:

— Ти бачив царівну?

— Не знаю я ні про яку царівну!

Він не хотів признатися. А брати сказали:

— Ей, він дурний, що з ним говорити!

Та стражники повели Івана до царського палацу. Привели Івана до царя, а царівна вийшла сперед нього, красно йому вклонилася. Взяла попід руку і повела з собою до світлиці. Посадила його на стілець і поклала перед ним гостину. Цар із ганьби навіть не з'явився. Закликав дочку й каже:

— Хіба ти його хочеш?

— Хочу і дуже вдячно,— відповіла дівчина.

Скоро повінчалися, але цар їм не справляв весілля. Стільки зробив доброго, що наказав вимити хлівець, де тримав гусей, і там поселив жити молодих.

За кілька днів царівна заходить у палац. А цар дуже сумний. Вона питає:

— Чого ви, няньку, такі смутні?

— Та де був би, доню, не смутний, як мені йти на війну.

Царська дочка вернулася у свою хижчину і каже чоловікові, яка повина. Іван попросив:

— Ану, спитай нянька, чи йти мені з ним на війну?

Вона знову пішла до царя. Цар послухав і відповів їй:

— Най іде та, може, хоч там знімуть його дурну голову.

Царська донька вернулася й сказала:

— Нянько дозволяє.

Іван вивів собі із хліва найхудішого коня, сів обличчям до хвоста і їздить по дворові. Всі почали сміятися, забули про смуток. Тоді Іван поїхав сперед війська. Став коло болота, набив рушницю і стріляє жаб. Військо проходить і питає:

— Що ти, Йване, робиш?

— Я гаразд роблю, бо вже багато ворогів убив, доки ви прийшли.

А коли військо відійшло вперед, він під'їхав до верби, взяв срібну вуздечку. Потряс нею — прибіг срібний кінь.

— Що потребуєш, царю?

— Потребую свою одежу срібну і хочу все військо другої держави вибити.

Кінь поніс його повітрям до границі, й Іван побив усе чуже військо. Звідти вертається землею і зустрічає своє військо:

— Вертайтеся, бо війна вже скінчена.

Цар питає:

— А звідки ти, витязю?

— Я з Гусячого міста.

Стиснув острогами коня і поскакав далі. Став коло болота і знову стріляв жаб. Тут його військо і знайшло. Та ніхто на хлопця не звернув уваги, бо він був знову дурнем. Військо повернулося до царського двору, дістало відпочинок. Мало велику радість, що війна скінчилася. А царівна запитала батька:

— Ну, що нового?

Цар відповідає:

— Державу ми виграли, але то все провів якийсь витязь із Гусячого міста. Я всі карти вже передивився, та не можу знайти таке місто.

Дочка дуже зраділа, вона здогадалася, що то її чоловік. Але нічого не сказала, у собі держала.

А ворог знову зібрав військо і оголошує війну.

Цар дуже сумний. Дочка його питає:

— Чого ви, няньку, такі смутні?

— Де б я не був смутний, коли знову треба іти на війну. Раз ми виграли, а другий раз — не знаю, як буде.

Дурний Іван пішов на болото, де жаби стріляв. Військо проходило собі та не зважало на дурного. А як пройшло, Іван узяв із дупла золоту вуздечку. Потряс нею — й тут золотий кінь.

— Пресвітлий царю, що бажаєш?

— Я бажаю золоту одежу, хочу розбити чуже військо.

Іван сів на коня, знявся у повітря. На границі вибив чуже військо. Звідти вертається землею. Назустріч — своє військо. Іван радісно каже:

— Вертайтеся додому, бо війна скінчилася.

Цар питає:

— А звідки ти, витязю?

— Я з Гусячого міста.

Пришпорив коня і повітрям примчав до болота. Там сховав вуздечку, переодягнувся й робить свою роботу: стріляє у жаб.

Військо вернулося додому і дістало спочинок. Дуже велика радість, що війні кінець. Царівна питає:

— Няньку, що нового?

— Нового є досить, бо ми знову виграли державу. Але то робота одного чоловіка, що в самому золоті. Казав, що він із Гусячого міста.

Донька не сказала цареві нічого, лише з радістю пішла у свою хижчину, де ночували колись гуси.

І знову цар другої держави зібрав своє військо і надіслав листа, що хоче воювати. Царівна запитала свого батька:

— Що ви, няньку, журитеся?

— Де би не журився, коли знову іти на війну. Два рази ми виграли, а третій раз — не знаю, чи витримаємо.

Вона вернулася в хижчину і все переказала своєму чоловікові. Дурний Іван хвалиться:

— Тепер будете видіти, що я всіх поб'ю!

Пішов до болота і стріляє жаб. Військо попри нього пройшло на війну. А Іван, коли розміркував, що воно зробило якихось тридцять кілометрів, одразу вийняв із дупла діамантову вуздечку. Потряс нею — й прискакав до нього діамантовий кінь:

— Що хочеш, мій царю?

— Хочу діамантову одежу й хочу розбити військо другої держави разом із царем.

Переодягнувся, осідлав чарівного коня і полетів повітрям до границі. Вороже військо розігнав, а царя убив. Іванові тільки поранило на правій руці великого пальця. Вертається — зустрів своє військо і свого царя. Оголосив, що вже по війні. Але дуже тече з руки кров. Цар вийняв свою хусточку й завив йому руку. Питає:

— Хто ти, витязю?

— Я з Гусячого міста,— відповів Іван.

Прийшов до болота та знову б'є жаб.

Військо вернулося додому, була велика радість, що не треба іти на війну. Іван ліг на постіль, що виплів із жердин, і міцно заснув. А його жінка бачить, що царева хусточка у нього на руці. Скоро побігла до царя й питає:

— Що, няньку, нового?

— Є, донько, досить нового. Державу ми виграли, бо з нами був один чоловік у самім діаманті. Він розбив чуже військо і самого царя убив. Тільки мені й відповів, що він із Гусячого міста.

А донька сказала:

— Няньку, у мого Йвана на правій руці ваша хусточка обвита.

— Не говори, донько, бо то не може бути! Всі ми добре виділи, що твій дурень був коло болота і жаби стріляв.

— Няньку, ходіть глянути.

Цар заходить у хлівець і бачить: доправді його хусточка у того на руці. Потихеньку розбудив Івана:

— Дорогий мій зятю, най із тобою поговорю.

Іван устав і каже:

— Що від мене хочете?

— Не хочу я від тебе нічого, лише скажи, чому ти три рази мені відповідав, що ти з Гусячого міста?

— А чи не правду я казав?— говорить Іван.— Ви нам дали хижку, що в ній гуси спали. То звідки я, кажіть, як не з Гусячого міста? Ви думали, що дурний Іван ні шовкову траву не доглянув, ані не міг скочити до вашої дочки на третій поверх?..

Тоді пішов знову до болота, взяв свої вуздечки і потряс. Прибігли до нього три чарівні коні: срібний, золотий, діамантовий. Іван перебрався у дорогу одежу і приїхав до царя:

— Таким ви мене бачили?

— Таким!

Цар узяв Івана до свого палацу і передав йому свою корону.

ЯК ВОЄВОДА МУСИВ ГРИЗТИ КАМЕНЯ

Раз був жорстокий воєвода, що звався Платформа. Одного дня зібрався він на лови. Узяв собі двох помічників, посідали на коней — і в хащу: в тих часах водилося ще так, що дичину доганяли кіньми, а стріляли з лука.

Ловці вибралися з хащі на одну поляну, а там пасуться три олені. Та не встигли засвистіти стріли, як вони розбіглися в три боки.

Воєвода одразу погнався за найбільшим оленем. А той завів його до звору і непомітно зник. Платформа роззирається — довкола страшні скелі. Далі нікуди і йти. Раз глипнув, а на кручі стоїть його олень. Уже поклав копито на величезну брилу, зготувався її зіштовхнути. Та спочатку запитав ловця:

— Скажи, царський міністре, коли ти волієш гризти каменя — за молодих чи за старих літ?

Платформа подумав: «Де тонко, а де товсто? Якщо брила звалиться, то дорога з кам'яного звору буде перекрита. Ой, ліпше гризти камінь з молодих років, як сидіти в ямі аж до старості».

І тільки так подумав, як олень десь пропав. Тоді міністр повернув коня — пустився тікати. Приїхав він до свого палацу і такий тихенький, ані жінці нічого не каже. Та другого дня заговорив:

— Слухай, жінко. Збирайся в дорогу, бери хлопчиків. Мусимо йти звідси.

Вийшли до одної великої води і дивляться, як би перебратися. А з другого берега простенько на них хтось штовхнув човна. Платформа переправився з сім'єю на той бік — а там розбійницьке гніздо. Добре, що в царського міністра було много золота: розбійники за красну ціну відпустили їх.

Ідуть вони, ідуть. У Платформи на думці одне — він мусить гризти каменя. Але ганьбиться про таке казати. А жінка нарікає:

— Чоловіче, у які богзнятини ти мене ведеш?

— То вже моє діло.

— Коли твоє, то йди собі сам!

Досперечалися до того, що як дійшли до першої гори, жінка рушила в один бік, а він із хлопчиками — в другий.

Не знаємо, що там було з жінкою, а Платформа став коло води, що гнала швидку хвилю. Взяв на руки молодшого хлопчика і переніс на другий бік. Далі вертається за старшим. Коли був серед річки, оглянувся, а малого хлопчика уже тягне вовк. Глянув на другий берег, а старшого вже бере ведмідь.

Залишився Платформа один, без золота, без жінки, без дітей. Блукав лісами й пустами, доки з великою бідою не дістався до одного хутора. Підходить він і бачить: люди сперед хати молотять снопи.

— Що ти, бідний чоловічку, хочеш? — спитали його.

— Хочу якусь роботу,— почав проситися нещасник.— Чи не міг би я тут працювати?

І хапає жменями зерно, бо дуже голодний.

Тут на коні приїжджає граф — поглянути своє господарство.

— А то що за жебрак?— і канчуком тиче у Платформу.

Молотники йому відповідають:

— То бідний чоловік, проситься на роботу.

Граф подумав, подумав і каже:

— Добре, будеш діставати їсти і по чотири крейцери на день.

Так найнявся Платформа у графа і служив у нього аж до старості.

А раз, коли він сторожив пшеницю, сперед нього в полі вийшов олень.

— Ну, царський міністре, тепер знаєш, як то гризуть каменя,— каже знову чоловічим голосом.— Тепер тобі можна панувати, бо не будеш мучити людей.

І сталося, що на ту державу напали вороги. Цар одразу згадав про Платформу, бо коли той був першим міністром, вони не програвали жодної війни. І йому приснилося, що по царському двору ходив великий бик. А в тих часах старі люди вміли тлумачити сни. Пояснили, що цареві снилося: на таке показує, що воєвода ще живий, у якомусь графському маєтку працює, як віл. Цар розіслав гінців по всій державі. І з двома гусарами Платформа повернувся до свого палацу. А жінка вже там. Вона радіє й плаче:

— Все було би добре, але де сини?

Платформа не мав часу її потішати, бо вороги вже пускали стріли на царський палац. Старий воєвода зібрав своє військо — простих людей з довколишніх сіл. І що собі гадаєте? Знялася така сила, що раз-два прогнали поганського царя!

Після бою вони зупинилися в одному селі. Воєвода хотів відпочити, бо вже був старий. А обслужниками в нього були двоє хлопців. Вони присіли в сінях і розговорилися. Старший питає молодшого:

— Ти звідки, побратиме?

Той відповідає:

— Не знаю, що й казати. Пам'ятаю, як мене із братиком нянько вели через одну хащу. Потому мене першого перенесли через одну річку і вже верталися за братом. Але коли були серед річки, мене схопив вовк; перекинув на спину й побіг...

— А мене поніс ведмідь!— аж вигукнув другий.

Так порозумілися, що вони — брати.

Молодший сповістив:

— Мене тоді відбили вівчарі.

— А мене — скотарі,— сказав йому старший.

Воєвода почув їх розмову. Він закликав хлопців до світлиці, де відпочивав, і розповів їм геть усе про своє життя.

— Я, діти, вже зістарівся. І скоро помру. Та хочу вам повісти, аби ви пам'ятали, як то бідний чоловік живе: ціле життя гризе свого каменя!— наповідав синів.

Другого дня він видав наказ розпустити військо по домівках і сам із синами вернувся додому. Так вони зібралися цілою родиною у великій радості. І казці кінець.

ЦАРІВНА РУЗЯ

Був цар і цариця, які довго не мали дітей. Аж через двадцять років знайшлася у них дівчинка. Назвали її Рузею. Та хоч мала дівоче ім'я, а росла на царському дворі, де весь час марширувало військо, і змалку захотіла стати офіцером. Рузя була ще майже дитиною, тому цар ні в чому не перечив їй — віддав дочку до вищої військової школи. Але дівчина росла і так добре вчилася, що у школі першого нікого не було — тільки одна вона. І найвищий військовий водитель подумав собі легко: «Візьму її за жінку!» Що подумав, те їй і сказав:

— Слухай сюди, Рузько. Скоро ти скінчиш свої класи, і я би хотів так, аби ми двоє побралися.

Рузя засміялася:

— Такого не буде, бо ви вже старий!

Військовий водитель розгнівався на дівчину. І що він надумав? Доповів цареві так, що, мовляв, його дочка ходить з молодими вояками.

Це вже розсердило й царя. Він розміркував: Рузя стала дорослою і не сьогодні-завтра свої права має у руках. Та щоб його єдина дочка гуляла з вояками? Щоб зганьбила його сиву голову? Не хотів і бачити такої дочки. Закликав свого стражника, грізно наказав:

— Запрягай у бричку чорних коней і повези Рузю у найтемнішу хащу. Там шаблею зарубай її і принеси від неї тільки серце.

Стражник, як почув такі слова, то аж похолов: ба що цареві сталося? Наказує єдину дитину зарубати шаблею, а ще таку красуню, маєтну відданицю! Але ліпшого немає: наказує ж цар! Стражник узяв дівчину на бричку

і завіз у хащу. Там на одній поляночці зостановив коней, а сам зліз із брички, упав на траву і почав дуже плакати. Рузя зіскочила униз, нахилилася над ним і переговорює:

— Чого ви заплакали, через яке діло?

— Де би я не плакав,— відповідає стражник,— коли ти, небого, виростала на моїх очах, а я нинішнього дня маю тебе зарубати шаблею і принести цареві твоє серце. Мушу то зробити на царський наказ.

Рузя подумала і каже:

— Слухайте мене. Вбийте свою собаку і понесіть цареві псяче серце. А щоб вам повірили, що серце моє, понесете і мою одежу.

Стражник зробив так, як наказала Рузя. Поніс цареві псяче серце і дівчине плаття.

А Рузя залишилася у хащі зовсім гола. Сховалася в дуплі, заночувала. Але вранці лісникові пси завітрили її. Кинулися до старого бука, скачуть на стовбур, гавкають. Підійшов лісник. Глянув, а в дереві, в дуплі, стоїть дівчина. Нараз відкликав своїх псів і каже до неї:

— Не бійся, дівчино, виходь.

А вона відказує:

— Я не можу вийти, бо не маю плаття.

— Тоді чекай, нікуди не йди. Я побіжу до міста, куплю тобі одяг...

Так воно й було. Лісник пішов до міста, купив дівчині плаття та ще й приніс їй хліба.

Царівна одяглася у просту спідничку, з'їла сухий окрасць, і дуже їй сподобалося в лісі.

— Я нікуди звідси не піду!— говорить лісникові.— Тут буду собі жити.

А молодому лісникові дівчина полюбилася.

— Чи хотіла б ти мене за свого чоловіка? — запитав її.

Дівчина одразу дала згоду, бо ліпшої долі не було.

Вони пішли у просте село, де лісник мав хату. Там одружилися й живуть. Скоро народився у них хлопчик, і в молодій родині стало ще веселіше. Так жили три роки.

На третій рік ударили в бубон — кличуть на війну. Пішов лісник, пішов його кум — із села забрали всіх чоловіків. Рузя залишилася одна. Якось прийшла до куми і каже:

— Ой кумочко, я мушу бути дома, бо мала дитина. Купіть мені у місті білого полотна і всіляких шовкових ниток.

Кума купила, що вона казала. Тоді Рузя сіла до роботи — взялася вишивати. Вишила три рушники і знову — до куми:

— Ой кумочко, продайте за мене ці три рушники.

Жінка запитала:

— А скільки просити?

— Нічого не просіть. Хто скільки дасть — то й добре.

Кума радо винесла рушники на ринок — такі були красні. Простий народ на те й не дивився, бо дорогі речі! Та підійшов один пан і каже:

— Скільки, жінко, хочеш за ці рушники?

Вона відповідає:

— Скільки дасте за своєю дякою, за стільки й продам.

Пан обдивився рушники, а на них — царські знаки. Нараз вийняв три тисячі срібних і заплатив жінці.

Кума дуже зраділа і прибігла з грошима до Рузі:

— Люба моя кумочко, у вас — золоті руки! За рушники дали стільки грошей, скільки я ще своїми очима ніколи і не виділа!

А Рузя не рада:

— Всі ті гроші я залишу вам. Тільки ви побудьте з моєю дитиною, бо я мушу іти на війну.

А на той час її чоловік дослужився вже до командира, бо ще в лісі вмів добре стріляти. У його загоні — й кум. Лісник часто пише додому листи, але вони йдуть довго. А командир хотів би дуже знати про малого сина, чи вже щось підріс. Каже своєму кумові:

— Я відпущу тебе додому. Підеш і подивишся, який великий твій похресник. Повернешся й покажеш мені.

Так і було. Рушив кум додому. А в ті часи ходилося пішки, хто поспішав, то йшов навпростець. І не так то робилося швидко, як я розповідаю. Добився кум до свого села, але першим ділом зайшов до куми. Бачить, вона молода і красна, якби була з царської родини. І почав казати:

— Рузько, я повинен тебе засмутити. Твого чоловіка на війні забило. Ще такого і такого дня впав на моїх очах...

Але тим часом надійшов і лист. Чоловік відписував, що він, як командир, послав додому кума, аби той дізнався, як вони живуть, чи вже великий у них син.

Рузя глянула на кума спокійними очима, бо вона була розумна жінка, мала добру школу. Сказала так:

— Запряжемо завтра моїх коней, сядемо на віз і поїдемо обоє. Я хочу подивитися, де ви поховали мого чоловіка.

Так і було: другого дня вранці вони зібралися і їдуть. Приїхали на високий міст. Кум зупинив коней, схопив Рузю за волосся і тягне до води. Але вона недаремно вчилася у військовій школі — полетів униз і кум. Рузя не втопилася, бо вміла добре плавати. Витягла на берег і кума-вояка, та вже мертвого.

Привезла нещасника в село, дала поховати. А сама перебралася в його вояцьку форму і пустилася в дорогу: просто на війну!

Та що тоді творилося у царському дворі? Прийшла сумна звістка, що на війні вбитий найвищий водитель, військо розбігається. Старий стражник, котрий мав у хащі зарубати Рузю, вже не служив у царевій варті. Він згадав, що дівчина залишилася жива й має добру військову науку. Але де її знайти? Одягся старий стражник в останнє лахміття і пішов поміж людей — перезнає про Рузю. Раз лиш чує, що люди говорять: на війні з'явився такий витязь, що все військо йде з ним уперед. Ворог тікає, як сліпий!

Старий не встиг вернутися додому, як війна скінчилася.

Цар наказав, аби всі війська, що повертаються додому, проходили перед його палацом. Так і було: війська марширували, і всі офіцери доповідали сивому цареві, як вони воювали.

А лісник вів свій загін останнім. Хлопці врубали такий крок, що палац затрясся. Але цар їх зупинив:

— Уже пройшло майже ціле військо, а я ніде не бачу того витязя, з яким ми виграли війну.

— Він позаду,— доповів лісник.— Він у нас найнижчий.

Цар хотів, щоб витязь приголосився сам.

Ей, коли став перед ним вояк, коли замахав шаблею, віддаючи честь, то шабля аж зламалася.

— Ну, так щиро не вітав мене жоден офіцер!— похвалив вояка цар і разом з командиром запросив до гостини.

Ой, то була велика гостина — не можна й розповісти. Скажу одне, що коли всі гості добре розвеселилися, витязь кинув шапкою під ноги, з-під якої нараз розпустилося зібране волосся:

— Чи впізнаєте мене, царю?

І цар, і цариця впізнали свою Рузю, зраділи ще більше.

Рузя тут же підвела до них свого чоловіка, тепер командира. І цар обох прийняв на свою ласку. Залишив їх жити у палаці, а невдовзі передав їм царство.

Вірте чи не вірте, а так воно було.

ПРО ЧАРІВНУ ПТАШКУ, ЗОЛОТЕ ЯЙЦЕ І ДВОХ БРАТІВ

Був один бідний чоловік, і він дуже тяжко перебував зі своїми дітьми. Не мав іншої роботи, лише ходив у хащу — хворост носив, малину збирав дітям і тим їх живив.

Раз бачить він на буці якесь чудне гніздо. Виліз на бука, дивиться — у гнізді таке яйце, якого ще ніколи не видів. Узяв те яйце, поніс додому і показав жінці.

— Завтра його понесу на торг, аби купити дітям хліба,— каже чоловік.

Узяв яйце у хусточку і вже йде до міста. І соромно пташине яйце на торзі продавати, але що робити?

Трапився один пан:

— Що у тебе, чоловіче?

— Яйце. Дивіться, яке мудре.

Пан одразу упізнав, що те яєчко золоте, і каже:

— Що за нього хочеш? Най тобі дам п'ятсот срібних. Згоден?

Бідний дуже радий, що дають стільки грошей за якесь там пташине яйце. Але на ту бесіду приходить другий пан і обіцяє за яйце тисячу п'ятсот срібних. І той пан яйце узяв. А чоловік накупував хліба та й усього, що душа забагла.

Уранці він знову пішов до гнізда по золоте яйце. І другий раз одержав на торзі тисячу п'ятсот срібних.

Так помалу чоловік зробився багачем. Вже не хотілося йому ходити за яйцем. Піймав чарівну пташку, зробив для неї клітку і поклав під постіль, аби кожний день несла золоте яйце.

Чоловік забагатів і подумав, чого б його діти ходили до школи аж на край села! Узяв собі учителя і платив йому, аби учив дітей у хаті. Потому купив хащу і найняв лісника, щоб доглядав ліс. І вже ніхто не впізнавав бідного чоловіка. Він роз'їжджав по світу, як пан.

А жінка покохалася з молодим учителем.

Раз чоловік зібрався, поїхав далеко. А вчитель побачив, що під постіллю є пташка, яка несе золоті яєчка. Дітей

пустив погратися, а сам узяв ту пташечку в руки. Заглянув їй під ліве крило, а там було вибито: «Хто з мене з'їсть голову — той буде царем, а хто з'їсть серце — той кожного дня буде мати золота, як кінська голова».

На те вчитель нараз розхворівся — дуже, аж до смерті. Газдиня налякалася:

— Що з тобою сталося? Покликати дохтора?

А вчитель їй каже:

— Ой, ніякі дохтори мені не допоможуть. Я тут мало задрімав, і приснилося мені, що у вас є пташка і що коли б я з неї з'їв голову і серце, то був би здоровий.

Господиня дуже задумалася. Не знає, що робити: чи дати пташку зарізати, чи най учитель помирає? Але надумалася так, що позвала служницю. Наказала зарізати пташку, спекти і дати вчителеві голову та серце. Служниця все зробила. А хлопчики — Василь і Юрко — забігли на кухню і якраз потрапили, що не було служниці. Один узяв голову, а другий вибрав серце. Вийшли надвір і з'їли. А вчитель з'їв решту і виздоровів. Увечері служниця постелила постіль, і діти лягли спати. Рано встають, а в Юрка під головою золото — як кінська голова. Коли вчитель побачив таке, то знову захворів. Господиня жаліє його:

— Що з тобою?

— Ой, я помираю!

— Та яку поміч тобі дати, аби ти не вмер?

Учитель мовчав. Але потім зітхнув і сказав, що йому приснилося: тепер міг би виздоровіти, коли б йому зарізали обох хлопчиків, і з одного він із'їв би голову, а з другого серце. Жінка зажурилася ще тяжче. А далі закликала свого лісника:

— Веди хлопчиків у ліс і застріли їх. З одного принеси голову, а з другого серце.

А лісник був чоловік старий. Подумав собі: «Як не послухаю її, то вижене зі служби, і на старість не зможу прожити». Узяв рушницю і покликав із собою в ліс, ніби на зайців, обох хлопчиків. Василько мав уже дванадцять років, а Юрко дев'ять. У ліс ішли радісно, та швидко потомилися. Як прийшли, то сіли відпочити. А лісник заплакав.

— Чого ви так жалісно плачете? — питають хлопці.

— Де би я не плакав, коли ваша мамка наказала застрілити вас і принести із одного голову, а з другого серце.

Хлопці склали руки й почали благати.

— Зробіть нам добре діло, подаруйте нам життя. Убийте свого пса та понесіть із нього голову і серце, а ми підемо у світ, куди нас очі поведуть.

Лісник послухав хлопців. Убив свого пса і поніс газдині голову і серце. Ні вона, ні вчитель не подивилися на те, що лісник приніс: не могли дивитися, бо думали, що голова і серце — із убитих хлопців. А хлопчики взялися іти горами і пустами. Приходять в одну хащу і бачать стару, запалу в землю хижу. Заходять до хижі, а там стара баба, сімдесятирічна. Баба дуже зраділа двом красним хлоп'ятам.

— Що, хлопчики, шукаєте в таких пустищах?

— Ми шукаємо роботу. Чи не могли би у вас, мамко, найнятися служити?

Баба подумала, що в неї і так нікому з козами ходити, і спитала їх:

— Що просите за службу?

— Нічого, лише їсти і ще, коли треба, виперете наші сорочки.

Жили хлопці у баби п'ять років, слухали її. А одного вечора стара їм сказала:

— Лягайте спати, хлопчики, бо завтра на тім полі, куди ходите з козами, будуть коронувати нового царя. Підете дивитися.

Хлопці ранесько встали і пішли дивитися, як цар коронується. Прийшли на поле і чекають. Як зійшлося багато народу, розсудили так: підкинути корону догори, і на кого вона упаде, той стане царем. А бабині хлопці стояли на боці. Як пустили ту корону вгору, вона полетіла понад усім народом — впала на Василя. Хлопця підхопили, зняли над собою і закричали:

— Най живе молодий цар!

Тоді його повели туди, де мав царювати. А Юрко зостався коло кіз. Але кози він погнав до баби і збирається в дорогу. Баба нагадала:

— Ти вже маєш дев'ять возів золота. Забери собі.

Юрко відповів:

— Най те золото лежить. Воно мене почекає.

Зібрався він і йде до Василя — за помічника. Але Юрко служить при царському дворі, а ходить ще в гарнішій одежі, як його брат — цар. І одна красна дівка пішла по ворожілях, аби розпитати:

— Як то може бути, щоб менший Юрко у гарнішій одежі ходив, як старший Василь, котрий став царем?

А відьма каже дівці:

— Юра кожний ранок має золота, як кінська голова.

Радиться дівка з бабою, як би від хлопця то все взяти. Відьма каже:

— Піди в пивоварню і візьми дуже сильне пиво. Юра стане пити й одразу захлинеться. Тоді вискочить з нього пташине сердечко. Ти те серце витри, проковтни — і будеш мати золото.

Дівка все зробила. Пішла до пивоварні, купила сильне пиво. Юрко почав пити і захлинувся. Нараз вискочило з нього пташине сердечко. А дівчина схопила.

Рано Юрко дивиться, а під головою золота нема. Він зібрався і пішов до баби, в якої служив. Узяв мішок золота — і знову собі ходить у красній одежі. Як виносив усе своє золото, що залишав у баби, пішов тою дорогою, куди ще не ходив. Бачить, на полонині двоє людей б'ються.

— Чого ви б'єтеся? Я — урядовий чоловік, я вас розділю. Що ви маєте?

— Ми маємо маєток — сідельце: коли на нього сядете й подумаєте — хочу бути там і там! — за двадцять хвилин станете на місці.

То були не люди, а чорти. І Юрко сказав:

— Ідіть один в одну сторону, а другий — у другу. І хто прийде скоріше, того буде маєток.

Чорти розбіглися, а хлопець сів на їхнє сідло і поїхав за червоне море. Там назбирав золота, всяких діамантів. І ходить ще в гарнішій одежі, ніж доти ходив.

Дівка знову пішла до ворожки.

— Чому Юрко й далі так красно одягається?

А баба їй каже:

— Де би не одягався, коли він буває за червоним морем і збирає золото, всілякі діаманти.

— Та на чому їздить?

— Має таке сідло.

— Як би мені від нього то взяти?

Баба радить їй:

— Поїдь із ним за червоне море, будеш збирати діаманти. А коли він відійде далеко, ти сядь у сідло і лише подумай, що хочеш бути вдома. Юра зостанеться за морем і ніколи звідти не прийде.

Так і сталося. Юрко залишився межи червоними морями. Дівка його зрадила.

Ходить хлопець, журячись, як йому дістатися до сухого берега. Бачить, у повітрі тече якась вода. Юрко пішов за тою водою, а коли напився — стався з нього один красний кінь. Запахло абрикосами. З'їв абрикосу — стався з нього олень. І так він обертався майже на кожну звірку. Наостанок знайшов красні груші — з'їв, і стався з нього чоловік.

Тоді сів і думає, що спробує переплисти море. І котрою звіркою буде ліпше плавати, тою він обернеться. Так пустився хлопець через море усякою звіркою і, нарешті, переплив. Тривало то немало років. Доки він дістався до сухого берега, мав бороду й волосся до колін.

Прийшов на зелений базар, і дуже запахли його заморські груші й абрикоси. Народ юрмиться довкола і хоче купити, але Юрко просить величезні гроші. Трапилася на базарі служниця його дівчини і бачила все. Вона прийшла додому і розповіла пані, що нового на базарі. Дівка нараз узяла торбинку і пішла сама. Прийшла до старого:

— Що хочеш за груші?

А він каже:

— Крейцер. І за абрикоси від тебе — один крейцер.

Дала йому два крейцери, поклала груші й абрикоси у свою торбинку і пішла додому. Дорогою з'їла абрикосу і сталася кобилою. А Юрко накинув на неї вуздечку, сів і почав гнати. Дуже її змучив. Заплакала:

— Юрку, Юрку, вертаю тобі і пташине серце, і сідло. Лише пусти мене.

Він дав їй з'їсти грушу, і стала з неї дівчина, яка і була.

Сам постригся, красно одягнувся і пішов до брата Василя.

Сіли вони гоститися, почали говорити. Каже Юрко цареві:

— Чи пам'ятаєш, що у нас був пянько і одна сестра?

— Я добре пам'ятаю, але як дістатися в державу, де ми народилися? Вона дуже далеко.

Юрко сказав:

— Збирайся і поїдемо. Я знаю тому спосіб.

Сіли на сідло, Юрко лише подумав — і скоро були дома. Бачать: мати дуже постаріла, батько ходить жебраком, а сестра служить.

Задарма їх мати хотіла згубити — вони над нею змилувалися. Один дав їй три тисячі срібних, другий дав дві тисячі й питають:

— Чи ви нас пізнаєте?

— Я ні!

Коли Василь розповів, як вона губила своїх діточок, нараз її серце розірвалося. Матір поховали, а з батьком і сестрою пішли в свою державу, де, можливо, і нині живуть.

СИН ЛІСНИКА

Був один лісник і в нього — три сини. Чоловік дуже постарів, скликав своїх синів і передав їм службу. Розказав, котрі ліси аби доглядали, а в один ліс, мертвий, щоб вони не заходили.

— Я постарів, а в лісі тім не був. І вам грізно заказую! — наповів старий.

Сини поклялися, що туди ніколи не підуть. І всюди ходили, а в мертвий ліс не йшли довгий час. Одного дня зібралися всі троє і підходять до тієї хащі. Молодший брат почав говорити:

— Та що би було з того, якби ми зайшли у мертвий ліс?

Старші відповіли:

— Брате, хіба ти вже забув нянька, що казав перед смертю? Він говорив, щоб ми туди не йшли.

На те молодший не сказав нічого, і повернулися додому. Ведуть вони у хижі другу бесіду, а молодший знову почав про мертвий ліс — вигадує, як туди зайти. І надумав що він дасть напрясти кілька клубків ниток: коли буде заходити в ліс, то за собою лишить нитку, аби, йдучи за нею, вернутися додому. Він усе приспособив і кличе братів:

— Не бійтеся нічого! Я заведу і виведу вас.

Зібралися всі троє і йдуть. Але коли зайшли у ліс на п'ятсот метрів, побачили багато усякої звірки, яка лише на світі була. Почали стріляти, звірина розбіглася і порвала їм нитки. А брати так глибоко зайшли, що вже не розуміються як вийти.

Молодший заспокоює:

— Знайдемо десь дорогу і вирвемося з лісу.

Блудили по хащі, але весь час приходили на одне місце. Застала їх ніч. Розклали вогонь, повечеряли, і молодший брат говорить старшому:

— Брате, сеї ночі ти будеш вартувати, а ми будемо спати. Не сміємо спати усі троє, бо може статися нещастя.

І двоє братів спали, а старший вартував з набитою рушницею. Коли прийшло до півночі, почувся сильний вітер, котрий почав ганяти хащу. Вартар дивиться і бачить: поверх буччя біжить на нього грубий, чорний, як сажа, чоловік. Хлопець перелякався, а чоловік йому кричить:

— Сирохмане, йди мені з дороги, бо страчу тебе!

Старший брат націлився в нечистого:

— Стій! Сюди не йди!

Той послухав, став. Почав із хлопцем говорити м'якше.

— Дай мені дорогу. Дістанеш від мене такий подарунок, що буде тобі добре.

Лісник запитав:

— Який подарунок?

— Я дам тобі чарівний ковпак: коли його на себе натягнеш, не буде тебе видно.

І хлопець пустив велета дорогою. Рано він нічого не сказав братам.

Зібралися й шукають дорогу, котрою прийшли. Ходили, ходили до темної ночі, та знову повернулися до того стану, де вже спали. Поставили на варту середущого, а старший із молодшим лягли спати. А у дванадцять годин ночі середущий чує — сильний вітер віє, аж хащу нагинає. То іде нечистий:

— Поступися мені, сирохмане, бо я тебе страчу!

Вартар підняв рушницю:

— Сюди не пройдеш!

І примусив нечистого стати. Той проговорив:

— Пусти мене, дістанеш подарунок. Я дам тобі чарівну пищалку: з неї вийде стільки полків війська, скільки разів собі запищалиш.

Середущий брат пищалку взяв і нечистого пустив. А рано нічого не сказав братам. Зібралися і знову шукають

дорогу. Ходили, ходили, а виходу з лісу не знайшли, вийшли до того стану, де вже ночували. Молодший сказав:

— Ну, браття, ви лягайте. Сеї ночі я буду держати над вами варту.

Він мав досить страху. Зібрав усі кулі і склав під бука в купу, щоб міг дати великий вогонь, якби сталася біда. Коли прийшло до півночі, чує, почався сильний вітер. А то йшов нечистий. Він гукнув сердито:

— Поступися мені, сирохмане, бо я тебе страчу!

Та хлопець не слухав. Націлив рушницю і теж закричав:

— Далі ні кроку! Застрілю!

Тоді нечистий попросив:

— Не стріляй мене, дістанеш подарунок. Я дам тобі чарівну торбинку, в якій весь час будуть красні гроші.

Хлопець відповів:

— Кидай її сюди.

Нечистий кинув і питає:

— Тепер мене пропустиш?

— Ні, не пропущу, доки мені не скажеш дорогу, котрою звідси вийти.

— Бери сокиру й теши бука з правої сторони. А на ранок, коли буде видно, підеш у той бік, від котрого протесано, і вийдеш на дорогу.

Рано встали. Молодший сказав:

— Браття, йдемо додому!

І озирається на бука, де його обтесав. А в тій хащі сонце ніколи не світило, усе було хмарно. Досить довго йшли у сутіні. Нараз бачать: засвітило сонечко! І вони вже на своїй дорозі. Вийшли на красне поле, були дуже веселі. Один одному каже:

— Сідаймо відпочити!

Сіли, відпочили. І молодший запитав:

— Ану, які дарунки дістали ви у лісі?

Старший зізнається:

— Мені дав ковпак. Казав, що як одягну на себе, мене не буде видно.

Молодший брат попросив ковпак, аби перевірити. Натяг на голову й кричить:

— Чи видите мене?

— Не видимо, лише чуємо голос.

А середущий хвалиться, що йому нечистий подарував пищалку: скільки разів собі запищалить, стільки полків війська з неї вийде. Молодший почав пробувати. Запищалив, і з пищалки вийшов ціленький полк війська.

— Що потребуєш, царю наш? — запитав полковник.

— Нічого раз не потребую, лише пробую, в якому ви порядку.

Полк відразу зник.

Хлопець вернув братам подарунки і хоче пробувати свій. Відкрив торбину, вибрав усі гроші і положив їх у кишеню. Відкрив торбину другий раз — там знову повно грошей.

Зібралися хлопці, прийшли у село. Поставили великий маєток. Старший і середущий оженилися і стали газдувати, а молодший зібрався в мандрівку. Тільки взяв торбину, ковпак і пищалку.

Прийшов в одну державу. Раз бачить він великий ресторан, а у ньому п'є велике панство, самі генерали. Сів межи них і гоститься. Коли добре підгостився — так, що чув у голові, пішов у місто й купив собі красну генеральську форму. Убрався і ходить: роздивляється, прислухається. Чує він, що є в царя дочка — велика картярка. І подумав собі так: «Піду я до неї бавитися в карти!»

Приходить він до царських воріт, натяг на голову ковпак, і вже його не видно. Зайшов у дворище, у царські палати. А там зняв із себе чарівний ковпак і ступив до світлиці, де царська донька грала в карти.

Хлопець був поставний, красно вбраний, і царівна радісно йому подала стілець. Взяла карти і почали грати. Хлопець одразу заложив досить великі гроші. А дівчина виграла — раз, у другий раз, третій раз. Він кидає гроші на стіл, як сміття, але все втрачає. Так бавилися в карти чотирнадцять діб, і дівчина виграла вже стільки, що не знала, де дівати гроші. Дуже дивувалася — звідки у хлопця стільки грошей. І захотіла дізнатися. Дала йому сильного напою, а коли напився і твердо заснув, почала шукати по його кишенях. Знайшла там торбинку і потрясла нею, а звідти нараз почало грішми сипати, як би з мішка горіхи сипав.

Хлопець устав і знову хоче грати. Але поклав руку до кишені, а платити нічим. Тоді тихо зібрався й пішов. Дорогою згадав про пищалку. Прийшов на границю і дав цареві знати, що оголошує війну, а як цар не хоче

воювати, мусить йому передати владу. А цар був батьком дівчини, із котрою він бавився у карти.

Зібрався цар із військом і йде на границю. А лісників молодший син, Микола, вже його чекає з чарівною пищалкою. Коли побачив, що йде сила війська, нараз запищалив, і з пищалки почали виходити новенькі полки. Миколине військо побиває царське, бо Микола, скільки треба війська, стільки додає: має його досить.

Тоді царська дівчина убралася в офіцерський одяг і пішла воювати. Дуже була хитра: підступила до Миколи ззаду і дивиться, що він ворожить на пищалці. Та й бачить, що Микола нічого не робить, лиш дує у пищалку. Вирвала від нього ту пищалку, і його військо зникло. Нараз війна скінчилася. Миколу взяли й судять — що з ним тепер робити. Присудили вбити, та царівна його пожаліла. Вона присудила інакшу покуту. Зав'язали йому очі, зв'язали ззаду руки, поклали на віз і повезли у мертвий ліс. А там його лишили. Най ходить, куди хоче.

Ходить він і дуже зголоднів. Запахли йому яблука. Микола йде туди, звідки на нього пахне. Так прийшов під яблуню і відчув, що під ногами — яблука. Дуже були великі. Сів собі під яблуню, нагинається і їсть.

Як добре наївся, приліг та лежить. Увечері чує: голова дуже свербить. Почухав у стовбур, а у нього на голові роги — такі, як у вола. Микола злякався: що тепер чинити?

Йде далі сумний. Запахли йому груші. Пішов за тим духом. І під деревом знайшов дуже великі груші. Сів собі та їсть. Знову починає свербіти голова. Почухався об стовбур — роги захиталися. А увечері відпали.

Ходить уже радісний. І нараз чує шум — іде якийсь нечистий. А той хотів бачити, що за чоловік блукає по хащі. Зірвав йому із очей пов'язку і впізнав, що то — син лісника.

— Чого ти, сирохмане, знову в мертвім лісі?

Микола розповів: а так і так, не має він щастя із тих подарунків, що дав їм нечистий. Усе собі забрала царівна, а його відвезли пропадати у мертвому лісі.

Нечистий розв'язав йому і руки.

— Тепер іди — шукай своє щастя.

Микола взяв з-під яблуні три найменші яблука, а з-під груші — три грушки.

Прийшов у місто, де жила царівна. І став продавати яблука й грушки. Пани йдуть купувати, але ніхто не може купити, бо Микола просить тридцять тисяч. Тоді він поніс яблука до крамниці й дав їх покласти на вагу, у вікно. Крамареві наказав:

— Ті яблука не смієте нікому продати, лише царській доньці, бо у неї найбільше грошей. А гроші будуть ваші.

Крамар послухався Миколи. Раз царівна іде хідником попід саме вікно, де на вазі лежали три яблука і дуже красно пахли. Зайшла вона до крамаря і почала торгувати яблука. Заплатила йому тридцять тисяч, поклала яблука у кошик і вернулася додому. А вдома кожне яблуко поклала у чашку на трьох кінцях стола. І сказала цареві й цариці, що ті яблука з'їдять аж у неділю, бо дуже красно пахнуть.

Настала неділя, пополуденкували, а потому кожний узяв собі по яблуку: цар, цариця і їхня донька. А увечері всім трьом почала свербіти голова. Повиростали у них роги, як у старих волів.

Цар дуже злякався. Наказав скликати лікарів, аби ішли його лікувати. Лікарів посходилося досить, але не бралися згоїти із голови роги. І в цілій державі не знайшлося лікаря, аби міг щось порадити.

А Микола чув, що є з царем.

Приходить він до одного лікаря і каже:

— Я цареві роги можу зняти. Йдіть до нього і кажіть, що ви знайшли такого чоловіка, котрий допоможе. Просіть, скільки хочете, платня буде ваша.

Лікар пристав на його пораду. Микола каже далі:

— Царя замкнете в кімнаті, а ключа дасте мені: я буду заходити і лікувати царя так, аби ніхто не бачив.

Цар не довго думав — дав замкнутися. А лікар ключ приніс до Миколи. Хлопець мав за поясом ковпак, який царівна не взяла. Натяг його на голову, став невидимим. Так проходить з ключем до царя, відмикає двері. А в царській кімнаті знімає ковпак, стає лікарем. Клепачем легко стукає по рогах царя:

— Пробую, чи витримаєте, бо ви уже старий чоловік. Слухайте, що буду говорити. Я вас вигою, та будете за дев'ять днів постити й діставати по двадцять п'ять палиць.

Цар пристає:

— Що буде, то буде! Хоча б я і вмер, аби без рогів. Усе витерплю!

Але Микола зі старого не дуже насміхався. Двічі на день давав йому чаю і дві скибки хліба. А палицю не дав ні одну. Просто лякав царя. Лише стільки покути присудив на нього, що за дев'ять днів не смів виходити з кімнати. Дев'ятої днини Микола узяв грушу, облупив її і подав цареві в рот. За якийсь час царя почала свербіти голова. Він помацався й питає:

— Ой, чого мене так голова свербить?

— Гояться вам роги.

За шість годин вони з голови впали.

— Ну, царю пресвітлий, заплатіть мені, бо я йду додому.

Цар жалісно зайойкав:

— Йой, пане дохторе, у мене ще цариця з рогами! Скільки будете хотіти — заплачу, зніміть і їй роги.

Дуже довелося просити Миколу, доки він пристав.

— Ідіть, приведіть царицю.

Приходить цариця з такими рогами, що ледве влазили у двері. Микола замкнув за собою двері і поклепав по рогах:

— Чи згодні діставати кожний день по двадцять п'ять палиць і дев'ять днів постити?

На піст цариця дала згоду, а палиці їй дуже не любилися. Та мусила погодитися. Тоді Микола приписав цариці тільки хліб і воду, а палиці відмінив. На дев'ятий день приходить і дає їй грушу. Цариця з'їла, і за шість годин її роги впали. Знову сказав Микола:

— Ну, платіть мені, бо я вже йду геть!

А вона заплакала:

— Не йдіть, бо в мене ще дочка з рогами.

Микола дав себе просити, аж потім сказав:

— Ну, йдіть за дочкою.

Коли царська донька відчинила двері, Микола скоро їх замкнув і каже:

— Прийшла у мої руки? Дам я тобі тепер!

Дуже злякав дівчину. І так подзвонив по рогах, аж у голові їй колисалося. Потому сказав:

— За дев'ять днів не дістанеш їсти і кожний день тобі відрахую по двадцять і п'ять палиць. Інакше діла в нас не вийде.

І почав із палиць. Вона дуже йойкає:

— Миколо, Миколо, верну тобі пищалку і торбинку, лише не бий мене так сильно.

Та Микола нічого не чув. Як сказав — так і робив. Дев'ятої днини дав їй з'їсти грушу. За шість годин роги із голови відпали. Царівна з радості забула про всі кривди і каже Миколі:

— Поберімося ми двоє на наш вік. Бачу, що я мудра, але ти від мене у два рази мудріший. І нам було би добре.

Хлопець недовго думав і погодився. Взяв собі царівну та й казці кінець.

КОРОЛЬ І ПЛАВУНЧИК

Король кожний день їздив на полювання, бив із мушкета оленів.

Одного разу олень дуже утікав. Завів ловця у велику хащу, що той не міг вийти.

Іде король, блудячи, і приходить на одну поляну. А там, на полянці, стояла хатка вугляра, котрий палив із дерева вугіль.

Король каже:

— Чоловіче добрий, покажи дорогу, бо я заблудився. Але спершу дай мені переночувати.

— Спати будете хіба на горищі,— відповів вугляр.— Бо у хаті жінка, а їй на часі родити дитину.

Король виліз на горище хати. Але не спав до ранку. Він чув, як на горищі сови говорили. Весь час питала одна одну:

— Чи вже є дитина?

— Ще не є!

— Добре, що не є: якби хлопчик тепер народився, то виріс би п'яницею.

Через малий час сова питає знову:

— Чи вже є?

— Ще ні!

— Добре, що нема, бо коли б той хлопчик народився цієї хвилини, то під час весілля скочив би у воду.

Гукає сова втретє:

— Чи вже є?

— Вже є!

— Щасливий народився, бо візьме за жінку дочку короля. Якраз і в палаці народилася дитина — має король дочку!

А король, коли таке почув, то вже ледве дочекав до ранку. Рано спустився із горища — а вуглярева жінка вмерла, зосталася дитина сама.

Король каже:

— Чоловіче добрий, продай ти мені хлопчика. Мати його вмерла, то що з ним будеш діяти?

Вугляр відповів:

— Я знаю, що в палаці було б йому ліпше, як у лісі. Коли хочете — беріть.

Другого дня король прислав солдата. Той заплатив вугляреві гроші, взяв дитину в кошика. Але коли переходив річку, то кинув хлопчика у воду, як наказав король.

Дитина не втопилася, а в кошику плила за водою.

Один рибар побачив її і приніс додому:

— Ну, небого жоно, тепер і в нас буде син — Плавунчик, бо на воді приплив.

Жінка зраділа хлопчикові та почала його годувати. І дитина помалу росте.

Через кілька років приїжджає король на коні до того рибаря. Сів собі у холодок і каже, що випив би свіжої води. Рибар покликав хлопця.

— Гей, Плавунчику!

— Що, няньку?

— Біжи до криниці та принеси свіжої води.

Король напився й похвалив:

— Спритний у вас син! Чому ім'я хлопцеві — Плавунчик?

І рибар йому все розповів, як сталося з Плавунчиком.

Король здогадався, що то була дитина, котру кинув у воду солдат.

А хлопець мав уже сімнадцять років. Король нараз написав листа і сказав Плавунчику, щоб ніс до королеви. В листі було написано: «Коли хлопець принесе листа, замкни його в темницю».

Плавунчик не читав, а поспішив до королеви. Ішов хащами, пустами. Раз бачить — стоїть жінка у білій одежі, його маточка. А то була сама сонцева мати. Вона зраділа хлопцеві:

— Дорога моя дитино, уже тебе бачу другий раз! Куди ти біжиш?

Хлопець тільки показав листа. Жінка прочитала і сказала:

— Вже ніч, як підеш? Переспи тут, під буком.

Простелила свій фартух, і він переспав.

Рано жінка хухнула на лист, і все стерлося. Сама написала кров'ю зі свого пальця: «Коли до тебе прийде оцей хлопець, скоро справляй весілля, і доки я приїду, аби були вінчані з нашою дочкою».

Королева глянула на лист і впізнала руку свого чоловіка. Прочитала й повінчала хлопця із власною дочкою. А то була суджена Плавунчика, котра народилася тої хвилини, коли й він.

Король вертається і бачить: Плавунчик із принцесою тримаються за руки і ходять замковим двором.

— Що ти наробила? — крикнув на королеву.

А та показує листа, що він власною рукою написав.

Король на те не сказав нічого, лише дає хлопцеві наказ:

— Будеш жити з моєю дочкою, як принесеш від Діда-Всевіда три золоті волоси.

Плавунчик зібрався і йде шукати того діда.

Приходить до якоїсь чужої держави. Бачить, що тут люди зібралися довкола колодязя й поговорюють:

— Новий колодязь, а води нема!

Плавунчик поклонився. Люди його питають:

— Куди йдеш, чоловіче?

— Іду я далеко, до Діда-Всевіда!

— Спитай, чи в цьому колодязі буде колись вода.

Хлопець пішов далі. Приходить він до річки. І питає його перевізник:

— Куди ти йдеш?

— До Діда-Всевіда.

— То спитай про мене, доки я ще буду перевізником.

Плавунчик іде дорогою. Дивиться, а він уже в державі, де люди посідали під одною яблунею і говорять так:

— Красна яблуня, але чомусь не родить.

Побачили хлопця і питають:

— Куди йдеш, чоловіче?

— Ой, далеко, до Діда-Всевіда.

— То спитай, чи буде наша яблуня колись родити яблука. Як вернешся, то розкажеш нам.

Іде Плавунчик далі. Заходить він у великі пустища. Нараз бачить — дуже світла хижа. Заходить до хижі, а там сонцева мати. Вона йому зраділа:

— Люба моя дитино, вже третій раз із тобою бачуся. Скажи, в якому ділі ходиш?

Хресник почав казати, що йому потрібно три золоті волоси від Діда-Всевіда, а ще має дізнатися, чому в однім колодязі не з'являється вода, доки буде на такій і такій ріці чоловік перевізником та коли красна яблуня почне родити яблука.

Сонцева мати відповіла:

— Іди, синку, під постіль і спи.

Нараз вертається до хати старий дідо. А то було сонце. Коли воно заходить — старіє, а коли сходить — молодіє.

Дідо поклав голову матері на коліна і міцно заснув.

Мати висмикнула з нього один золотий волос і кинула за постіль Плавунчикові. Дідо підхопився:

— Мамко, чому ти мене смичеш?

— Синку любий! Ти собі заснув, а мені приходять на очі страхи. Показалося тепер, що в одній державі зібралися люди і гадають — чи у їх колодязі буде колись вода?

— Мале діло — помогти колодязеві. На нору сіла жаба. Жабу треба вийняти, і в колодязі появиться вода.

Дідо заснув знову. А мати висмикнула з нього другий золотий волос і кинула Плавунчикові.

Дідо крізь сон питає:

— Чому мене смикаєш? Я так натомився, а ти мені не даєш спочити.

— Ой, дитино, йде мені на очі: один чоловік возить човном людей і кожного питає, доки він ще буде перевізником.

— І тут мале діло: доки не поставить на весло другого чоловіка, доти й буде возити він сам.

І дідо спить далі.

А сонцева мати витягла третій волос і пустила хлопцеві за постіль.

Дідо пробудився і сердито каже:

— Чому ти мене смикаєш?

— Іде мені на очі: стоять собі люди коло одної яблуні і ніяк не можуть розсудити — коли та красна яблуня буде родити?

— Невелика хиба і у тої яблуні: її коріння вперлося у камінь. Треба викопати камінь, і яблуня почне родити яблука.

Надходила вже днина. Дідо-Всевідо каже:

— Вставати б та йти геть, бо в одній державі жона дуже плаче за чоловіком Плавунчиком. Іду їй сльози висушити і потішити її.

Зібрався і пішов. А Плавунчик красно відклонився від своєї маточки і йде собі додому з трьома золотими волосинами.

Приходить до людей, що стоять коло яблуні:

— Спитав Діда-Всевіда?

— Де б не спитав... Невелика хиба вашій яблуні: її коріння вперлося у камінь. Вийміть того каменя, і яблуня буде красно родити.

Плавунчик дочекав, доки камінь вийняли. Яблуня одразу розцвіла і повеселіла.

Люди так зраділи, що дали подорожньому пару добрих коней та віз срібла-золота.

Приїхав Плавунчик і до перевізника:

— Чи ти спитав про мене?

— Спитав... Перевезіть — і тоді скажу.

Перевізник його перевіз. Плавунчик гукнув:

— Сказав Дідо-Всевідо, що доки не поставите другого чоловіка на весло, доти будете перевозити самі!

Подорожує далі. Приїхав кіньми до людей, що чекали його при колодязі.

— Ну, чи ти спитав?

— Спитав... На норі жаба. Жабу треба вийняти, і в колодязі появиться вода.

Ці люди теж дали йому два коні та віз срібла-золота.

Їде Плавунчик далі. Приїжджає у свою державу.

Жінка його побачила і радісно вибігла назустріч. Минуло вже чотирнадцять років, як Плавунчик пустився у світ,— де би не раділа! Зайшли вони у замок.

А король питає:

— Чи ти приніс три золоті волоси від Діда-Всевіда?

— Приніс, але про себе!

Плавунчик від тих волосин почув велику силу і не боявся короля.

— А хто тобі дав стільки срібла й золота?

— То дідова робота. Ідіть і ви, може, і вам дасть.

Король зібрався у дорогу. Приходить він до тої ріки, де був перевізник, везеться через воду. Перебрався до другого берега. Тоді перевізник передав йому весло і вискочив із човна.

Король і понині зостався на ріці, коли ще не вмер.

СУЧИН СИН

Був бідний рибар. Одного разу він пішов на ловлю, і попалася йому золота риба. Чоловік ту рибу поніс до царя — продав за красні гроші. Служниця приготувала страву і подала цариці на стіл. Але й сама вона спокусилася на золоту рибку — взяла в рота крихту. А рештки від страви викинула суці.

І всі троє від риби завагітніли: і цариця, і служниця, і собака. І як прийшло до того часу, всі три народили синів.

Малят плекала служниця. Коли хлопці підросли, цариця, не впізнала свого сина: всі три хлопці були, як один. А як мали вже по двадцять років, кожний дістав свій хліб.

Одного разу Сучин син закликав побратимів і говорить їм:

— Брати мої, сідлайте три коні! Їдемо у світ.

Осідлали коней, вклонилися родичам і рушили в дорогу. Приїхали на одне розпуття. Сучин син проговорив:

— Слухайте, браття. Ви лишіться тут, а я поїду далі. Та доки не повернуся, не смійте від'їжджати.— Забив ножа у дерево й додав:— Якщо з ножа буде текти кров, поспішайте на поміч. Буде текти вода — можете спокійно залишатися на стані.

Зібрався Сучин син і поїхав далі. Їде, їде — і приїздить до одного великого моста. Там скочив на землю і веде коня під міст, аби напоїти.

Та прилетів змій. Він кинув у хлопця залізною кулею, що мала дванадцять і півметра ваги. Сучин син наставив руку, схопив оту кулю і жбурнув назад. Куля впала на землю так сильно, що змій не міг витягти її. Тоді швидко осідлав свого коня-татоша, що мав під собою аж дванадцять ніг, і хоче поборотися із Сучиним сином. Коли вилетів на міст, нараз так сердито зостановив коня, що третина мосту звалилася у воду.

— Чи ти живий ще, Сучин сине? Ходи битися! Вибирай, як хочеш — рубатися або розщибатися? Не думай собі, що ти великий витязь!

Сучин син сказав:

— Рубатися не будемо, будемо розщибатися!

Схопився зі змієм, і так вони держалися десь одну

годину. Змій відчув, що слабне. Сучин син почав його ламати.

Дивляться брати — з ножа тече вода. І лишилися на місці.

А Сучин син зламав уже змія і шаблею відрубав йому дванадцять голів. Але ті голови прискакують до тіла, і змій відживає. Сучин син ослаб.

Дивляться брати — з ножа помалу капає кров. Посідали на коней і мчать на допомогу. Тільки й мали діла, що хапали відрубані голови і відкидали вбік, аби не приростали. Так убили змія побратими.

Сіли собі на коней і рушають далі.

Раз видять, що з'явився через дорогу дріт — коням б'є у груди. Сучин син був хитрий. Він збагнув, що так перемінився середущий зміїв брат. Як шаблею перетяв той дріт, то потекла кров.

— Ну, видите, браття, що треба мене слухати?

Поїхали далі. А тут при дорозі з'явилася криниця. Та криниця мала такий запах, що брати одразу почали просити напитися води.

— Я вам покажу, яка ото вода,— сказав Сучин син і шаблею перетяв криницю. Із криниці теж потекла кров.

— Ну, видите, що треба мене слухати? То була наша смерть: старший зміїв брат. Тепер поганяйте, бо зараз нас буде доганяти сама стара зміїха.

Брати пригнали коней до одного села. Сучин син зайшов до коваля, взяв залізо сім метрів ваги і кинув у ватру:

— Дуй, ковалю, розпікай залізо, але швидше!

Братів загнав до хати, а сам ходить по двору. Той коваль був дуже добрий майстер, мав усякі залізні замки, і Сучин син добре замкнув ворота. Десь через дві години прилітає стара мати зміїв. Почала гукати коваля:

— Ану, майстре, відчиняй ворота, бо до тебе забіг Сучин син, що згубив усю мою родину!

Коваль не озвався — робив свою роботу, а Сучин син вискочив і на ворота кинув такого ланцюга, щоб зміїха заділа у кільця свої голови. Вона встромила голови, забила собою. А Сучин син одразу схопив гаряче залізо і закричав:

— Роззяв свої пащі — я тобі допоможу!

Зміїха проковтнула залізо і згоріла.

Так Сучин син зостався живий. Зібрався із братами-побратимами у дальшу дорогу. Прославився й по других державах. Побратими скоро поженилися, а він теж посватав красну дівчину із царського роду.

Та й казці кінець.

ОРЕЛ-БЕРКУТ

Жив, де не жив, один старий вояк. Мав уже сто літ, але ніколи не був хворий. Коли заслаб, то покликав сина і почав казати:

— Слухай сюди, сину. Я тобі передаю вояцького кріса. Як не буде на світі війни, можеш стріляти з нього всяку дичину, але беркута не руш.

— Чому? — питає син.

— Раз було таке і таке діло. Я бився з одним Шарканем. Великий був змій — мав аж шість голів. Я стинаю то одну, то другу, а Шаркань притулює до них свою шию — і знову приростають. Зморився я, але зморився й ворог. А над нами якраз летів беркут. Шаркань кличе: «Беркуте, принеси мені у дзьобі хоч краплю води, бо з жаги загину!» А я прошу собі: «Ей, беркуте, не слухай ти змія. Принеси у пазурах піску. Я посиплю відрубані голови — і вони не приростуть». Тоді беркут послухав мене. Так я убив Шарканя й лишився живим.

Син йому пообіцяв, що не буде стріляти в орла. І старий помер. Син поховав його, як треба, а сам узяв на плече гвинтівку — нянькового кріса — і помандрував.

Під одною липою, що росла на полі, застала його ніч. Стало темно-темно. І хлопець думає собі: «Тут переночую». Але далеко на горі засвітилося. Він рушив туди. Вийшов нагору, а то світло — в хатці. Хлопець заглянув крізь вікно і бачить: дванадцять розбійників сидять за столом і бавляться із золотим яблуком.

Вояків син міркує: як їм дати знати, що він не боїться? Бо інакше не зайти до хати! Коли один з розбійників тримав золоте яблуко на чорній долоні, мандрівник поцілився і вистрелив. Яблуко розсипалося в мак. А розбійники сидять, не рушаються з місця. Тоді хлопець вирішив:

«Зайду я до них! Най буде, що буде!»

Зайшов. А старший був такий силач, що взяв його на чорну долоню, обдивився й каже:

— Ти нам розбив найдорожчу річ: у золотому яблуці було наше щастя. За те маєш загинути. Але залишишся живим, якщо зі свого кріса уб'єш одного беркута.

— А що то за беркут? — запитує хлопець.

— За третьою горою є один поганин. Живе у темному палаці, без жодного вікна. Не можемо дізнатися, що він там ховає, бо на брамі сидить старий беркут — не дає підступитися. Його можна зняти тільки пострілом, а в нас немає крісів.

Вояків син подумав і каже:

— Та що його боятися! Я пройду й без пострілу!

Розбійники дуже здивувалися. Всі хотіли бачити, як то воно буде.

А що надумав собі хлопець? Він набрав у постоли землі, взув їх — і вже йде. Розбійники — за ним. Прийшли за третю гору і позупинялися біля темного палацу. А хлопець — просто до воріт. Беркут скрикнув і розпростер крила. Але хлопець каже:

— Чого ти кричиш, беркуте? Я ж стою не на твоїй, а на своїй землі. Чи, може, ти сердитий на тих, що за мною? Вони — мої слуги.

Беркут склав крила і мовчить.

А син вояка наказав розбійникам:

— Ану, хлопці, похваліться силою — проламайте мура.

Коли вхід був зроблений, мандрівник шепнув:

— Чекайте мене тут. Я сам піду й розвідаю, що там у палаці.

А в поганина було так, що коли на брамі дрімав беркут, дрімала і вся варта. Ступив хлопець до перших дверей, а перед ними хропить дідо, якому з рота сапає синє полум'я. Підходить він до других дверей — там ще міцніший дідо: йому з рота б'є червоне полум'я. Підійшов до третіх, а під ними найстрашніший страж, бо йому з рота бухкає чорне полум'я.

Хлопець опинився серед великої світлиці, в яку падало світло через скляну стелю. Тут спала біла дівчина. На пальці у неї був золотий перстень, а на грудях золота хустинка. Молодому хлопцеві дуже полюбилася така красна дівчина. Він нахилився до красуні, поцілував її. А вона відразу прокинулася.

— Ой, як я довго спала! — легко зітхнула дівчина і запитала хлопця: — Хто ти? Що тут робиш?

— Я прийшов, принцесо, тебе розбудити і вивести з темного палацу,— відповідає хлопець.

Дівчина зраділа:

— Тоді я — твоя суджена. Тікаймо, бо вже скоро має прийти поганин.

Вояків син каже:

— Та куди втікати? Звідси єдиний вихід — крізь пролом у мурі, а там стоять дванадцять розбійників.

— Клич їх на подвір'я.

Розбійники один перед другим полізли у пролом, але коли стали на подвір'ї, то всі поприлипали до товстелезної стіни; палац поганина був із самого каменю.

Хлопець і дівчина тікають, але в дорозі й веселяться, граються. Поганин тим часом вернувся в палац і застав розбійників. Усіх пожер і йде до світлиці. Дівчини нема! Накинувся на стражів і повбивав їх, вийняв саблю й на старого беркута. Але той вдарив крилами і полетів услід за молодятами.

А вони якраз прийшли до широкої води і журяться, як їм перейти. Видять, летить беркут. Подумали, що старого беркута пустив на них поганин. Чекати тут ніколи, бо він раз-два схопить у пазурі дівчину і понесе назад. Хлопець вистрелив. Беркут упав мертвим.

Не встигли отямитися — їх наздогнав поганин. На місці води вчинилася величезна яма, і поганин з дівчиною зник у темній глибині. Хлопець закрив очі й кинувся за ними. Коли зсунувся у яму, перед ним відкрився цілий підземний світ. Там у хатах жили тільки відьми, але хлопець розумно зробив, що ступав поганиновим слідом: відьми його боялися. Зайшов у першу хату, а відьма йому каже:

— Я — твоя сестра.

І пригостила склянкою міцного вина — з волячої крові.

Хлопець дійшов до другої хати. І там стара газдиня назвалася сестрою: прийшов поганиновим слідом, і відьма собі думала, що він — нечиста сила. Випив дві повні склянки міцного вина — з волячої крові. Третя сестра дала йому випити три склянки вина, від якого хлопець не сп'янів, але відчув неймовірну силу. Він почав питати:

— Сестро, а де поганин? Украв у мене дівчину і десь тут сховався!

— Тяжке твоє діло,— відповіла відьма.— Поганин володіє усім підземним світом ще й на землі має один темний палац.

— Я там уже був.

— Тоді йди його слідом і дійдеш до брами. Брама буде закривати вхід досередини гори, але вона не замкнута. Тут ніхто не стереже поганина, бо царство під землею належить йому. А від нашого вина ти маєш стільки сили, щоб відхилити тяжку браму.

Хлопець сховався під горою і вислідив, коли поганин вийшов. Сам забіг до дівчини.

Дівчина зраділа, обняла його. І почала просити:

— Втікай, бо в цьому домі не сміє бути більше одної душі.

— Я не боюся — в мене кріс.

— Поганин — бездушник, такого куля не бере!

— А в чому його сила?

— Я не знаю.

— Ти дізнайся. Я буду чекати...

Хлопець пішов, а дівчина думає, як вивідати в поганина його таємницю?

Коли дідо вернувся додому, вона запитала:

— Скажи, у чому твоя сила?

— У віпику!— зареготав поганин.— Як у старої відьми.

Другого дня дівчина обклала віник золотом.

Поганин здивувався:

— Що то, принцесо?

— Твоя сила.

Поганин так зареготав, що аж гора затряслася.

— Моя сила схована в печі.

Коли він пішов з дому, дівчина все золото висипала в жар. Поганин вернувся, а вона показує у піч.

— Що ти наробила!— розсердився дідо.

— Я твою силу так честую.

— Ти дурна! Моя сила таїться у тому, що я маю серце бугая!

Так у гніві він не спам'ятався, як виказав свою таємницю. А тоді вчинився бугаєм. Нараз люто заревів і вибіг за браму. Син вояка нічого не знав, що то є поганин, і не ховався перед ним. Бугай накинувся на хлопця. Той вистрелив. Бугай упав мертвим.

А дівчина вибігла з гори:

— Ой, то був поганин. Він може ожити. Треба його швидко порубати.

Бугая порубали, м'ясо склали у залізну бочку і аж так пустилися в дорогу.

Але куди вихід з підземного царства? Дорогою хлопець зайшов до тих відьом, що перед тим назвалися сестрами. І вони порадили:

— Звідси можна вийти через широку воду. Там побачиш човен, на якому плаває один старий беркут.

— А що то за беркут?— налякався хлопець.

— Той, котрого вбили в наземному світі. Тепер живе в підземному царстві, але літати тут не може. Возиться в човні.

— Як же мені з беркутом домовитися?— зажурився хлопець.

— А ти не журися,— сказали йому відьми.— Коли в того беркута стріляли, то він бачив двох. Тому не смій сідати у човен разом з дівкою, бо він вас потопить. Пусти наперед дівчину, а сам почекай.

Так воно й було. Вояків син переправив дівчину, а потому сів у човна сам. Але беркут, як побачив кріса, нараз кинувся убік. Човен перевернувся, хлопець почав тонути. А його кріс уже пішов на дно. В ту ж хвилину беркут відчув крила. Він схопив у пазурі того, що потопав, і вилетів у наземний світ...

Там легіня вже чекала дівчина.

Та надійшла дуже темна хмара, полив огняний дощ. Беркут злетів і простер над ними свої широкі крила. Захоронив молодят від смерті, але сам згорів.

І нараз роз'яснилося. Тоді дівчина згадала, що вона з такого і такого царства — її з царського двору поніс лихий вітер. Дібралися вони до царя, а там дуже зраділи і дівчині, і хлопцеві. Справили їм велике весілля. Син старого вояка почав царювати, і всім жилося добре. А ще кажуть, що молодий цар заборонив у цілій країні стріляти в орлів-беркутів.

ІВАН КОРОЛЕВИЧ

Казка зачинається із бідного хлопчини, котрий не мав ні вітця, ні матері — жив межи народом. Коли дійшов якихось шістнадцяти-сімнадцяти років, служив уже не

лише за те, що діставав їсти — газда за рік служби пообіцяв йому й телицю.

Іван узяв телицю. Корівка отелилася і почала доїтися. А хлопець пив стільки свіжого молока, що став міцним легінем. Так його й назвали: Іван — коровин син. І він собі надумав таке:

— Не буду я служити, піду на мандрівку!

Купив собі на дорогу плащ та йде хащами й пустами, бо сіл тоді близько не було. Раз видить — на скелі стоїть чоловік: бере у руки камінь і тре на порох!

— Що ти за один? — спитав Іван силача.

— Я — Сучикамінь.

— А я — Королевич,— назвав себе хлопець, бо то йому любилося ліпше, як коровин син.

— Поміряймося силою.

— Ну, кидай! — говорить Королевич.

Сучикамінь вдарив ним у землю, аж заглибив його до колін, а ноги не зігнулися.

— Ну, кидай ти мною,— сказав Сучикамінь.

Королевич кинув Сучикаменем і загнав у землю аж до пояса. Витяг його й каже:

— Будьмо побратимами і не розлучаймося.

Ідуть вони лісами. Чують великий тріск.

— Що то так тріщить?

Дивляться — якийсь чоловічисько рівне дерево кривить, а криве направляє:

Королевич каже:

— Сильний чоловік, коли такого бука скривить і направить!

Думає, що діяти? Кликати боротися чи ні? А далі гукнув:

— Я не хочу вірити, щоб над мене був сильніший витязь! Хто ти такий?

— Я — Кривихаща. Подивися: рівне дерево кривлю, а криве направляю.

— Бо не маєш другої роботи! Ходімо поборотися!

Схопилися, і Королевич каже:

— Кидай першим ти.

Кинув Кривихаща, і він загнався в землю аж до пояса.

Розсердився Королевич, вискочив:

— Ну, держися добре! — крикнув Кривихащі.

І коли ним раз гупнув у землю, загнав до підплеч.

Витяг Королевич Кривихащу й каже:

— Будьмо побратимами!

Пішли по світу троє. Королевич серед них за старшого. Ідуть лісами, горами. Так вони приходять на одну полонину. На полонині стоїть хата, відчинені обоє дверей — сінні та й кімнатні. Заходять до хати і видять — усе є, але ніде живої душі. Лише три рушниці висять на стіні. Королевич каже:

— Хлопці, облягайтеся, тут будемо жити.

Переспали вони ніч. Уранці встали, дивляться — а в хаті вже немає ні їсти, ні пити.

— Хлопці, котрий піде зі мною полювати?— питає Королевич.

— Я йду,— озвався Кривихаща.

Скоро вони принесли до хати убитого вепра і знову пішли в хащу.

Сучикамінь варить їм полуденок: поставив на ватру цілий котел м'яса. Та в одинадцять годин з'явився якийсь дідо із бородою на два метри. Став перед порогом, поклонився:

— Добрий день.

— Добрий день, діду.

— Ой синку, підійди — пересади мене через поріг.

— Та хто ви такий?

— Я — Ногтиборода.

Сучикамінь пересадив діда через низький поріг і положив його на піч, щоб зігрівся. А дідо просить їсти. Сучикамінь витяг із котла великий кусень м'яса. Дідо з'їв і просить ще.

— Більше не можу дати, бо нас троє.

— Чи ти знаєш, хлопче, що я з'їм оте м'ясо на твоєму череві та з хребта виріжу ремінь?

Схопив Ногтиборода Сучикаменя, кинув його на землю, взяв котел з вогню и висипав гаряче м'ясо йому на голе черево. І те м'ясо на череві з'їв. А потому перевернув хлопа догори хребтом і видер ремінь на три персти. Сам зібрався, пішов геть.

Сучикамінь поставив варити уже друге м'ясо, аби було друзям на обід. Скоро Королевич та Кривихаща вернулися. М'ясо лише кипіло.

— Чому ще не готовий полуденок?

— Огонь не хотів горіти.— Сучикамінь ганьбився сказати їм правду.

Переспали вони ніч. Сучикамінь, хоч його болить, та

йде полювати. Дома зостався Кривихаща. Поставив котел з м'ясом, готує обід. А в одинадцять годин приходить Ногтиборода. З порога вклонився:

— Добрий день!

— Добрий день, діду.

— Ой синку, підійди — пересади мене через поріг.

— Та хто ви такий?

— Я — Ногтиборода.

Кривихаща пересадив діда через низький поріг. Положив його на піч, а дідо просить їсти. Кривихаща витяг із котла великий кусень м'яса і дав дідові. Той з'їв і просить ще.

— Більше не можу дати, бо нас троє.

— Чи ти знаєш, хлопче, що я з'їм оте м'ясо на твоєму череві, а з хребта виріжу ремінь?

Схопив Ногтиборода Кривихащу, кинув його на землю, взяв котел з вогню і висипав гаряче м'ясо йому на голе черево. М'ясо на череві поїв, а далі Кривихащу перевернув догори хребтом і видер з нього ремінь на три персти. Сам зібрався й пішов геть.

Кривихаща варить друге м'ясо. Приходить Королевич із Сучикаменем — обід ще не готовий.

Сучикамінь знає, чого так, мовчить. А Королевич запитав:

— Чому нема полуденка?

— Огонь не хотів горіти,— сказав Кривихаща.

Переночували, а на третій день зостався вдома Королевич. Варить він полуденок, а в одинадцять годин приходить дідок — із бородою на два метри.

— Пересади мене через поріг.

— А хто ти такий?

— Я — Ногтиборода.

— То перелазь сам.

Дідо переліз. Сів на піч і просить їсти:

— Дай м'яса.

— М'яса тобі не дам, на м'ясо є люди.

— Не даси? Я з'їм оте м'ясо на твоєму череві, а із хребта видеру ремінь.

— Ти — мені?— Королевич схопив Ногтибороду, взяв з-під лавиці сокиру, котра двадцять років уже не була гострена, і витяг дідика за хату. Там лежав бучисько, що його вітер вивернув з корінням. Королевич розколов сокирою бука і прищепив розколиною дідову бороду.

Вернувся до хижі та й ладить полуденок. Приходять побратими — м'ясо вже готове. Пообідали, а Королевич каже:

— Ходіть за хату, щось вам покажу.

Вийшли надвір, а там, де лежав бук, нічого нема: дідо бородою потяг і бучиська.

Королевич злякався:

— Браття, збираймося за дідом! Той може нас іжжити зі світу!

Ідуть вони слідом, бо бук наробив борозни, коли його дідо тягнув бородою.

Прийшли до самого царського палацу — а цар дуже плаче.

— Що ви, царю, плачете?

— Як мені не плакати, коли Ногтиборода узяв мої три доньки.

Ідуть вони далі. Раз приходять до одної ями. Сіли відпочити, а Королевич каже:

— Ідіть принесіть гвіздя, дощок і дві тисячі метрів мотуззя.

Коли все це принесли, Королевич змайстрував колиску:

— Браття, я спущуся у підземний світ. Покляніться дванадцять разів, що будете мене тут чекати й витягнете назад. Я піду сам за Ногтибородою.

Вони поклялися. Спустили його в землю. Дуже довго спускали... А під землею Королевич знайшов дідову хижу. Перед хатою лежав вивернутий бук, а у виверті була пристрижена борода. Заходить Королевич, а дід на печі курить залізну люльку.

— Ти і тут мене знайшов? — здивувався Ногтиборода.

— Знайшов, знайшов — аби тебе спровадити зі світу!

Порубав діда шаблею і склав, порубаного, в бочку. Сам рушив по кімнатах. Заходить до одної, а там царська донька шиє на машинці.

— Що то за машинка? — питає Королевич.

— Машинка така: скільки собі задумаєш, стільки вона зшиє.

Королевич розібрав машинку і склав у торбину. Заходить він до другої кімнати, а там царська донька вишиває голкою решітки і квіти.

— Що то за голка? — питає Королевич.

— То голка така: що задумаєш, те вона й пошиє.

Королевич взяв до торби й голку. Заходить він у третю кімнату. А тут царська донька ножицями крає полотно.

— Що то за ножиці? — питає Королевич.

— То ножиці такі: скільки собі задумав, стільки і покраєш.

Взяв і ножиці. А потому зібрав царських доньок, пішов з ними до ями. Думає собі: «Старша буде Сучикаменева, середуща — Кривихащева, а молодша — моя».

Поклав старшу царівну в колиску і дав знак, аби тягли. Витягли нагору — одну, другу, третю. Тоді Сучикамінь з Кривихащею порадилися:

— Старша дівка погана, а молодша красна. Коли ми витягнемо Королевича, та він візьме молодшу, а старша, паскудна, мусить залишитися одному із нас.

І договорилися, що вони підтягнуть Королевича до половини ями та й пустять униз.

Але Королевич був хитрий: знав наперед думки побратимів. Зважив такий камінь, як він сам, поклав у колиску і гукнув:

— Тягніть!

Витягли вони до половини, а далі пустили. Колиска з каменем упала і гупнула так сильно, що вибила яму на три метри широку і три метри глибоку. Тоді Королевич побачив їх вірність.

Думає, як вийти? Вернувся він і йде тою дорогою, куди заходив Ногтиборода.

Раз пуститься тут вогняний дощ! І чує Королевич на дереві писк. Виліз на бука, дивиться — а у гнізді троє змієнят. Він розгорнув свого плаща і накрив їх від вогню. Вогняний дощ перестав, і змієнята кажуть Королевичу:

— Іди під бука і сховайся. Як прилетить наш нянько, він дасть тобі добру нагороду за те, що ти нас врятував од смерті.

Змій був радий, що його змієнята зосталися живі. Питає:

— Хто вас врятував?

— Ми би вам сказали, але ви його з'їсте.

— Де би я таке зробив, коли він вам дав життя!

Королевич те почув і нараз озвався. Змій підлетів до нього і каже:

— Який подарунок хочеш за те, що ти врятував моїх дітей від вогню?

— Хочу, аби ти мене виніс на землю.

— Та я винесу, якщо даси мені дванадцять буйволів, дванадцять печей хліба, дванадцять бочок вина.

Пішов Королевич до Ногтибороди і в його хижі знайшов усе.

Приніс оте змієві, поклав йому на хребет ще й бочку із порубаним Ногтибородою і сам сів межи крила. Летять вони вгору. Коли були від землі якісь дванадцять метрів, харчі уже вийшли. А змій просить їсти.

— Дай щось, бо впаду!

Королевич подав йому бочку з Ногтибородою. І змій вилетів нагору. Як сіли на землю, він запитав:

— Із чого то напослідку було таке недобре м'ясо?

— З Ногтибороди.

Змій те м'ясо виплюнув.

Тоді Королевич попрощався з ним і йде собі в місто. Але має дуже бідний вигляд: оброслий і обідраний. Заходить у місто, а там жив один кравець, котрий шив одежу на увесь народ. Королевич питає його:

— Чи не треба вам помічника?

— Та вмієте шити?

— Умію, ще й приладдя пошу із собою.

І взяли його за помічника. Завели в кімнату, а тут було полотна на півтора року. Королевич на вечір замкнувся, поставив машинку, котра сама шила, вийняв ножиці, котрі самі краяли. Він усе пошив за одну ніч, повішав по стінах.

Коли зайшов кравець і побачив, що усе пошите, пустив чутку по цілому світу, який у нього помічник.

Дізналися про це царські доньки і принесли шити сорочки женихам на весілля. Королевич добре їх запам'ятав, але вони його не впізнали. Пошив красні сорочки на Сучикаменя і на Кривихащу. І його позвали на весілля.

Тим часом Королевич уже прибрався, поголився. Прийшов до царського палацу і сам — як жених. Царівни одразу впізнали його. Упізнали його й побратими і дуже злякалися.

Королевич поговорив з ними, нагадав їм, що вони зробили — як дванадцять разів поклялися й порушили клятву. А далі витяг шаблю і обом зняв голови.

Царські доньки посвідчили, що то він їх визволив. І Королевич уже був у великій славі. Він узяв собі за жінку молодшу царівну й лишився на царстві. Ніхто ані не згадував, що він — коровин син.

ВОЯЦЬКА НАГОРОДА

Раз було, де не було, служив у чорного царя один добрий вояк. Але вислужив свій строк, а не дістав ніякої царської нагороди. Дали на дорогу хлібець у торбину, три срібні у руку і з тим відправили додому. Вояк собі подумав: «Ну, почекай, царю-поганине, ти ще будеш мати зі мною до діла!» І рушив не додому, а просто до царя — через широке поле, через ліси й гори. Йде, йде — і в темній хащі зустрів чоловіка. Який то був хлописько! Смереки упиралися верхівками в небо, а чоловік стояв іще вищий. Його крисаня ховалася в хмарах. І питає той велет солдата:

— Куди йдеш, дитинко?

Вояк розповідає: так і так, він вислужив у війську чорного царя цілих десять літ. Навчився дуже добре стріляти й крокувати...

— Крокувати?— здивувався велет.— Тоді ти мені брат, бо я — Скороход. Ступлю собі одною ногою — і вже там, де хочу.

Вояк тоді каже:

— Ходи зі мною, брате. Таких двоє легінів покажуть чорному цареві, в кого сила!

Ідуть вони дорогою і бачать, як один силач кладе у міх гору разом з хащею. Питають його:

— Що ти робиш, витязю?

— Гора мені заважає видіти,— відповів силач.— Хочу взяти її в міх і понести в море.

— Та хто ти?

— Ломихаща.

А вояк йому каже:

— Будьмо побратимами! Ходи з нами — такі троє хлопців покажуть чорному цареві, як нагородити доброго воїна за службу!

Ідуть вони до царя вже троє. Ідуть, ідуть — і раптом виходять на широке поле. А там стоїть сім вітрових млинів, і крила крутяться так швидко, що їх і не видно. Підійшли вони ближче і помітили: перед вітряками на дереві сидить чоловік, який пальцем затис одну ніздрю, а в другу подуває. Вояк одразу зміркував, що й Подувайло може стати у добрій пригоді.

— Гей, млинарю, чи підеш із нами?— запитав його.— Покажемо чорному цареві, чого варті легіні.

— Покажемо, покажемо!— відгукнувся той.

І рушили далі. Скороход попереду, а солдат у нього на крисані. Другим ступає Ломихаща, третім — Подувайло. І так прийшли за недовгий час до палацу чорного царя.

Замок царя-поганина вартують чорти. Але вояк сміло підступив до старшого стража:

— Пусти, я хочу видіти самого царя!

— Та хто ти такий?— кривиться чортисько.

— Я, чортику, вислужений вояк. Та цар мене відпустив додому з одним чорним хлібцем у торбині та трьома срібними в руці! Хіба то нагорода?

А старому чортові давно надокучило на одному місці. І каже він так:

— Добре, я тебе впущу, але якщо побіжиш зі мною наввипередки і переженеш.

— Наввипередки можна,— погодився вояк.— Тільки я такий великий пан, що сам не біжу. Замість мене побіжить слуга.

— І то не біда!— погодився чортисько.

Стали вони зі Скороходом поряд, а дідько аж підскочив — так хотів би бігти. Але не встиг розбігтися, як Скороход ступив раз і другий — та вже й повернувся.

Мусив чортисько пропустити вояка в палац.

А чорний цар без стража слабий, боїться й запитати, чого прийшов вояк. І той одразу бере різко:

— Служив я тобі, царю, цілих десять літ. А яка нагорода? Дали чорний хлібець у торбину, три срібні у руку — і гайда додому!

— Що ж ти просиш, витязю?

— Прошу саму царівну!

Царівні це дуже не любилося, а цареві — й стільки. Почав просити вояка:

— Я дам тобі, витязю, будь-що, відпущу срібла-золота, всякого багатства, та не бери від мене дочку.

Вояк подумав собі й каже:

— Можу тобі лишити царівну, якщо даси стільки срібла-золота, скільки годен мій слуга підняти.

Цар дуже зрадів:

— Добре, добре, витязю, зови свого слугу.

Вояк покликав Ломихащу. Цар наказав привезти з печери дванадцять возів срібла. Але Ломихаща висипав то в міх і підняв на долоні:

— Ще й не буде видно, що я щось несу!

Цар наказав привезти в палац дванадцять возів золота. Ломихаща висипав у міх усе золото, та легко підняв на двох долонях.

Тоді цар дає наказ везти діаманти. Знову пригриміли великі вози, повні дорогоцінностей. Ломихаща вже не міг терпіти і поскидав до міха діаманти разом із возами. А тоді підняв міх на плече, і побратими пішли геть.

Та чорний цар лишився без дрібки срібла-золота, віддав усі свої діаманти. Тому дуже розгнівався. Скликав ціле військо і послав услід за побратимами. Військо наздогнало їх, і старший наказав:

— Ану, сюди з тим міхом! Тепер ви полонені!

А Подувайло засміявся, затис одну ніздрю і подув у другу. Військо полетіло подивитися у хмарах. Лишився один старший. Він — ноги під себе, побіг сповістити чорного царя, що тут сталося.

Цар собі подумав: «Що я — без багатства? Та й що сама царівна без дорогоцінностей? Ліпше буде віддати дочку за того вояка й повернути усе срібло-золото, усі діаманти».

Так і сталося. Вояк оженився на царській дочці, а невдовзі вже сидів на місці чорного царя. Порозганяв геть нечисту силу, що вартувала цареві палац, і жив собі у розкошах, доки не помер.

СОН ГЕРАСИМА

Чоловік поставив будинок і положив до нього спати трьох синів. Положив на три кути й чекає, що котрому присниться.

Іванові снилося, що буде з нього швець. Михайлові — що буде кравець. Питає батько наймолодшого:

— А тобі що снилося?

— Няньку, мені не снилося нічого,— говорить Герасим.

— Як то нічого не снилося? Коли снилося тим двом, та й тобі щось мусило наснитися!

А хлопець знову:

— Няньку, мені не снилося нічого.

Батько взяв сокиру і хотів відтяти йому голову. А його мамка заплакала:

— Чоловіче, не вбивай дитину. Ліпше понеси його у ліс та не буде на душі гріха. Там сама звірка його з'їсть.

Чоловік послухав жінку — поніс хлопця до темної хащі і пустив живого. А хлопчина мав так з дев'ять років. Вибрався він із лісу до державної дороги. Сів серед дороги й спочиває. Бачить, їде у колясці цар зі своєю донькою. А дівчина теж мала дев'ять років. Цар об'їздить хлопця на дорозі, а царівна каже:

— Няньку, візьми хлопчика для мене, аби мені не нудно було.

Цар зупинив коней і покликав хлопця:

— Хлопче, скажи ти мені, як тебе зовуть?

— Я називаюся Герасим.

Цар далі питає:

— Чому ти ходиш блудячи по таких глухих краях?

— Зате ходжу, бо не сказав нянькові, що мені приснилося, та він мене поніс у густий ліс і пустив, аби мене з'їв звір.

— А мені розповіси, що тобі приснилося?

Герасим відповів:

— Нянько не такий великий, як ви, а я йому не розповів, та й вам не розповім!

Цар тільки мовив хлопцеві:

— Йди долі з коляски. Не повезу тебе, коли не скажеш, що тобі приснилося.

А дівчина просить:

— Няньку, не жени його з коляски. Не снилося ж йому не знати що!

Цар відвернувся і мовчав. Як приїхали додому, хлопчик красно бавився із царською донькою. Але через три дні прийшло цареві на думку знову запитати:

— Хлопче, скажи, що тобі приснилося. Як не скажеш, накажу відрубати голову.

— Відтинайте голову, а я не скажу!

А дівчина, царева дочка, не відговорювала хлопця, лише сказала батькові:

— Няньку мій дорогий, не відтинай Герасимові голову, а заклади його у мур: він там умре сам, та не будеш мати за нього гріха.

У царя була одна-єдина дитина, і він її послухав. Закликав мурників і наказав замурувати хлопця. Але коли мурники обклали Герасима стінами, дівчина попросила:

— Лишіть мені сліпі двері й зробіть місце, аби хлопець міг посидіти й лягти. Щоб у мурі не стояв навіки.

Мурники послухали царівну і все так зробили, як вона казала.

Дівчина носила Герасимові три рази в день їсти і подавала в оті сліпі двері, що ніхто не бачив. І так вона годувала хлопця одинадцять років.

А в одинадцятім році поганський цар написав листа її батькові: «Коли не вгадаєш, що я запитаю,— починаю з тобою війну!» І прислав красну палицю, котра була зроблена на фабриці, аби угадав: котрий кінець від кореня, а котрий від вершка. А дівчина слухає накази, що написав поганський цар. Приносить Герасимові полуденок у мур та подає йому, а хлопець питає:

— Маріко, що там нового?

Це він раз її спитав за одинадцять років, відколи був у мурі. Царівна сказала:

— Недобрі повини, бо поганський цар виголосив нянькові війну. Прислав йому палицю, аби вгадав, котрий кінець від вершка, а котрий від кореня. Як не вгадає, то — війна.

А Герасим каже:

— Іди додому та ляж спати. Устанеш — скажи нянькові, що тобі приснилося: най понесе палицю на воду. І котрим кінцем палиця буде за водою, та той від вершка, а другий — від кореня.

Цар так і зробив, як йому порадила дочка. Послав добру відповідь поганому цареві.

Тоді поганин розсердився. Прислав йому трьох коників однакової шерсті, однаково великі, щоб угадав, котрий із них старший, котрий середущий, а котрий наймолодший.

Цар дуже зажурився і розказує дочці, яка на нього біда впала. А дівчина зібралася з полуденком до хлопця. Герасим питає:

— Маріко, що нового?

— Ой, є нове, бо поганин-цар прислав нянькові трьох коней однакової масті, однаково великих і наказав йому вгадати, котрий із них старший, котрий середущий, а котрий наймолодший.

Герасим їй каже:

— Ото мале діло! Іди додому й лягай спати. Вранці скажи нянькові, що тобі приснилося, аби поклав тим

коникам їжу в три посудини. В одну — кукурудзу, у другу — овес, а в третю — молоко. До кукурудзи прийде старший, до вівса — середущий, до молока — молодший.

Цар усе те виконав, що казала дівчина. Так і було: до кожної посудини прийшов окремий коник. Цар написав поганинові, котрий старший, котрий середущий і котрий молодший.

Поганин розсердився ще гірше і прислав листа:

«Коли ти такий мудрий, то вистріли зі сходу на захід у той час, коли простягну виделку до тарілки. І вистріли так, аби мені влучив у палець».

Цар дуже зажурився:

— Ой, тепер біда! — каже своїй доньці.

А донька взяла полуденок і прийшла до Герасима.

— Що є, Маріко, нового?

— Велика біда: поганин прислав листа, аби нянько вистрілив зі сходу на захід, коли той протягне виделку до тарілки, і щоб влучив йому в палець.

Герасим порадив:

— Іди додому спати, а потім скажи нянькові, що тобі приснилося: ото ніхто не годен зробити, лише один хлопець, котрого ви дали замурувати того й того року.

Цар дуже пожалів, що він такого хлопця дав закласти в мура, аби там загинув. Закликав мурників і наказав їм розібрати мур, аби на порох Герасима не впала ані грудочка.

Мурники розмурували й бачать, що там не порох з Герасима, а стоїть такий хлопець, що вже ледве вміщається в мурі. І скоро дали знати своєму цареві. Цар наказав, щоб хлопця обстригли, поголили, вмили і красно убрали. Коли прийшов Герасим у палац, цар поклав на нього свою корону і говорить:

— Царюй відтепі ти.

І віддав за хлопця свою доньку, котра годувала його в мурі.

І Герасим розказав цареві свій дитячий сон.

— Мені тоді снилося, що я візьму царівну і на своїй шаблі буду нести царську голову.

Він зробив собі дерев'яну гармату, аби з неї бити в ту хвилину, коли поганин наказав стріляти зі сходу на захід. І коли прийшла ота хвилина, Герасим нараз вистрілив із гармати і вибив поганинові виделку з руки, ще й руку відбив.

Поганин дуже розсердився і написав йому: «Приходь до мене в гості. Маєш поїсти, що тобі наложу, а як ні — то злою смертю загинеш!»

І Герасим убрався, як цар, запріг коні й зі своїм слугою подорожує до поганина. Їде він дорогою і під'їхав до води. Бачить, якийсь чоловік п'є воду. Сперед нього вода є, а за ним уже нема.

Герасим дуже дивується: що то за чоловік? А чоловік оглянувся:

— Чого ти дивуєшся, що я собі п'ю воду? Еге, я не дивуюся, що цар вистрілив і нараз відбив поганинові руку!

Герасим сказав:

— Ото був я. А ти хто такий?

— Перепийвода, — відповідає чоловік. Та й питає: — Куди їдеш, царю?

— До поганина на гостину.

— А чи буде там дещо випити?

— Буде, буде. Лише ти ходи, Перепийводо!

Їдуть уже троє. Бачать вони: на одному полі оре дванадцять плугів, а за плугами ходить чоловік і поїдає усі скиби. Герасим знову зупинився і дивується:

— Як можна стільки їсти?

Орач оглянувся і каже:

— А чого дивуєшся? Еге, я не дивуюся, як цар вистрілив та відбив поганинові руку.

— Та то був я, — говорить Герасим. — А ти хто такий?

— Я — Сирозем. Куди їдеш, царю?

— До поганина на гостину.

— Чи йти і мені з вами, чи буде там що їсти?

— Ходи, буде досить!

І їдуть уже четверо. Їдуть вони й бачать: горять чотири купи дров, межи ними чоловік гріється, але йому холодно. А то був Мороз. Він оглянувся на Герасима:

— Чого ти так дивуєшся, що чоловік змерз? Еге, я не дивуюся, що цар вистрілив зі сходу на захід і вибив поганинові виделку з руки, а заодно відбив і руку.

Герасим сказав:

— То був я.

— Куди їдеш, царю?

— До поганина на гостину.

— Чи йти і мені з вами? Чи буде там що поморозити?

— Ходи, буде!

І подорожують: Герасим із слугою і три леви-велети — усіх п'ятеро. І бачать, ступає з гори на гору якийсь Валигора. Герасим здивувався, що то за чоловік. А той обернувся.

— Чого ти так дивуєшся? Еге, я не дивуюся, що цар вистрілив зі сходу на захід і нараз відбив поганинові руку.

Герасим відповів:

— Ото був я і їду тепер до поганина на гостину.

— Чи йти і мені з вами?

— Ходи.

Зібралися вони і заходять у поганську державу. А в тій державі повно м'яса обабіч дороги і все воно сире. Леви просять, що дуже голодні. Герасим дозволив їм поїсти. Їли, пили, курили — і так їм недосить. Прийшли вони до поганина й кажуть:

— Давай нам іще, бо того, що ти приготував, не вистачило.

А він більше не дав їм нічого, лише сказав Герасимові:

— Як твій слуга принесе води із криниці скоріше, аніж моя служниця, то добре. Як ні — втратиш державу.

А в поганина служницею була повітруля. Взяла вона кухоль і полетіла до криниці. Герасимів слуга Валигора сидів і дивився. А коли побачив, що служниця вже коло криниці, простяг руку та її притис, а другою рукою взяв кухоль і подав поганинові.

Тоді їм дали спати одну залізну хижу. Поганин їх там замкнув. Потім закликав своїх слуг, аби обклали хижу соломою і дровами й запалили вогнище. Скоро так розпекли хижу, що Герасим уже не міг дихати, одяг на ньому почав тліти. І гримнув на Мороза:

— Уставай, Морозе, бо велика біда — горимо!

А Мороз прокинувся і зняв із себе шубу. Як потрусив, то вогонь погас, іній укрив стіни.

Рано поганин посилає служницю, аби пішла принести кістки із гостей. Служниця взяла ключа і відімкнула хату. Дивиться, а гості собі сплять. Скоро повернулася і каже поганинові-цареві:

— Не згоріли, лише сплять.

А вони тим часом підвелися і приходять до злого царя. Герасим витяг шаблю і нараз відтяв поганинові голову. Настромив її на шаблю і їде з левами у свою країну.

Приїхав додому і добре потім жив із своєю жінкою і царював, доки не помер.

ЗОЛОТОВОЛОСА

В одній бідній родині було чотирнадцять дітей. Та їх била велика нужда, бо господар був у слабих силах. Зажурився бідний чоловік і вже прийшов на недобру думку: надумався покінчити з життям. Одного разу він забрів у хащу. Сів і знову думає про свою біду, а руками помалу-помалу розплітає з постолів шнурки, щоб вішатися. Але оглянувся і бачить, що позад нього стала якась пані.

— Що ти, чоловічку, збираєшся робити? — облесливо, запитує пані.— Через яке діло віддаєш чортам душу? Скажи ти мені.

Бідний відповідає: має чотирнадцять дітей, а не може їх прогодувати. Краще йому піти із життя!

Тоді пані каже:

— Чоловічку, діти — ото золото. Ти з ними найбагатший. Скоро вони виростуть і будуть у пригоді. Не трать своє життя...

Так наводить бідняка на добру дорогу.

— Але з чого жити? — трохи не плаче той нещасник.

— Слухай, чоловічку. Я можу щось зарадити — дам тобі срібла й золота, якщо мені пообіцяєш те, про що дома не знаєш.

Бідняк прикинув на всі боки і вирішив, що йому найлегше віддавати те, за що дома не знає.

Пані вивела його на лісову дорогу, до своєї брички. Дала йому шкіряні бесаги срібла-золота і сказала, що прийде до нього за обіцяним аж через сім років.

І чоловік вернувся додому з великою радістю. Жінка побачила його з повними бесагами і їй на серці також стало легше. Запитує:

— Ба, що ти там приніс?

А чоловік знімає із плеча шкіряні бесаги і показує їй гроші.

— Звідки, чоловіче, ти це взяв? — розпитує жінка, бо вірить і не вірить, що їм випало таке велике щастя з доброї руки.

І він розповів:

— То від одної пані. Я хотів у хащі себе стратити, а вона мене відговорила і дала нам гроші. Тільки я їй мусив пообіцяти те, про що дома не знаю.

Жінка дуже зблідла:

— Йой, ще його й немає на світі, а ти уже пообіцяв чужому.

Чоловік лише тепер збагнув, що він продав пані ще не народжену дитину. Але почав потішати жінку:

— Ну, раз не біда. Пані прийде аж через сім років. Може, доти й забуде про нас. Добре, що є гроші!

Невдовзі у родині з'явилася п'ятнадцята дитина: вродилася дівчинка, яка мала золоте волосся. Так її й назвали Золотоволосою.

Дівчинка росла і доросла до своїх семи років.

Одного дня парадною бричкою приїхала пані:

— Ну, чоловічку, пам'ятаєш, про що ми з тобою домовилися в лісі?

— Борг — то напасть,— каже їй бідняк.— Бери собі та йди.

Мати плаче-ридає за рідною дитиною, за Золотоволосою.

А пані дуже облесливо її умовляє:

— Не плачте, не журіться — ваша дочка не буде в мене скривджена.

Так забрала Золотоволосу. Везла її пустами, лісами, незахожими місцями. І привезла до свого палацу — у велику красоту, велике добро. Та наказала дівчині:

— Даю тобі золоті ключі від дев'яносто восьми хат, які побудовані одна поверх другої. Але під ними, у землі, є ще одна хата: туди не смій ніколи заглядати, бо лишишся нещасною. Тепер тебе покину на сім років. Будеш собі газдинею, та пам'ятай на мій наказ.

Дівчинка зосталася одна. Було їй добре, тільки не мала у палаці ніякої подруги. Жила собі самотньо і тихенько.

На сьомий рік приїхала пані, та лише запитала:

— Чи не заглядала ти, Золотоволоса, до підземної кімнати?

— Ні, не заглядала. Я боялася,— відповіла дівчинка.

І пані знову поїхала на цілих сім років.

Але дівчина з роком — і розумніша, і сміливіша. Почала ходити по двору. Раз чує страшний стогін, а де — не збагне. Дев'яносто вісім хат стоять під одним дахом, що сягає мало не до неба. У них повно-преповно багатства, хто би там стогнав? Але в одній, найнижчій кімнаті, вона ще не була. Стала під великими залізними дверима і думає, як туди заглянути. Тільки ніде ніякої ді-

рочки. Мусай відчиняти! Натиснула дівчина на клямку, прочинила двері — а там страшне діло: одні кують, другі б'ють ціпами, треті прядуть і на кроснах тчуть,— і всі худі, змучені, обірвані. Ледве встигли двері відчинитися, як люди вибігли на волю і поховалися по хащі. Один старий чоловік помітив, що при дверях стоїть мила дівчина, яка має золоте волосся. Він оглянувся, покликав її пальцем і сказав:

— Ти нічого не говори пані, бо тоді загинеш.

Приїхала десь невдовзі пані та нараз питає:

— Ну, Золотоволоса, кажи, що ти виділа в підземній кімнаті?

— Ніде я не була, нічого я не виділа,— поглянула дівчина на неї грішними очима.

Пані спитала вдруге, спитала і втретє. Дівчина не зізналася, що вона щось бачила у підземній хаті. Пані взяла її за руку й вивела на двір. Там прив'язала до дівчини довжелезний мотуз і спустила її у глибокий, безводний колодязь.

Перебула Золотоволоса в тій ямищі два дні. На третій день вона позирає — під землею відкрився тунель. Рушила ним дівчина — йде, йде. І виходить у велику хащу. А тут вона раз-два розцвіла, бо досить було ягід малини і чорниці. Та знову сперед дівчини з'явилася пані:

— Золотоволоса, скажи, що ти виділа в підземній кімнаті? Не скажеш — заніміеш. Не зможеш говорити, крім мене, ні з ким.

— Нічого я не знаю, залиште мене в спокої! — відповіла дівчина.

І сталося, як казала пані: вона заніміла. Довго-довго брела по лісах і вийшла на поляну. Лягла, спочиває. Скоро сонечко пригріло, і дівчина захотіла спати. Вона задрімала.

А до того лісу прийшов на лови царський син. Бачить, на поляні спить дуже красна дівчина, із золотим волоссям — такої ще ніколи не стрічав. Він думає: як її збудити, аби не налякалася? Взяв суху хворостину і переломив. Почувся легкий тріск, і Золотоволоса прокинулася.

Царський син запитує, хто вона така. А дівчина не може сказати. Царевич бачить, що вона німа, але дуже красна. І взяв її з собою у палац.

Не так швидко все воно робилося, як я розповідаю, але в царському дворі справили весілля. А через рік у Золотоволосої народилася дочка.

Але й тепер знайшла її пані:

— Скажи, що ти виділа в підземній кімнаті? Не скажеш — я від тебе заберу дитину.

— Нічого я не виділа, нічого не скажу,— вже мало не плаче Золотоволоса.

Пані відібрала у неї дитину, а рота їй вимазала кров'ю.

Повернувся царський син із ловів — питає, де дитина, й чому рот у неї вимазаний кров'ю? Жінка замахала руками — пояснити нічого не може. Царевич подумав: вона — якась нечиста душа, їсть своїх дітей! І наказав її спалити.

Золотоволосу вивели на двір. Пов'язали мотузом і вже її обклали соломою — хочуть підпалити. Та тут усі помітили, що ворота раптом відчинилися і в царський двір влетіла якась бричка. З неї виступила пані і підійшла до Золотоволосої:

— Може, тепер скажеш? Що ти тоді виділа в підземній кімнаті?

— Нічого я не виділа! — заговорила Золотоволоса.

Тоді пані каже:

— Раз так, ходи зі мною.

Мотуз одразу розв'язався, і Золотоволоса рушила до брички. Пані усміхнулася, подала їй на руки дитину і відкрила її таємницю перед усім народом:

— Я прощаю Золотоволосій. Вона своїми муками вивела з неволі багато людей.

Так Золотоволоса лишилася у царському дворі з щасливою родиною.

І казці кінець.

ПРО ВАСИЛЯ І МАРІЧКУ

В одного чоловіка — вірте чи не вірте — було вісімнадцять дітей. А родина жила дуже бідно. Прийшла весна, і вигріло сонечко. Діти повиходили із хати — і кожний міг побачити, які вони дрібні. Люди дивилися на них, мов на якесь чудо.

Раз приїхав у село сам цар. Його впізнали здалеку, бо в коней усі ноги були до колін білі. Цар зупинив коляску проти хатини бідняка і дивиться на його дітей.

— Усі твої? — питає чоловіка.

Той відповів:

— Ой, усі мої до божої днини.

— Слухай, чоловіче,— каже йому цар.— Бачу, що бідний ти челядник. Продай мені двоє діточок, котрих собі виберу.

А треба нагадати, що цар своїх нащадків не мав. Йому хотілося купити хлопчика і дівчинку з цієї родини, бо тут було з чого вибирати.

Та чоловік на те відповів:

— Ой, пресвітлий царю, нема того золота на світі, щоб я продав хоч одну дитину. Але раз ви просите дітей до царського палацу, де їм було би добре, то беріть без грошей.

Цар вибрав одну дівчинку і одного хлопчика. Привіз їх до палацу, нагодував, красно одягнув. А потому купив для них карти і дав їм повно грошей, аби вони мали у що грати: стільки й було у малих роботи.

Але минає рік за роком, і діти вже не такі й малі. Дівчинці — чотирнадцять, хлопчині — п'ятнадцять, а вони весь час в одному ділі: грають собі в карти.

Якось Марічка виграла всі гроші. Василько лайнувся:

— Бодай тебе, сестричко, узяв вітер!

Тут вікно відчинилося, увірвався вихор і дівчинку нараз понесло.

А цар заходить до дітинця, питає, де Марічка.

Хлопець розповів: так і так, програв їй усі гроші та й вилаявся, аби її взяв вітер. А вітер і справді Марічку поніс.

Цар розсердився:

— Ну, коли ти, синку, занапастив сестричку, то й сам іди геть!

І Василь пустився у дорогу.

Приходить він до одного села і бачить — при воротях стоїть сивий дідо. Василь поклонився, а той запитав:

— Куди мандруєш, хлопче?

— Глядаю, дідику, роботу,— відповів Василь.

Тоді старий каже:

— У мене є десять пар жеребчиків. Чи ти зможеш доглядати їх?

— Зможу, дідику.

Василь став на роботу: почав гонити жеребців на золотий зарінок, до річки. Там їх попасував роками.

Одного літа прилетіли дванадцять голубів. Струсили з себе пір'ячко, і тут же з них постало дванадцять дівчат — усі дуже красиві. Але як покупалися, полетіли голубами знову.

Другого дня з'явилися ще раз. Хлопець тільки дивиться зі свого зарінку, щоб їх не сполошити.

На третій день, коли вони купалися, Василь тихо-тихенько підкрався і взяв голубове пір'я. Одинадцять дівчат полетіли, а одна лишилася. Але вернулася у воду і дуже радіє.

— Чому ти рада, дівчино? — питає Василь.— Адже восталася без подруг.

Вона відповідає:

— Знай, що ти — мій суджений. Мене звати Марічка-Малі. Тільки ти нікому нічого не кажи.

І на тому слові розійшлися: хлопець з кіньми — до свого господаря, а дівчина собі, куди знала.

Але з того часу Василь почав нудитися. І каже він дідові:

— Дідику, вже маю якісь гроші та йшов би я на волю. Хочу більше увидіти світу.

І Василь зібрався у дорогу. Йде, йде і заходить до першої корчми. Сів собі в куточку, випиває. На те зайшов циган із циганкою. Корчмар каже хлопцеві:

— Глянь, легіню, й циган має дівку — прийшов собі в парі. А ти такий красний і сидиш один.

Василеві в голові крутилося, і похвалився корчмареві:

— Я маю таку дівчину, що у неї гарніша ступня, як царицине лице.

А ті слова помалу-помалу дійшли й до царя. Хлопця упіймали і привели в палац.

Цар упізнав його і каже:

— Чи ти, синку, говорив таке, що у твоєї дівчини ступня — і та краща, як царицине лице?

А хлопець не боявся, бо в царя він був колись за сина. Тому і не відрікся від своєї бесіди.

Цар на нього розгнівався знову. Цього разу наказав повісити.

Василь тільки попросив собі, аби його повісили не на царському дворі, а на зарінку, біля ріки, де пас жеребців. Царські слуги поставили шибеницю на тому лужку. З'їхалося все велике панство — хочуть хлопця вішати. І тут на білому коні через річку примчала красуня — знайома Василеві Марічка-Малі. Зіскочила з коня перед царем і питає, за що хлопця вішають. Цар їй відповів: той хлопець говорив, що має таку дівчину, в якої ступня краща, як царицине лице.

Марічка-Малі каже:

— Пресвітлий царю, хлопець має правду.

Вона швидко зняла черевичок — показала цареві ступню. Йому нараз засліпило очі. Махає руками і кричить, щоб Василя пустили.

Марічка-Малі поскакала далі. А цар віддав хлопцеві і коней, і бричку, і слугу — тільки щоб від'їхав десь далеко, не крутився близько до палацу.

Їхали уже й не знати скільки — і побачили один водяний млин. Вирішили тут заночувати. Мельник був порядний чоловік, але стара мельничка та її дочка були відьмами. Баба намітила собі віддати дочку за молодого пана і підмовила слугу:

— Слухай, синку, вночі чорний ворон перенесе вас за ріку, де вже буде день. Але твій молодий пан не сміє пробудитися — даси йому випити це зілля. За те ти сам станеш собі паном.

Так він і зробив. Коли їх чорний ворон поперенесив за ріку, до Василя підбігла Марічка-Малі. Та хлопець міцно спав. Трясла його, будила, а він її не чув і не бачив. Дівчина зібралася й пішла. Тоді Василь прокинувся і каже слузі:

— Ой, як я спотів!

А слуга говорить:

— Не спотів ти, пане. То була тут одна красна пані і сльозами тебе обілляла, бо не могла ніяк розбудити.

Василь схопився, взяв його за груди:

— А ти що чекав? Чому не розбудив?

Слуга налякався і все розповів: так і так, стара його намовила, щоб дав хлопцеві зілля. Вона хоче молодого пана оженити на своїй дочці.

Чорний ворон політав над ними, і вони заснули. А прокинулися знову — вже у мельниковій хаті.

Василь думає собі, чи то йому наснилося, чи справді так було? Та не каже нікому ні слова.

А мельничка йому загрозила: як не візьме її дочку, то засне навіки.

Тоді Василь бачить, що біда, але про свою думку і так не дає знати.

— Добре,— мовив мельничці.— Та, знаєте, у нас такий звичай, що молодий вінчається не лише з нареченою, але і з її матір'ю. А до того ж вінчаються в хащі.

Мельникова жінка пристала на все.

Василь завів її дочку в хащу і прив'язав до дерева. Повернувся, а баба питає:

— Ви вже повінчалися? А де молода?

— Та знаєте, яке то дівчата: лишилася на одній поляні збирати косиці.

Василь веде до лісу і бабу. Але стара відьма не така дурна — вона насторожена.

Василь каже бабі:

— У нас така вінчанка, що треба вам зав'язати очі.

Так, із завитими очима, він прив'язав її до дуба. Сам повернувся до мельника й каже:

— Ну, дідику, ви звільнені од відьом: там, у хащі, їх з'їдять вовки.

Старий зрадів:

— Добре, синку, добре, бо вони би з'їли мені душу. Візьми золотий перстень: коли його натягнеш на середній палець, то можеш вільно перейти ріку — не потрібний буде чорний ворон. Можеш іти по воді, як льодом.

Але Василь не сам. Що йому робити зі слугою? Продався старій бестії, а все-таки зізнався й попередив, що вона задумала. І Василь питає:

— Що тобі пообіцяла мельничка?

— Казала, що я буду собі паном.

— То й будь,— вирішив Василь.— Бери коней, бричку і їдь куди хочеш.

Відпустив слугу. А сам надів перстень на середній палець і перейшов ріку. Йде, йде — та дуже зголоднів. Бачить перед собою велику корчму. Там у дверях висить якась жінка. Та черево кричить Василеві, що мусить зайти. Тільки торкнувся тої жінки, щоб її відсунути, як вона ожила, стала на свої ноги. Але слухайте сюди: що то була за жінка? Його рідна сестриця Марічка, яку поніс вітер. Тут, у зворі, блудники-вітри мали свою корчму. В ній напивалися й гуляли по цілому світу. Але корчма була без дверей. Дівчину й повісили при вході на якомусь пасмі, щоб ніхто не заходив, доки вони вернуться. Тепер Марічка була дуже рада:

— Братику мій любий, ти повернув мені життя, і я тобі віддячу: направлю на дорогу, котрою ти повинен іти за своїм добром.

Дала йому напитися міцного вина, яке пили в тій корчмі вітри. І вказала на купу заліза:

— Ану, як ти чуєшся?

А Василь, як випив із того вина, що пили вітри, дістав велику силу. Взяв у праву руку все залізо і легко підняв.

— Я нічого не чую в руці!

Тоді Марічка на таку вагу набрала в міх свічок.

— Братику, ти звідси увесь час будеш іти ніччю, то пали свічки. Вийдеш на великий-великий вогонь, який не можна буде обійти. Іди через полум'я, нічого не бійся. Як перейдеш, почне вставати сонечко...

— Марічко, а ти?

— Я буду вже там.

Василь усе так і зробив. При свічках добрався до величезного вогню і пройшов крізь полум'я. Але він так змучився, що там нараз упав на траву і міцно заснув. Спав три дні й три ночі. Пробудився й бачить: сходить сонце. А довкола велика краса, як десь у раю. Бачить — хатка з одними дверима. Тої ж миті двері відчинилися і вибігла Марічка-Малі. Вона радо його обняла і обцілувала.

Вийшла з хатки й Марічка-сестричка, а за нею всі брати і сестри, батько й мати. Тоді з хати стався великий палац, а з нього виходять з усім своїм почтом цар з царицею.

— Ну, синку мій любий і дочко моя люба,— каже цар до Василя й Марічки.— У нашій державі панував нечистий дух, в людях була велика злоба. І ви, любі діти, перенесли немало мук. Тепер ми стали вільними, та я вже старий. Передаю своє царство вам.

Василеві й Марічці-Малі справили весілля.

І всі почали жити у веселості.

ПРО ГОРДОГО ЦАРЯ

Жив, де не жив, дуже пихатий цар. Думав, що він верхній на цілому світі. А в ті часи незмінно було літо. Цар захотів скупатися. З великої гордості він ходив один. І тепер теж не кликав нікого. Прийшов до річки, роздягнувся, зложив одяг на сухому березі та й поліз у воду.

Ну, купався, скільки вже купався, але коли вибрався на берег, шукає свій одяг — одягу нема. Ходить, ходить берегом, а не пам'ятає, де його лишив. Ніякого сліду! Сховався цар у зарослі, а там із куща висить якесь дрантя. Але вже вечоріє. Бачить, інакше тут не буде — треба одягати бодай те, що є! Цар узяв на себе жебрацьке лахміття і повертається додому.

Та прийшов він до свого палацу, а страж не впускає. Ще й пси на нього гавкають, не впізнають, що він їхній цар.

— Іди собі, чоловіче, звідси! — каже йому страж.— Наш цар завжди носиться так високо — і щоб одягнув шмаття бідного чоловіка? Не говори мені казки.

Цар подумав: «Може, що вже темно, мене не впізнають?» Заночував з бідою під плотом, а рано-вранці прибігає знову до царської брами.

— Упізнав? — питає стража.

— Ні, не упізнав.

— Виклич першого міністра!

Прийшов міністр, а говорити ні з ким: під брамою — якийсь голодранець, що називає себе царем. І повернувся до палацу.

— Тоді клич царицю, вона мене впізнає! — каже цар до стража.

Цариця так само — прийшла та й пішла.

І царя прогнали. Бачить цар, що треба щось робити — і зібрався він до ворожіль. Одна каже сяк, друга каже так. А третя наповіла:

— Ти вийди на верх найвищої гори. Там живе премудрий чоловік, що має триста років. Він щось тобі порадить.

Доки цар піднявся на найвищий верх, то спітнів, що дрантя аж прилипло.

Старий запитав:

— У якому ділі прийшов ти, чоловіче?

— Я був царем,— розповів голодранець.— Пішов на річку, покупався, та одяг десь пропав. Знайшов там якесь шмаття, одягнувся в нього, а мене не впізнають: ні страж, ні міністр, ані моя жінка не хочуть мене знати.

Дідо подумав і сказав:

— Добре, йди додому — тебе упізнають.

А цар уже почувся наперед у золотому одязі і вчинився знову таким гордим, що дідові ані не подякував.

Прийшов до палацу і став коло брами. Страж одразу його упізнав, але до двору не впускає.

— Клич міністра! — наказує цар.

Прийшов міністр і теж його впізнав. Але каже:

— Тепер — я вже цар. Ти повернувся пізно.

А той усе ще позирає гордо:

— Ану, страже, клич сюди царицю. Вона скаже, хто з нас дійсний цар!

Цариця вийшла і його впізнала. Але наказала впустити царя лише на подвір'я: вона хотіла бачити, чи впізнають чоловіка пси.

А пси одразу загарчали і, якби він не вискочив за браму, позривали б із нього й лахміття.

Аж тепер подумав цар на діда і пригадав, що він тому дідові про псів не говорив: з великої гордості не хотів зізнатися, що навіть пси його не впізнають.

Що має робити? Цар ганьбиться в лахмітті людей. І пішов у хащу. Тут він добре знав кожну стежинку — не раз бував на ловах. Але тепер боявся вийти з хащі, щоб його не бачили. І доблукався вже до того, що й забув, як вибратися з лісу. Ходить один день, ходить другий, а завжди опиняється на одному місці.

Та раз на тому місці знайшов якогось дідка. Дивиться, а то знайомий дідо, що живе на найвищій горі,— лише коли зійшов на долину, то вчинився на диво маленьким.

— Ой дідику,— каже йому цар.— Я забув, забув тоді сказати про чортових псів, і не впізнали, хто я.

Гордість не дозволила зізнатися у тому, що він не забув, а ганьбився казати про псів. Але дідо недарма прожив цілих триста літ: відав про все на світі. І відповів гордому цареві:

— Добре, йди додому — і пси тебе впізнають.

— Та як вийти з хащі? Вже не знаю в котрий бік іти.

Дідо йому каже:

— Я виправлю тебе на дорогу, якщо мені пообіцяєш те, що вибіжить тобі назустріч першим.

Цар пригадав, що коли раніше він повертався у палац, сперед нього завжди вибігали пси. Тепер вони знову впізнають його і вибіжать назустріч. Якраз є нагода відплатити клятим: не признали ж, вигнали його із царського двору. Тому цар дуже радо прийняв дідову умову.

Ге-гей, та ми забули сказати, що в царя була дочка. Вона дуже-дуже забанувалася за няньком. Не знала, де він дівся, думала, що має повернутися із далеких ловів, і весь час дивилася зі своєї вежочки на дорогу, що вела від хащі. Тільки вона помітила там якогось чоловіка, як першою вибігла з палацу: зміркувала, що на її нянька на ловах напав звір, тому він повертається у такому порваному одязі.

Але тут з'явився сірий вовк, схопив її, закинув на спину і поніс до лісу. Цар лише поглянув за дочкою.

Повернувся до свого палацу — всі його впізнали й пропустили, але він не радий. Хоч прибрався знову в царський одяг, та якось змарнів, згорбився — втратив колишню гордість. Він аж постарів. А все тому, бо мав великий жаль: занапастив єдину дочку — віддав її лісовому дідові.

Та що було з царівною? Доніс її вовчисько на хребті до найвищої гори. А там кинув собою об землю і став орлом-беркутом. Той схопив царівну в пазурі, полетів на гору. На вершині вдарив крильми в землю і став старим велетом.

Царівна дуже проситься, аби дідо її відпустив. Але вона коло того діда — маленька, як мишка. Він її й не чує. І нещасна дівчина почала так плакати, що сльози лилися з очей три дні і три ночі. З них учинилася на скелі кам'яна криниця. Та слухайте, що сталося! Дідо припав до тої криничкн, швидко вмив собі лице і несподівано зробився красним принцом. Тоді він сказав дівчині:

— Ой золота дівчинко! Ти мене вернула з великої неволі. Я був заклятий відьмами уже триста літ і жив по лісах. Так і знай, віднині ти моя, а я буду твій...

Прийшли вони красненько до царського палацу. А цар дуже радий, що дочка вернулася та й не сама, а з молодим принцом. І такі обоє, як пара голубів!

Справили їм велике весілля, цар передав принцові корону, і на тому казка закінчилася.

ЗАКЛЯТИЙ ВАСИЛЬ І ЦАРІВНА ЮЛИНА

Раз була, де не була, бідна удовиця. Напряла-наткала вона полотна і понесла до потоку прати. Коли зібрала випране в корзину, дивиться — до неї повзе гадик. Удовиця дуже налякалася. Але гадик зачав говорити:

— Не бійтеся нічого. Візьміть мене до себе додому. Станьте мені матір'ю.

Жінка була доброю і принесла гадика до хати. Нараз пустила на долівку і питає, що він буде їсти.

— Давайте тільки молока,— відповідає гадик.

Так воно й було. Спочатку вистачало для нього молока від одної корови, а як виріс — доїла аж дві. І змій прожив у жінки десять років. Став великий і якось їй каже:

— Мамо, йдіть ви до царя і сватайте за мене царівну.

Удовиця йому відповіла:

— Та як піду сватати царівну, коли народ знає, що я не маю сина. А цареві брехати не можна, йому треба говорити правду.

— Не бійтеся нічого. Йдіть до царя зі смілою кров'ю. Кажіть йому, що у вас є син і хочете за нього засватати царівну.

Зібралася, прийшла до царя. Красно поклонилася, привіталася. Цар подав їй стільчика і почав питати, що нового вона розповість.

— Прийшла я до вас, царю, у великім ділі,— каже удовиця.— У мене є син, і прислав засватати царівну.

Цар відказує:

— Дуже товсте дерево почав рубати твій синок. Якщо не дорубає, то доведеться відрубати йому голову. Ти, жінко, йди додому і передай синові таке: най прокладе від твоєї хати до мого палацу діамантову дорогу та щоб при дорозі на кожні три кроки стояла сосна й на кожній кривулі співала корчма. І все то вже до ранку має бути зроблено. Вранці, щоб зозуля мене розбудила — три рази закувала у моє вікно. Я встану й подивлюся, чи варто твого сина брати своїм зятем.

Удовиця приходить додому і розповідає, що наказав цар.

А змій каже:

— Не журіться, мамо. То все — мале діло. До ранку буде зроблено.

Як сказав — так сталося. Рано від хати до палацу лежала готова діамантова дорога. Обабіч дороги росли красні сосни, на кожній кривулі веселилася корчма. Зозуля тричі закувала, і цар пробудився. А коли він глянув на діамантову дорогу, його засліпило великою зорею.

Цар замислився: «Як же я віддам дочку за того, кого ще й не видів?» Але журився він недовго: на діамантову

дорогу виповз великий змій. Спинився у воротах і гукає:

— Гей, пресвітлий царю! Віддавай свою дочку, як пообіцяв!

Цар тут і не радився. Каже дочці:

— Юлинко, збирайся та підеш зі змієм. Я не хочу, щоб зайшов у двір.

Царівна вийшла за ворота, і змій повів її за собою. Потяглися через голі пусти, а далі зайшли в гори, у великі хащі. Дівчина знудилася і просить:

— Змію, лиши ти мене геть — най не мучуся!

А він відповідає:

— Потерпи, Юлинко, уже скоро будемо на своєму стані.

Вийшли на красне поле, сіли відпочивати. Пригрівало сонце, було тепле літечко. Юлинка лягла у траву і солодко заснула. Коли устала, дивиться — а вона у ліпшому раю, як було у царському дворі. Всюди краса і велика радість. Тільки змій — у бочці, сидить у воді.

Жили вони, жили — і одного вечора він зняв зміїну шкіру. До кімнати, де царівна спала, зайшов красний хлопець із золотим волоссям. Почав її будити. Дівчина зіскочила із ліжка і схопила шаблю. Тоді він говорить:

— Я звуся Василем. Ще хлопчиком не послухав матір, вона була сердита й закляла мене. Ходив десять років у зміїній шкірі. Час закляття сходить до кінця. І я пробую скидати з себе шкіру. Як не віриш — подивися в бочку.

Пішла і перевірила — усе чиста правда: у бочці лежить одна зміїна шкіра.

Але не так скоро то робилося, як я розповідаю. Хлопець ще заходив у ту шкіру і виходив з неї. А одного ранку царівна йому каже:

— Васильку, я би дуже хотіла подивитися, як живуть мої рідні.

Він відповідає:

— Ти, Юлинко, сама не дійдеш, бо то геть далеко та й не знайдеш дороги. Але якщо просишся — іди. Я тобі поможу. Сідай на сього стільчика і лише подумаєш, куди тобі йти — уже будеш там. Прийдеш додому і розкажеш, як ся маємо. Будуть тобі радити — се, те. Нянька послухай, матір ні...

Дісталася Юлина в палац. Їй дуже зраділи і батько, і мати, бо думали, що вже від дочки немає ані кісточки. Мати одразу запитала:

— Ну, який твій чоловік, як ти з ним живеш?

Вона розповіла:

— Мамко, такий красний, але на день мусить одягатися у зміїну шкіру.

— А ти кинь її в огонь! — порадила мати.

І цар чув дочку. Але цар був чоловік розумний і сказав їй так:

— Донечко, не треба спалювати шкіру. Раз курча помалу вилуплюється, то скоро воно вилупиться зовсім.

А знаєте, як то воно є: дочка радше послухає матір. Так вийшло і з Юлиною. Повернулася і їй прийшло у голову запалити шкіру. Чоловік побачив, що вона зробила, і тяжко зітхнув: «Ну, Юлинко мила, приб'єш ти свої ноги, глядаючи мене».

Царівна вранці дивиться — а вона лежить на тому полі, куди прийшли спершу. Одна-однісінька на полі. Встала, йде шукати свого Василя. Заблудила по хащах по темних. Голодна й обшматована. А ніде не бачила нікого ціленьких три роки. І не мала в кого запитати, куди пішов її чоловік.

На третій рік помітила, що на одному буці сидить чорний ворон. Почала просити:

— Ой вороне, вороне, ти високо літаєш, чи ти мого миленького десь там не стрічаєш?

Ворон відповів:

— Я його, царівно, зустрічав за дев'ятою горою. Вічка втирав хусткою-ширинкою та плакав за тобою.

— Ой вороне золотий! — благає Юлина.— Спровадь мене на дев'яту гору, бо я вже геть упала із сил.

Ворон її пожалів: знявся в небо й полетів у бік дев'ятої гори — показав, куди царівні йти.

А Василь за всі оті роки служив у відьми-босоркані. Юлинка з бідою дійшла до хатини і стала за рогом. Бачить, Василь вийшов із відром — іде до криниці. Йде і говорить сам до себе:

— Юлинко, Юлинко! Чи ще колись я тебе побачу?

А царівна чула, що він каже. І, як вертався від криниці, показалася йому. Василь помітив свою жінку і радісно обцілував її. Поніс воду в хату і вже нічого не робив — почав збиратися в дорогу.

І йшли вони, дуже тяжко йшли. Та знайшли Юлинине домівство. Цар і цариця прийняли їх з радістю і зробили молодим весілля. А Василь невдовзі перебрав корону і став за царя.

Та й казці кінець. Хто не вірить, то най перевірить, чи правду я розповідав.

ЙОСИФ-ЗАБУДЬКО

Казка зачинається з одного міністра, котрий мав сина Йосифа. Син був таким забудьком, що коли, бувало, вийде на дворище, то не знає, де двері стоять. А інакше мав хлопчина хист до всякого діла, лише що втратив пам'ять.

Одного дня він почав проситися, аби його пустили у хащу звірку постріляти. Батько не пускав — боявся, що загубиться. Але Йосиф доти у нього просився, доки він не найняв йому чоловіка, що мав за хлопцем стежити.

Зайшли у ліс, побачили зайця. Йосиф схопив рушницю і побіг за ним, а чоловік зостався ззаду. Йосиф заблудився у темному лісі, а чоловік його не міг знайти. Вернувся додому і сказав міністрові, що так і так сталося, не знає куди Йосиф дівся. Батько дуже зажурився, зажалувався, бо мав лише того одного сина.

А Йосиф тим часом ходив по лісу і потрапив на маленьке озеро, де купалося дванадцять повітруль. Підібрався, ухопив одежу одної красуні й заховав під полу піджака. Повітрулі вийшли із води, одинадцять убралося, а дванадцята аж плаче: ходить вона за Йосифом, просить свою одежу. Хлопець не дає, а вийшов на дорогу і йде собі додому. Привів дівчину близько до палацу, виніс інший одяг. Але повітруля лишилася з ним. Йосиф дуже доглядав її, нікуди з дому й не виходив.

До трьох років знайшовся в них хлопчик. І Йосиф подумав, що вона вже не лишить його. Одного дня він пішов на лови. Ключ лишив у скрині. Вертається, а жінки нема. І ніхто не бачив, де вона поділася. Заглянув у скриню, а тої одежі, котру взяв на озері, так само не видно. Нараз він знав, що жінка пропала.

— Збираюся в дорогу за жоною! — сказав батькові Йосиф.

Ходив по темних хащах, питав усяку звірку, чи не знає

щось про його жінку. Та ніхто не відав. Раз надибав на старого вовка.

— Вовче, ти не знаєш про таку й таку жону?

— Я не знаю, але, може, знає мій старший брат — вовчище. Почекай, зараз буде тут.

І вовк завив своїм сильним голосом. Зійшлися вовки, а ззаду став вовчисько, що був на трьох ногах. Вовк усіх перепитав — ніхто не знав про жінку-повітрулю. Тоді почав питати свого старшого брата — кульгавого вовчиська. А той відповів:

— Вона живе від нашого лігва у дванадцятій державі.

Йосиф зажурився. Подумав, що ніколи туди не дійде. А кривий вовк пожалів його:

— Ану, сідай на мене, і я тебе красно понесу аж під її хижу.

Приніс хлопця на високу гору, за котрою була бабина хата.

— Баба має дванадцять дівчат. Кімната, в котрій світло,— твоєї жони. Будеш пам'ятати?

Йосиф сказав вовкові, що запам'ятає, але тільки той пішов, він усе забув. Ходив, ходив довкола і натрапив на бабину хату. А коло хати — хлопчик.

— Синку, скажи, де тут дванадцять повітруль?

— Знаю, у цій хижі дванадцять повітруль. Одна з них — моя мати,—відповів хлопчина.

Йосиф зайшов, дивиться — сидить стара баба.

Вона проговорила:

— Знайшов, песій сину? Думаєш, що дам за тебе доньку? Товсте дерево, товсте почав ти рубати, а чи дорубаєш? Коли дівки прийдуть із роботи, і не упізнаєш серед них жону, коротший будеш на голову!

А Йосифова жінка уже знала, що він у їхній хаті, через те спішила з роботи — поговорити наперед. Прийшла і говорить:

— Не забудь, я буду на правому боці, друга від краю. Чуєш?

І Йосиф не забув. Він угадав жінку. А баба сказала:

— Ей, то ще не все. Хочу знати, де будете жити? Маєш зробити таку хижу, аби оберталася на качачій лапці й була на три поверхи висока. І щоб від твоєї до моєї хижі було п'ятсот метрів і між ними лежав красний міст — аби сухою дорогою ходила я до тебе, не намочила собі ноги.

А жінка шепнула:

— На тобі жуковину. Закрутиш нею вліво — і який палац захочеш, такий тобі стане.

Йосиф нараз закрутив жуковину вліво — й постала будівля на три поверхи, ще й до неї міст.

Рано баба дивиться — у доньки світиться палац, що вертиться на качачій лапці, а до палацу веде міст. Зібралася відвідати її.

Так часто ходила, стежила за донькою, а якось заспала. Тоді жінка Йосифові каже:

— Утікаймо у твою державу. Закрути жуковиною вправо, і палац розсиплеться, що й сліду не буде.

Так вони й зробили. Взяли дитину і біжать.

Баба проснулася і бачить — із палацу нічого не слідно. Одразу сіла на помело і летить за ними.

А донька озирається і говорить:

— Біжить за нами мати, але не журися. З тебе станеться рибник, із дитини — кущик, а із мене гуска.

Прибігла стара до рибника й кличе:

— Гусочко-донечко, підпливи до мене, я тобі дам красний горішок. Гуска заховала горішок під крило і плаває далі.

Баба кличе знову:

— Гусочко, красна донечко, підпливи до мене, я тобі дам ще ліпший дарунок.

І кинула яєчко.

Гусочка сховала яєчко під крило і далі плаває собі.

Баба пішла додому з нічим.

А донька обернулася у жінку, як була.

Прийшли вони у свою державу, і Йосиф порадив:

— Сиди, жоно, з дитиною в лісі, а я піду додому й вийду тобі назустріч з великою гульбою.

А жінка йому каже:

— Як відійдеш хоча б на три кроки, забудеш за мене.

— Не бійся, не забуду,— пообіцяв Йосиф.

Але прийшов додому і забув. Ні разу навіть не згадав, що в нього є жінка.

Скоро пішов сватати другу дівчину. Коли було весілля, то перша його жінка розколола горішок і убралася із нього у таку одежу, що аж по ній сяяли зірки. Йосиф то побачив, лишив молоду і почав танцювати з повітрулею. Молода жаліла, що Йосиф танцює не з нею, а з чужою, і почала казати тій жінці:

— Продай мені одежу.

— Я тобі продам, коли дозволиш один вечір побути з женихом.

— Дозволю, чому ні?

І той вечір жінка-повітруля говорила з Йосифом, та говорила вона так, щоб сам здогадався. А коли побачила, що він не здогадається, пішла собі геть. Весілля тривало. Другого дня жінка розбила яєчко і вийняла одежу, як сонце. Йосиф знову взяв її до танцю. Тоді вона сказала:

— Та як то ти женишся, коли маєш жону і дитину?

— А де вони?

— Придивися добре і згадай: то я — твоя жона.

Тоді Йосиф зостановив музику і оголосив, що він докінчує весілля із першою жінкою.

Потому добре вони жили та й нині живуть, якщо не повмирали.

СОПІЛКАР МАРКО І ПОВІТРУЛЯ

Раз був один дуже бідний хлопець. Батько помер, мати була хвора — і він ще від маленького служив у сільських газдів. Та у селі хлопчина не жив: як відвели його в полонину, коли мав сім років, то там коло худоби і літував, і зимував. Але на полонині навчився так пищалити, що й зозуля кукала за ним усі коломийки.

Одного дня пустив овець пастися. Сонце красно гріє, вітрик повіває. А Марко молоденький в пищалочку собі подуває. Та прийшов до нього старий дідо із шапкою в руці. Став перед вівчариком. А як Марко запищалив знову, він почав вигинатися. На те прилетіли дванадцять повітруль і всі пустились до танцю. Дідо шепнув Маркові на вухо:

— Котра тобі любиться найбільше, та буде твоя, якщо хочеш слухати мене. Завтра знову я прийду сюди — в такий самий час. Сядеш під моєю бородою і почнеш пищалити. Награвай так сильно, щоб дівки у танці геть розгарячилися і пороздягалися. Але добре роздивися доти, бо то повітрулі — коли вони роздягнуться, то їх не стане видно. На котру з них будеш мати ласку, візьми її одяг, а кинь свою сорочку. Та й ніколи їй не віддавай дівочого плаття.

Марко зробив, як порадив дідо. Одинадцять дівчат полетіло, а дванадцята, найкраща, лишилася у його сорочці. Вона просить:

— Віддай моє плаття! Я буду вже твоя...

А Марко не слухає. Повів її на бідне домівство, де жила його мати. Від матері хлопець не таївся: він просвердлив ковбицю-колоду, на якій вони рубали дрова, запакував туди дівочий одяг і заклинив дірку.

Справили весілля і живуть. Народився хлопчик, і в хаті стало весело. Так минуло десь до п'яти років. Марко почав думати, що в них усе буде, як в інших людей, хоча його жінка — повітруля.

І якось він пішов на полонину, лишив жінку з матір'ю. А вона прибралася — і стала як лелія. Мати дивиться на неї і дивується:

— Донько моя люба, яка ти тепер красна!

А вона відповідає:

— Мамко солоденька! Якби ви мені дали моє дівоче плаття, я стала би у сім разів краща.

Баба нічого не чекала, не радилася, а вибила із колоди клин і витягла захований одяг. Невістка одягнула своє дівоче плаття, взяла на руки сина і сказала:

— Мамко, передайте Маркові, як прийде, що я пішла аж за скляну гору.

Марко вернувся з полонини і нараз питає:

— А де моя жона?

Мати розповіла, що тут сталося. Він поклав у торбу сухий окраєць. Потому подивився та взяв собі й три писанки, що малювала жінка. І рушив у дорогу. Ходив-блудив, голодний, по хащі, а нікого було й запитати, де скляна гора. Сів і важурився. Але згадав про свою пищалку, яку завжди носив у торбині. Почав награвати, аби розвеселитися. Раз дивиться, а перед ним — дідо, що віддав за нього повітрулю.

— Ой дідику, як мені дістатися за скляну гору? Десь там жона з дитиною, а я і не знаю, в котрий бік іти.

Дідо присів на сухого пня і сказав Маркові:

— Тяжке діло, аби ти дістався аж за скляну гору. Але ти — чесний чоловік, і я тобі поможу. Взуй собі одного мого чобота і одягни шапку-невидимку. Лише собі подумаєш — і нараз будеш там!

Так і сталося. Марко опинився на голому скляному дворищі. Бачить, із хатини вибіг малий хлопчик. То був його

син. Марко скинув шапку-невидимку, відкрився малому:

— Синку, любий. Ходи, я твій нянько. Мені тут так ковзко, що не можу зробити ні кроку. Кажи мамці, най вийде сюди.

Хлопчик одним махом кинувся до хижі:

— Мамко, тут є нянько!

— Ой синку,— каже мати.— Сюди й чорний ворон не занесе його кістки — не те щоб прийшов нянько.

Малий вибігає другий раз на двір. Марко показався своїй дитині знову:

— Синку, неси матері оці писанки,— і дав йому мальовані яйця.

Хлопчик забіг до хати з писанками. Мати упізнала, що то її робота — вона їх малювала. Тепер повірила дитині й вибігла на двір. Але піде нікого. Почала просити:

— Покажися, любий! Я не зроблю тобі біди. Покажися, Марку!

Тоді він зняв шапку-невидимку.

З великою радістю вони обцілувалися.

Але з хати виявилася стара повітруля. Вона сказала зятеві:

— Прийшов, песій сину? Не так легко дам тобі дочку. Якщо оббігнеш хижу три рази з моїм кужелем і він не згорить, то дочка твоя. А ні — нараз будеш на голову коротший.

Жінка відкликала Марка. Дала йому свій перстень — із чорним жуком — і порадила:

— Візьми перстень на середній палець. Коли підеш оббігати хату — покрути ним три рази вліво: кужіль відвологне і не загориться.

Так і було. Марко оббіг хату скільки наказали — кужіль навіть не починав тліти, лише став сухеньким, як був перед тим.

Баба така сердита, що ледве не лусне.

— Але сього мало! — каже вона зятеві.— Маєш замість хижі поставити за добу палац на дванадцять поверхів!

Жінка порадила Маркові:

— Покрути моїм жуком управо дванадцять разів: палац буде стояти готовий!

Марко все зробив, як вона порадила. За добу постав на місці хатки прекрасний будинок на дванадцять поверхів.

Стара дозволила їм жити у тому палаці, але щось міркувала.

Тоді жінка сказала Маркові:

— Тікаймо геть звідси. Якби тебе утримала одною рукою — на другу візьму сина і полетимо.

— Не журися, жоно,— відповів Марко.— Іди з дитиною вперед, а мною не журися. Я ще сьогодні буду там, де ти будеш завтра.

Жінка-повітруля із сином полетіла.

А Марко лише собі подумав — і вже дідовим чоботом дубнув у домівстві.

Повернулася і жінка з малим хлопчиком.

І вони щасливо собі жили, доки не померли.

Таке собі хлопець напищалив!

ПРИГОДИ СИРОТИ

Раз жив тут, у горах, бідний чоловік. І той бідний чоловік мав одного сина. Хлопчик був слабенький, бо в бідняковій хаті варилася тільки пісна бовтанка. Аби дати синові, батько і мати відривали від свого рота крихти вівсяного ощипка. Самі з голоду померли. Люди поховали їх, бо син, хоч трохи й виріс, не мав за що правити їм провід.

Залишився сирота в хатині, як у якійсь пустелі. Пересидів три дні і три ночі — немає порятунку. Думає, де дітися? Доведеться і йому вмирати. Та надворі таке красне літечко, так тепло. І пустився Іванко в дорогу — аби далі від страшної хати.

Зайшов у ліс, а там благодать: ще й повітря таке запашне, що ненадихатися вволю. Тільки їсти хлопець нічого не знаходить.

Іде він, іде — і вийшов на поляну. А на тій поляні стоїть велика хата, і перед хатою пасеться добрий гурт овець. Зайшов Іванко до світлиці, бачить — на лаві сидять дідо й баба, обоє сліпі. Та він дуже голодний, а на печі, в червоному котлі, кипить-парує м'ясо. Тут хлопчина довго не роздумував, бо голодне черево — найліпший порадник. Схопив із кута вила, встромив у котел. Вийняв собі добрий кусень м'яса і поліз під ліжко, аби ніхто не заважав їсти.

Минула година, як по-теперішньому кажуть, бо тоді годинника не знали. Дідо просить бабу:

— Ану йди подивися, чи варене м'ясо, бо захотілося щось їсти.

Баба взяла вила, вийняла кусень м'яса і поклала в миску сперед діда. Пішла вона й за другим шматком — водить, водить вилами в котлі, та м'яса нема.

— Де ділося? Добре пам'ятаю, що я положила варити два куски.

Дідо каже бабі:

— Може, якийсь нечистий узяв?

Вона схопила кочергу і почала з-під ліжка вигрібати. Натрапила на бідного Іванка. Той плаче і кричить:

— Йой-йой, не убийте мене кочергою!

— Та хто ти такий? — схопився з лави й дідо.

— Я — чиста душа,— відповів Іванко.

— Ну, коли ти — чиста душа, добре. Тоді скажи, звідки ти, з якої держави.

Хлопець про все розповів: як померли з голоду батьки, як він залишився у хаті один і, голодний, пустився у хащу. Ішов великими лісами, великими пустами, доки не надибав на їх хату.

Дідо каже:

— Ну, не біда, синку. Будеш ходити з вівцями. Я дам тобі їсти, що тільки забажаєш, а ти будеш вівчарити.

Іванко дуже радий. Але дідо і наповідає:

— Запам'ятай, синку, коли вийдеш з вівцями на срібну поляну, не дивися ні вліво, ні вправо. Подивишся направо — то з'їсть тебе вовк, подивишся наліво — з'їсть тебе ведмідь.

Іванко вже ситий і взяв то все легенько. Погнав овець на срібну поляну і відразу поглянув управо. Бачить, що до нього повзе сірий вовк. Та хлопчина уже й не дурненький: встромив у пащу палицю — і вовк лише простягся. Іванко здер із нього шкіру і сховав під чорною колодою. Глянув уліво — суне ведмедисько. Так само Іванко убив і ведмедя. Зняв із нього шкіру і положив до вовкової під чорну колоду.

Але то було не все. Я забув сказати: дідо ще наповідав, що на поляні буде велика вода, і, якщо Іванко в неї ступить, він також осліпне. Вівчар прийшов до озера і бачить: велике, та мілке, бо це його водиця розбризкана по срібній поляні. А на тому березі — шовкова трава,

така красна паша! Подумав Іванко і сів на барана. Переніс його баран — рогатий отаман, а за ним перебрела й отара.

А тут раз краса! Вівці пасуться, а Іванко грає — почав собі дути у пищалку. Прилетіли з хащі дванадцять повітруль — молодих дівчат — і всі пустилися до танцю. Іванко видихався зовсім, а повітрулі підганяють, аби дув і дув. Не дають йому перепочити. Іванко схопився, пищалкою вдарив об колоду, розтрощив її.

— Ну, дівчата, скінчилося моє награвання, а ваше танцювання. Пищалочка розбилася.

А повітрулі просять:

— Зроби нову, зроби нову!..

Подумав Іванко і відповідає:

— Тоді зрубайте мені бука, що найстаріший у сій хащі.

Повітрулі полетіли в ліс, знайшли собі довгу, дванадцятиметрову сокиру. Зрубали бучиська, притягли до Іванка.

А він уже був не слабий хлопчина. Взяв оту сокирищу і з одного розмаху увігнав у дерево, що воно аж тріснуло. Та й каже:

— Ей, дівчата, так діла не буде! Сього бука треба обдерти руками.

Повітрулі скочили — з одного боку шість, з другого боку шість — і встромили пальці у розколину, щоб лупити з дерева кору. А Іванко тихенько-тихенько розхитує сокиру, що засіла у тріщині клином. Раз — і вихопив її, якби оком кліпнув! Білі пальці повітруль лишилися у розколині. Дівчата зверещали і почали просити, аби Іван їх визволив. А він каже:

— Визволю, але наперед скажете, де ви діли дідові та бабині очі!

Старша повітруля відповіла:

— Іди за сонцем до криниці, що має дві нори. В ній дідові очі на правому боці, а бабині — на лівому.

Знайшов Іванко ту криницю, знайшов у ній дідові та бабині очі. Повернувся, свиснув на овець і вже сідає на барана, щоб перейти озеро. А повітрулі плачуть. Пожалів їх вівчар — відпустив: полетіли, аж гай зашумів!

Повернувся молодик додому. Овець спровадив до кошари, а сам зайшов до хати.

— Ей, синку, напевно, і ти вже без очей. Не послухався мене...— каже йому дідо.

А Іванко веселий-веселий:

— Де би я утратив свої очі! Ще й ваші приніс! Були у тій криниці, що має дві жили, в цілющій воді.

І дідо з бабою прозріли. Від радості й не знали як віддячити бідному Іванкові.

Баба каже:

— Дідику, збираймося в дорогу. Я хочу надивитися, який красний світ. А тобі ми, синку, лишаємо все. Та слухай сюди: в хаті маєш дванадцять кімнат, заходь у котру хочеш, тільки до останньої не треба заглядати.

Іванко лишився в обійсті один. Але тепер він уже багатий. Ходи собі з кімнати до кімнати і бери, що хочеш! Гуляй, веселися!

Тільки що в дванадцятій кімнаті? Подумав собі так: «Не побоявся я тоді, коли намовляв дідо, то чого боятися намовляння баби?» І відчинив двері таємничої кімнати. А там гори золота і срібла, всяких діамантів. Та все то раз блиснуло і перемінилося на купи каміння: краса дорогоцінностей передалася хлопцеві. Весь одяг на ньому світився, як сонце!

— Що тепер чинити? — міркує собі хлопець.— З красою тут, у хащі, не варто сидіти. Та ще й одному. Треба збиратися в дорогу.

Прийшов до чорної колоди, узяв вовчу й ведмедячу шкіри і одягнув на себе: вовчу спереду, ведмедячу ззаду. Та й рушив у світ.

Йде, йде — дуже довго, пустами, лісами. І виходить на державний шлях. А назустріч їде царева коляска. Стражники помітили, що на дорозі — дивний звір, і зупинили коней. Старший уже вийняв револьвер. Але царська донька виглянула з коляски, чому вони стали, і крикнула:

— Ой, я такої звірки ще не бачила! Спереду — вовк, а ззаду — ведмідь. Чекайте, не стріляйте. Раз вона не втікає, то візьмемо її у палац.

Приїхали зі звірем додому, а він на царському дворі почав перекидатися — усіх розвеселяє.

Цар згадав, що в нього є лужок, на якому шовкова трава, але з того користі немає: вже стерегли траву й полки, а не могли помітити, хто її випасає. І цар собі подумав, чи не встерегла би шовкову траву оця дивна звірка.

Повели звіра на лужок, прив'язали до старого дуба. Дубисько був низенький, та дуже крислатий: в його затіні й росла шовкова трава.

Іван у своїх шкірах геть запарився. Ліг собі у холодку на м'якій травиці, позирає вгору, на галуззя. Така благодать!

Враз у листі щось зашурхотіло, і на траву впало пташенятко. Прилетіла його мати — в'ється і голосить, а нічим зарадити не може. Та чому б не допоміг Іванко? Гілля таке низеньке, що він підняв руку — і положив потя у гніздечко. Тоді пташка стала щебетати, що й вона Іванкові хоче зробити добре. Пташка попередила: вночі йому страшенно захочеться спати. Щоб не заснув— най вилізе на дерево, приляже на гілляці. Опівночі прилетять під дуба дванадцятиногі коні-татоші, аби пасти шовкову траву. Йому досить буде сягнути рукою і схопити коней за вуздечки.

Та Іванко, змучений довгими дорогами, заснув і на дубі. А тут уже північ. Іванкові так солодко спиться, що від його хропіння аж задрижав дуб. На те прокинулася пташка і почала дзьобати його межи очі — ледве добудилася. І тої ж миті з'явилися два чарівні коні. Ще не встигли нахилити голови до шовкової трави, як Іванко хапнув за вуздечки.

Які то були коні! Один — золотий, а другий — діамантовий. Але в Іванкових руках вони більше не мали чарівної сили: вся перейшла хлопцеві.

А царська дочка вранці каже слугам, що вона сама йде на лужок, несе звірові поїсти: знову хоче бачити, як він перекидається.

Прийшла царівна, дивиться, а під старим дубом стоїть прекрасний хлопець і тримає за вуздечки коней — одного золотого, другого діамантового.

— Кого ти тут чекаєш, красний витязю?

— А ти кого шукаєш, царівно?— перепитав Іванко.

— Я прийшла подивитися, як моя звірка стереже шовкову траву. Принесла їй, бідненькій, поїсти. А де вона?

Іванкові дуже полюбилося, що царська дочка сама прийшла на поле і принесла їсти. І він відповів:

— Слухай сюди, дівчино. Я би тобі про все розповів, але то — велика таємниця. Можу її повідати лише одній дівчині, котра буде моєю. Щоб не прозрадила мене.

Царська донька схопилася і з дуже щирим серцем його обцілувала:

— Я буду твоя, якщо ти мене хочеш!

Тоді Іванко розповів про свої пригоди: як жив у діда й баби, як пас овець на срібній поляні, як там убив вовка і ведмедя, а повітруль примусив повернути очі його старим господарям. А що з ним сталося потому, дівчина й не слухала — така була щаслива, що зустріла красного легіня.

Іванко і Рузька — так звалася дівчина — сіли собі на чарівних коней: він — на золотого, а вона — на діамантового. І красненько, в парі, рушили в палац. А цар, коли побачив, що вони прилетіли на дванадцятиногих повітряних татошах, то дуже зрадів: про такого багатого зятя ніколи й не думав, хоча був царем.

І молодим справили весілля. Три дні і три ночі у царському палаці гуляли й веселилися, бажали молодятам у щасті та здоров'ї довгий вік прожити.

На тому весіллі я їх і лишив. І казці кінець.

ЗАЛІЗНИЙ ВОВК

У одного царя росла золота груша. Але з неї користі не мав, бо врожай щось крало.

І примусив цар синів доглядати грушу.

Прийшов старший син під грушу і лежить. Прилізла до нього мишка:

— Царевичу, чи не дав би ти мені поїсти?

Він її прогнав. Переспав ніч, а рано встав і бачить — на дереві знову нічого нема.

Середущий так само не доглянув грушу.

Був у царя й третій син — Мишко, простий собі, домашній. Він сказав:

— Няню, піду я доглядати грушу!

Прийшов до груші, розклав вогонь, сів і пече сало.

І приповзла до нього мишка:

— Мишку, дай трохи хліба.

Хлопець дав їй скибочку із салом.

— Тепер лягай спати, а у дванадцять годин ночі я тебе розбуджу. Прилетить золота пташка із золотим кошиком, буде рвати груші. А ти вилізь так, аби не почула, може, її впіймаєш. Вона небоязка.

Опівночі мишка розбудила хлопця. Він устав і дивиться: на груші прекрасна золотопера пташка. Поклала собі кошика межи гілки і дзьобиком рве золоті груші.

Мишко помалу-помалу вибрався на грушу, притягся до пташки і схопив її за хвіст. Але в руках лишився один хвіст — пташка полетіла.

Вранці Мишко вернувся додому. І питає його цар:

— Ну, доглянув грушу?

— Доглянув, та що з того! Ухопив я золоту пташку за хвіст, але вона вирвалася. Лише хвіст і кошик залишилися.

Тоді цар розсердився на старших синів, дав їм коні й наказав:

— Ідіть геть по світу! Я вас не хочу знати, коли не зуміли доглянути грушу!

Старші сини поїхали.

Але і молодший сідлає коня, збирається у дорогу.

— Куди ти, Мишку!

А він каже:

— За золотою пташкою. Мушу її спіймати, бо буде знову красти від нас груші.

Їде, їде. І в одному місті побачив братів: вони в корчмі пили і гуляли. Мишко на них не зважав. Поїв хліба, напився води і їде собі далі.

Дістався на розпуття, а там написана табличка: «Підеш прямою дорогою — загинеш. Підеш наліво — не вернешся. Підеш направо — з'їсть Залізний вовк».

Став Мишко та й думає: що діяти — вертатися додому чи іти на смерть? На жодній дорозі не вказано життя.

Та лише додумався, що він піде третьою дорогою: «Якби ішов вовк, то дам йому коня — коня з'їсть, а мене лишить».

І взявся направо.

Приїжджає під великі гори. Чує, щось гуде. Подивився — грубий вовк з відкритою пащею на нього біжить.

Хлопець скочив із коня і крикнув:

— Не їж мене, а на тобі коня!

Вовк з'їв коня і питає хлопця:

— Куди ти дорóжиш?

Мишко розповів:

— Так і так, шукаю золоту пташку, що крала наші груші.

— О, то дуже далека дорога! Сам не доберешся. Сідай на мене і держися добре...

І приїхали вони у другу державу, до поганого царя. Вовк став коло лісу:

— Ну, Мишку, йди в палац. На воротах тебе не побачать — так я учинив. А під хлівом у клітці сидить пташка. Та аби ти клітку не чіпав, бо тоді тебе почують і спіймають.

Мишко пройшов царськими воротами. Там стояли аж чотири стражники, але його не бачили. Прийшов до хліва, дивиться — у золотій клітці сидить золота пташка. Вийняв собі пташку, а далі подумав: «Яка красна клітка, шкода її лишити!»

Почав брати клітку — нараз почувся крик. Царські слуги спіймали Мишка та й привели до царя.

— Хто ти такий? — питає його цар.

Мишко відговорюється і сяк і так.

Цар сказав Мишкові, що він його відпустить, але тоді, коли той поклянеться, що приведе від другого царя золотогривого коня.

Мишко прийшов до вовка:

— Ну, чи я тобі не говорив, щоб не чіпав клітку? Мало не загинув! Що ж, ходімо за конем до другого царя. Що поміняв, то мусиш дати.

Прийшли до другого царя, і знову вовк наказує Мишкові:

— Сторожа на воротах тебе не помітить і зайдеш невидимо у хлів, де стоїть золотогривий кінь. Та не смій торкатися вуздечки, бо тоді тебе почують, побачать і спіймають.

Пройшов Мишко воротами, відчинив хлів і бачить: стоїть прекрасний кінь. Узяв коня, але подумав так:

— Ей, візьму й вуздечку! Така красна...

Лише поклав руку на вуздечку, як зчинився крик, і сторожа спіймала Мишка.

Цар розсердився на хлопця:

— Злодію! Та ти хотів украсти золотогривого коня? Попадеш під смерть!

Мишко усе йому розказав — з котрої він держави і чому сюди прийшов.

Тоді цар проговорив:

— Є в одній державі золотоволоса дівка. Якщо ту дівку приведеш — відпущу тобі вину, не приведеш, то я тебе знайду і на краю світу!

Мишко поклявся, що все зробить. Приходить він до вовка.

— Знову не послухав? — говорить йому вовк. І нараз розмахнувся, ляснув його по писку: — Ну, сідай на мене, та їдемо у третю державу за золотоволосою.

Приїхали у третю державу під царський палац. Вовк наказує:

— Чекай мене тут, я сам іду за дівкою, бо ти не приведеш її. А як тебе тут схоплять, то уже загинеш.

Вовк перемінився у красного пса. Ходить він коло воріт, лащиться до сторожі. І стражники його завели до царського двору. Побачила песика царівна та й почала просити, аби дали їй. Старший стражник дав царівні пса.

Ходить вона з песиком по садику, гуляє.

Раз, коли всі інші пішли до палацу полуденкувати, пес оглянувся навколо, чи його не бачать, і знову обернувся в Залізного вовка. Тоді схопив дівчину, кинув собі на спину й тікає.

Прибіг до Мишка, і хлопець сів на вовка разом із царівною.

А цар осідлав татоша з дванадцятьма ногами і летить за ними. Мишко почав йойкати:

— Ой, пече у плечі!

Вовк дає пораду:

— Тягни із хвоста волос, пускай позад себе і не оглядайся.

Мишко витяг волос і кинув за собою. Там нараз постала залізна гора. Поганий цар не міг перелізти...

Їдуть вони далі. Вже приїхали до гір, де на Мишка напав колись вовк. У тих горах їх залишив, а сам пішов за золотою пташкою і золотогривим конем.

Скоро припіс пташку і привів коня. Передав Мишкові й каже:

— Я зостаюся тут, а ти йди у свій край. Та дивися, щоб десь не заснав, бо тоді загинеш.

Мишко і царівна сіли на коня. Приїхали на велике поле й вирішили трохи відпочити. Зійшли з коня, лягли собі на землю і відпочивають. Але так відпочивали, що здрімалися.

А в той час до них прийшов один песиголовець. Закляв Мишка і його коня, що сталися камінням, а дівчину і пташку забрав із собою. Привів дівчину до себе і страшно

силує її, аби за нього віддалася. А дівчина не хоче, бо любить Мишка.

І то велося довгий час. Раз Залізний вовк скликав усіх вовків, бо він був їх царем. Один вовк говорить, що ходив туди, другий — що туди. А кривий повідомив:

— Я коло дороги бачив чоловіка і коня, що закам'яніли.

Тоді Залізний вовк почав розпитувати всіх:

— Котрий із вас знає, де тут є цілюща й живлюща вода?

Ніхто не знав, лише кривий вовк: вона була у Лихому лісі, межи такими горами, котрі билися, тільки на полудне переставали битися. Кривий вовк заскочив і зачерпнув води.

Залізний вовк покропив два камені цілющою й живлющою водою, і вони ожили.

— Ну, пам'ятаєш, Мишку, що я тобі наказував? Не послухався — утратив дівчину і пташку, сам мало не загинув. Тепер поїдь дорогою до дев'ятої гори. А там живе баба, котра тобі порадить, що треба робити. Песиголовець має страшну силу, може тебе згубити.

Мишко приїхав на дев'яту гору, поклонився бабі. Стара мала які п'ятсот років. Ледве відкрила очі:

— Що, сину, шукаєш?

— Так і так, — розповідає хлопець. — То чи годен буду взяти назад дівчину і пташку.

— Як будеш мати щастя, то візьмеш. Але я не знаю, чи повернешся живим. Бо на кого і за п'ятсот метрів песиголовець гляне, той нараз умирає. Але не журися. Коло його хижі ти побачиш бука. Під буком, під корінням, закопана паличка — песиголовця сила. Коли ту паличку знайдеш, то довго не радься, нараз переломи. Тоді песиголовець утратить страшну силу, буде лежати у постелі при смерті.

Так і сталося.

Мишко розкопав землю і під буком знайшов красну паличку. Нараз її переломив. Заходить до хижі, а песиголовець помирає. За п'ять хвилин він уже не дихав. А дівчина така суха і чорна, ледве у шкірі держиться — так її песиголовець змучив.

Узяв Мишко пташку і царівну. Сіли на коня і подорожують.

Приїхали у свою державу, зайшли в ту корчму, де колись гуляли Мишкові брати. Вони дожилися до того, що замітали порохи по вулицях. Упізнали молодшого брата, але ховалися від нього, бо ганьбилися. І що собі дорадили?

— Убиймо Мишка, а пташку із царівною привеземо нянькові на золотогривому коні та й скажемо, що то ми здобули.

Мишка зсадили із коня І почали йому грозити, аби побожився, що не скаже нянькові, як вони зробили. Мишко не мав, що вибирати, і дав слово, що він за два роки не прийде додому і не скаже нянькові нічого. Брати взяли від нього золотогривого коня, золотоволосу дівчину й золотоперу пташку — і приїхали додому.

Старий цар усе те перебрав і прийняв на ласку вигнаних синів.

Але дівчина сумна, бо вона жаліє за Мишком, а не сміє казати цареві, що брати зробили. Ходить одна і ні за кого не хоче віддаватися.

А через два роки вернувся Мишко — бідний, голодний, обідраний. Коли його побачила дівчина, то дуже зраділа: обняла і привела до старого царя. А цар дуже дивується, як то його син доходився до такої бідності.

— Я вам, няньку, не скажу нічого. Най розповість дівчина.

І царівна усе розказала.

Старших братів розтягнули кіньми, а молодшому, Мишкові, справили весілля. Цар передав на нього державу, і так він зостався на престолі батька.

МАНДРІВНИЧОК І ПОГАНИН

Бідний чоловік мав чотири хлопці, і хоч дуже було йому тяжко годувати їх, а не пускав по чужих газдах жодного.

Раз упала велика посуха, і не вродилися хліба. Молодший, Іван, каже:

— Іду я, няньку, десь у світ.

Пішов. Іде він горами і пустами. Дуже зголоднів. Уже ноги в'януть, а ніде не видно жодного села, щоб попросив їсти.

Вийшов Іван на високу гору, роздивляється. І побачив:

по той бік гори стоїть одне місто, але якесь страшне — ніякого народу. Зайшов у те місто, а тут ніде і курки не видно. Нема від кого попросити їсти. Та раз іде далі. Всюди відчинені ворота. Хлопець зайшов до царського двору і бачить, що й двері відчинені навстіж. Заходить він до кухні, а там на столі страва: поливка, м'ясо, ще до того й пиво. А в кухні — ні душі. Нічого він не радився — сів і почав їсти. Страву всю поїв, а пиво випив.

Тоді з кімнати вийшла бабка.

— Чи ти мені послужиш?— питає.

— Вдячно вам послужу, лише скажіть, що маю робити.

— Тяжка служба, синку: обійдеш навколішки все місто та почуєш великі новини.

Коли він, колінкуючи, обійшов те місто, почув, що піють півні.

Баба дала знову йому їсти і наказує:

— Іди, Іванку, ще раз. Будеш чути ще більші новини.

Іван обійшов на колінах місто, а тоді почув: обізвалася й худоба.

Баба ще раз дала йому їсти і сказала:

— Тепер піди востаннє — будеш чути ще більші новини.

Іванові йти вже не хотілося, бо коліна постирав до крові, але пішов утретє. Нараз чує: ожив і народ, по вулицях військо почало ходити.

А бабині три доньки забігли до палацу і питають матір:

— Хто нам дав життя?

Мати відповіла:

— Малий Іванко, мандрівник, щасливий би був.

А що то за баба? То була цариця. Вона одна в місті лишилася жива, інші покам'яніли, бо те місто було завороженe. Цариця питає:

— Куди ти, Іванку, хотів із дому йти?

— Я йшов у світ, аби знайти їсти.

— Не йди вже нікуди. Підростеш, візьмеш мою дочку і будеш коло мене царювати.

Мандрівничок сказав:

— Я ще хочу побачити світу.

Баба його убрала у добру одежу. Ще й плюнула йому до кишені, щоб ніколи він не був без грошей.

А молодшій дівці мандрівничок сподобався, і вона шепнула:

— Іди у хлів і вибери собі найгіршого коня, котрий стоїть на правім боці, в закутку. То щасливий кінь.

Подарувала хлопцеві шаблю і рушницю — вирядила його, як солдата.

Мандрівничок приїхав у другу державу і зайшов у корчму. А тут п'ють офіцери, генерали. Іван зайшов межи них і почав платити за усіх: витягає й витягає гроші — з тієї кишені, в котру плюнула баба. Чує — генерали розмовляють:

— У нашого царя є дочка, але вона нікого не хоче за свого чоловіка, лише поганина.

Мандрівничок то вислухав, а потому схопився від столу і каже генералові:

— Йди до царя і скажи йому, най прийде до мене на розмову.

Генерал подумав: «Що се за один? Він мусить бути кимось, раз хоче говорити із самим царем! Послухаю я його». І сповнив волю хлопця. Цар осідлав коня і прискакав до корчми.

— Що тобі потрібно?— спитав мандрівничка.

— Нічого такого, лише ходіть зі мною на прогулянку.

Пішли і приходять до високої гори, котру не можна обійти. Мандрівничок каже:

— Чи хочете, щоб ми пройшли крізь гору?

Вистрілив — і нараз зробився тунель. Коли пройшли гору, на другому боці почав їх бити дощ із градом. Мандрівничок оглянувся, а царського коня уже вбито, і цар іде пішки. Іван швидко посадив царя на свого коня, і вибігли з-під градової хмари. В дорозі цар каже:

— Я за такого витязя даю дочку і царство!

Царівні не подобалося те, що її дають за мандрівника, бо вона любила царя-поганина. Але дівка не переступила волю свого батька і віддалася за Івана.

Живуть вони, але мандрівничок весь час в одному одязі, бо на собі має оті великі сили, які дістав від баби-цариці.

Раз він виїхав на лови. А тим часом прийшов поганин і каже його жінці:

— Ти попроси свого чоловіка, щоб не лягав убраний, най роздягнеться. А коли роздягнеться, я зайду через вікно, візьму на себе його сили, а потім його вб'ю.

Мандрівничок вернувся додому і послухав жінку: поскидав із себе все й заснув. Поганин прийшов, забрав

його сили й поніс із собою. На третій день кличе Івана на границю, щоб з ним воювати. Каже:

— Якою смертю хочеш помирати?

Мандрівничок попросив:

— Порубай мене, склади в мої бесаги і закинь їх на коня. Най кінь несе мене, де хоче.

Поганин так і зробив. А кінь повернувся на знайоме місце, у державу старої цариці. Прийшов під ворота і дуже заіржав, що аж хороми задрижали. Молодша царівна, котра тільки й думала про мандрівничка, розбудила матір і сестер.

— Уставайте, бо прийшов Іванко. Я почула голос нашого щасливого коня.

Вони швидко встали, запалили світло. Бачать: кінь вернувся за сім і півроку, але Іван, порубаний, в бесагах. Баба-цариця оживила хлопця живлющою водою.

— Як міцно я заснув! — сказав мандрівничок.

Йому розповіли, що він був порубаний і що його в бесагах приніс кінь.

Іван усе згадав. І знову він іде в ту державу, де був оженився. Іде без коня, піший. Дуже зголоднів і занепав. Подумав собі: «Коби я став голубом!» Лише так подумав — стався голубом і почав летіти. Прилітає до млина. А млинар у городі мав добру команицю. Мандрівничок подумав: «Коби я став конем, тут мав би що пасти». Нараз став із нього золотогривий кінь з усією збруєю. Млинар почув, що у команиці щось хрумтить, взяв сокиру і йде подивитися. Заходить у город, а там красний кінь пасе і не тікає. Млинар завів коня у свій хлів і дивується, бо в житті не бачив такого красного коня. Оголосив по війську, чи не їх то кінь, але військо коня не признало.

Сповістили царя-поганина: там і там, у млинаря, є один золотогривий кінь. Цар одразу приїхав купити. А млинар був радий, зайшов у хлів і гладить коня. Тоді кінь проговорив:

— Проси за мене стільки грошей, скільки поміститься у яму, котру виб'ю задніми ногами.

Поганин питає млинаря, скільки він хоче за коня. Млинар сказав, як намовив кінь.

Випустили коня на дворище. А той закрутився і вибив задніми ногами таку велику яму, що поганин ледве за-

повнив її цілим возом грошей. Сів цар на коня, поїхав додому. А цариця одразу сказала:

— Дуже красний кінь, але то — твоя смерть! Завтра ж його дай застрілити!

Служниця підслухала їх бесіду і пішла подивитися на золотогривого коня. Кінь проговорив:

— Мила дівчино, зроби мені добро. Коли мене виведуть застрілити, то прийди поглянути на мою загибель. Із моєї голови скочить кістка до твоєї пазухи. Оту кістку понеси у царський город і закопай у землю.

Дівчина зробила, як просив. Кісточку взяла і посадила в землю. А на ранок виросла така красна груша, що на ціле місто із неї плили пахощі. Цар збудив царицю й каже:

— Подивися, яке красне дерево виросло в саду.

А цариця знову:

— Красне дерево, але то — твоя смерть!

— Не біда,— говорить їй поганин.— Завтра покличу дроворуба і дам зрубати грушу.

Дівчина підслухала їх бесіду, прийшла під грушу й мовила до себе:

— Грушко, грушко, яка ти нині красна, а завтра тебе зрубають.

Грушка заговорила, почала просити:

— Дівчино, зробила ти для мене одну послугу, зроби мені й другу. Коли будуть рубати, перша тріска скочить тобі в пазуху. Ти понеси й пусти її на воду.

Дівчина послухала і понесла трісочку на воду. А з трісочки з'явився красний качур, чисто золотий.

Були теплі часи. Цар і цариця зібралися і прийшли на річку. Купаються, а близько від царя плаває золотий качур. Поганин дуже захотів спіймати його. Качур відпливає, цар за ним. Аж доти ганявся, що цариця не могла дочекатися — убралася й пішла собі додому. Цар переплив річку до другого берега. Качур — попід воду і поплив до царської одежі. Нараз обернувся чоловіком, убрався в одежу. А в тій одежі були сили, що їх дала хлопцеві баба-цариця.

Приходить до жінки — царської доньки. Вона його впізнала і проговорила:

— Прости мені, що я тебе зрадила.

Іван нічого не сказав. Він лише дав знати поганому цареві, щоб рушав на війну. Цар осідлав свого коня, повісив бесаги і приїжджає на границю. Мандрівничок питає:

— Якою смертю хочеш умирати?

— Якою вмирав ти, такою і я.

Цар-поганин думав, що він теж воскресне. Мандрівничок порубав поганого царя, склав його в бесаги і кинув на коня. Кінь пішов на мочар і став пастися. Бесаги через голову коня упали в болото та й донині лишилися там.

ПРО БІДНОГО ІВАНА І ПРЕМУДРУ ДУЛЯНУ

Жив один Іванко. Був без батька, тому дуже рано почав журитися за хліб. Ще малим ходив на полювання і навчився добре стріляти із лука. Якось вертався він із хащі, а не вбив нічого. Бачить, стара бабка несе молоко. І подумав собі так: «Не застрілив я жодної звірки, але якщо потраплю з цього місця у бабин пивник — то я таки ще добрий стрілець!» Іванко нараз узяв ціль, і у бабиній руці лишилося від глека одне вушко. Стара його лає:

— А бодай ти тоді оженився, коли за тебе вийде Премудра Дуляна!

Іван на те не давав нічого. Але настав і для нього час одружуватися. Легінь пересватав довкола сім сіл — жодна дівка за нього не йде.

Бідний Іван купив собі коника.

— Мамко, я мушу пошукати Премудру Дуляну. Може, вона десь і є на світі.

Їде, їде — уже й коник здох. Помалу рушив пішки. І дістався аж до того краю, куди птахи не долітають, сонце не догріває. Та ще йшов і йшов.

Раз дивиться — у хащі стоїть хижка. Вона така маленька, запала у землю, що ледве її видно. Зайшов — у хижці дідо. А він такий старенький, що вже замітає долівку бородою.

Іван красно поклонився дідові:

— Добрий день вам, няньку старенькі!

Дідо підняв повіки, подивився на хлопця і каже:

— Доброго здоров'я тобі, синку. Мені вже двісті і п'ятдесят літ, але такої доброї душі я давно не видів. Куди ти йдеш, синку?

Іван розповів:

— Шукаю свою суджену — Премудру Дуляну, а не знаю, де її знайти. Чи не поможете мені?

— Ой синку, я ніколи про таку не чув. Та зроблю для тебе добре діло: дам тобі такий клубок, що виведе тебе з цієї хащі.

Коли Іван вибрався з чатиння, на нього нараз засвітило сонце. І побачив він перед собою високий будинок — на дванадцять поверхів. А там була Премудра Дуляна. Стояла на найвищому, дванадцятому поверсі, а тому ще здалека помітила хлопця. Вона одразу збігла вниз і так радо зустріла Івана, що не могла натішитися з радості. Та спочатку його пригостила, а потім сказала:

— Тут, Іванку, таке й таке діло: я в поганина Вітра. Зроблю тебе на якийсь час дідом, і ти підеш у хлів до худоби. А коли увечері повернеться господар — скажу, що ти наймаєшся служити.

Повернувся поганин додому, прив'язав коня і нараз питає:

— Що за дідо крутиться у нашому хліві?

Вона відповіла:

— Ой, то бідний чоловік. Попросив у мене щось поїсти — і цілий день обходить худобу. Мені добре, бо відпочиваю. Най би дідо служив у нас далі.

— Ану, поклич його сюди, я хочу з ним переговорити.

Бідний Іван зайшов у палац. Поганин повів у його бік сивими бровами і одразу наказав:

— Ану, чоловіче, стань таким, як був!

Іван від того обернувся молоденьким хлопцем.

Друге слово у Вітра було — пригостити слугу по-поганському, дати йому залізних галушок.

Та Премудра Дуляна сказала, що Іван вечеряв.

— А раз так, то най лягає спати, бо скоро уставати,— сказав поганин Вітер:— Опівночі дам йому роботу!

Іван пішов у хлів. Там пересидів у страху, бо не знав, що буде. Коли настала темна північ, газда викликав його і завів у хащу.

— Бери сокиру дерев'яну, ставай до роботи. Скільки видиш смерек сперед себе і скільки позад себе — аби були до вечора зрубані, в сяги складені. А землю маєш покопати й засіяти пшеницею. І щоб вона в один день дозріла, була зібрана і помолота. Увечері положиш на стіл уже хліб печений. А ні — загинеш злою смертю.

Іван собі думає:

«Яку дурну роботу видумав поганин. То не зробить і ціле село, не те що я один! Та й за якусь днину...»

Узяв сокиру дерев'яну, вдарив нею в бука, а вона розлетілася. Сів і зажурився.

Премудра Дуляна принесла полуденок.

— Нічого не журися, спочатку поїж,— порадила Іванові.

А коли пообідав, тоді запитала:

— То яку роботу дав тобі нечистий?

Іван розповів:

— Дав вирубати хащу, засіяти чистину пшеницею і щоб до вечора із неї вже був хліб печений.

Премудра Дуляна тільки свиснула — і одразу збіглися поганинові чорти. Вони все зробили, що їм наказала. Увечері запахла паляниця. Поганин поплескав Івана по плечу:

— Добрий ти слуга! Тепер іди, лягай собі спати — опівночі дістанеш від мене ще одне завдання.

Іван уже не в таких страхах, як за першим разом, але однаково не спить, бо думає: яка буде робота? Серед ночі встав поганин Вітер, дав йому великого шкіряного міха і привів до озера:

— До вечора всю воду маєш вичерпати так, аби вітряк із сухого дна повіював пилюкою! А через яму перекинь скляного моста, який би був на одній підпорі, а зверху мав три красні стовпи. На тих стовпах повинні сидіти три пташата-потята і, коли я буду повертатися, аби мені співали різними голосами.

Поганин пішов. Іван навіть не починав черпати — очікував Премудру Дуляну. Він не хотів і полуденкувати, доки не сказав їй про роботу. А дівчина вислухала хлопця і свиснула знову поганинових чортів. Пропасники поскакали в озеро, великими свердлами пробурили дно і спустили всю воду під землю. Там, де було озеро, скоро стало сухо. Доки Іван поїв свій обід, то йому на мості, на стовпах, і пташки заспівали — кожна різним голосом.

Поганин Вітер похвалив:

— Ти добрий слуга! Будеш служити, доки хочеш.

І так вони жили. Але якось Премудра Дуляна шепнула хлопцеві:

— Іванку, сідлай коней — утікнемо у твою державу.

Від'їхали вони недалеко, як Вітрів кінь страшно заіржав, покликав свого газду. Поганин питає:

— Премудра Дуляна втекла зі слугою? Чи можу ще поїсти десять котлів залізних галушок, випити дванадцять бочок пива і скурити двадцять коробок сигар?

Кінь відповів:

— Можеш їсти й пити, потому й запалити — ми ще й переженемо.

І раз Іван закричав, що у спину його щось пече. А Премудра Дуляна говорить:

— Оглянься — яке полум'я?

Іван відповів:

— Синє...

— То дихає кінь Вітра. Але не журися: з наших коней стануть два кущі, а з нас — два зайці. Може, поганин прошмигне.

Тільки яка користь — кінь поганина вітрив! І нечистий схопився за шаблю:

— Ану, зайчата, станьте, як були, бо вас порубаю!

Премудра Дуляна виявила себе і слугу:

Поганин сказав хлопцеві:

— Перший раз тобі прощу, бо ти мені вчинив першу роботу.

Знову жили в поганина Вітра.

Премудра Дуляна намовила слугу:

— Спробуємо ще раз! Може, пощастить...

Сіли на коней і — в дорогу. Втікали три дні. А на четвертий Вітрів кінь страшно заіржав. Поганин питає:

— Чи можу ще, коню, пополуденкувати?

— Можеш, ми їх доженемо.

Поганин їв і пив, а потому собі й запалив.

І раз Іван скрикнув:

— Премудра Дуляно, мене уже запекло у плечі!

— Оглянься — яке полум'я?

— Йой, синє!

— То Вітрів кінь. Але не журися: наші коні стануть одним озером, а ми — двома качками. Може, нас поганин промине.

Тільки яка користь — кінь поганина вітрив! І поганин схопився за шаблю:

— Ану, качепята, станьте такими, як були, бо вас порубаю!

Вернулися додому. Переночували. Премудра Дуляна говорить до Івана:

— Треба буде втікати ще швидше.

— Ні, більше не втікаємо,— відповів Іван.— Поганин два рази мені відпустив, бо я йому зробив дві роботи, а третьої втечі уже не подарує...

Тоді Премудра Дуляна зібрала у дорогу одного Івана. Наладила все, що було треба, і хлопець відклонився.

Прийшов знову до старого дідика, що замітав хатку бородою.

— Як живете, няньку старенькі?

— Ой синку, маю двісті і п'ятдесят літ, але ще ніколи не був такий голодний. Дай хоч якусь окрушину.

Іван вийняв хлібину і відрубав із неї половину. Сягнув рукою у кишеню і скільки міг узяти у жменю — стільки дав старому золотих. Дідик йому каже:

— Добре, синку, добре! І я десь-колись буду тобі у пригоді.

На тому розлучилися.

Іван іде — й надибує в хащі великий барак. Зайшов, а там відьма-босорканя. Іван і їй красно поклонився:

— Добрий вечір, мамко!

— Доброго здоров'я, синку,— відповіла баба.— Що ти тут глядаєш?

— Глядаю якусь службу.

— Беру тебе служити на два роки. Будеш пасти трьох білих кобил. Але якщо точно на полудне не будуть у стайні, бідна твоя голова лишиться на бараці.

Спекла йому ощипок-дрімливочок і вирядила хлопця на роботу. А він пригнав кобил на поляну, відламав собі шматок ощипка-дрімливочка і нараз заснув. Кобили розбрелися по зеленій хащі.

Тоді прибіг до хлопця дідик з довгою бородою:

— Іване, уставай! Твої кобили стали оленицями. Але не біда! На три рази лусни батогом — і нараз перекинуться у білих кобил.

На полудне Іван уже дома. Загнав кобил до стайні, заходить у барак, а баба гострить ніж. Але коли побачила, що кобили на місці, взяла з печі три залізні прути і почала їх так сікти, що копитами пороли саму стелю.

Другого дня Іван був мудріший: вже й не виймав ощипка-дрімливочка. Сів на кротовину і дуже уважає, аби не здрімати. Та підійшла старша кобилиця, дихнула на нього — і нараз заснув.

Знову прибіг дідик з довгою бородою:

— Іванку, вставай! Пропадеш, чоловіче! Баба кобил погнала додому і вчинила з них великі яйця; яйця накрила кошиком, сіла на ньому і сидить. То слухай сюди. Коли ступиш за поріг, я кинуся лисицею на горище — там у баби золотий когут. Баба схопиться за мною, а ти підніми кошика і лусни батогом. З яєць знову зробляться кобили.

Іван подякував старому, і вже йдуть із хащі. Дорогою дідо каже далі:

— Другий день — то другий рік. Ти відслужив бабі-босоркані. Буде тобі давати платню, та не бери ані красну дівчину, ані срібла-золота. Проси собі ослюка, котрий уже лежить на гною. Сідло для того ослюка прислідили кури, але не біда — бери і сідло.

Прийшли до барака. Дідо став лисицею і душить на горищі золотого півня. Баба забула і про яйця — полізла нагору. А тим часом Іван підняв кошика, луснув батогом і обернув яйця на кобил. Відьма скочила з горища, схопила ножа і хоче відрубати йому голову. Але Іван каже:

— Гоп, бабко, заспокойтеся — кобили у стайні.

Босорканя глянула — під кошиком пусто. Цього разу не била кобил. Лише зайшла у стайню і вивела звідти трьох молодих дівчат — таких, як голубиці, аби Іван вибрав собі подругу. Але хлопець просить:

— Дайте ослюка — того, що вже на гною здихає.

— Та хіба ти в мене заслужив здохлятину? — каже йому баба.— Я дам тобі золота і срібла — скільки понесеш!

Іван хоче лише ослюка. Тоді баба говорить дівчатам:

— Добре, сплетіть хлопцеві золоту вуздечку, аби мав як повести осла.

— Не треба і то, бабко,— відповів Іван.— Я візьму собі сідло, яке у вас за куряче сідало...

Він осідлав ослюка і рушив у дорогу. Ідуть помаленьку, бо осля слабе — від лежання аж боки облізли. Але воно озвалося:

— Апу глянь, Іванку, чи видить нас баба-босорканя?

Він оглянувся і каже:

— Ще видить! Вилізла на самий верх барака і дуже красно дивиться за нами.

Дотяглися вони за хащину. Ослюк потряс собою три рази, і з нього став чарівний кінь-татош з дванадцятьма ногами. Він сказав Іванові:

— Тепер можеш їхати і взяти свою суджену — Премудру Дуляну.

Іван сів на нього, і кінь нараз піднявся в повітря. Спустився на землю між червоними морями, викупався й дістав подвійну силу. Вони раз-два були біля палацу, і просто із найвищого, дванадцятого поверху Іван підхопив дівчину — Премудру Дуляну.

А кінь поганина страшно заіржав. Поганин питає:

— Чи ще встигну, конику, поїсти десять котлів залізних галушок, випити дванадцять бочок пива і скурити двадцять коробок сигар?

— Хоч їж, хоч не їж — уже не доженеш.

Поганин одразу пустився в погоню.

Іван аж застогнав:

— Йой, горю! Пече мене у плечі!..

Іванів кінь-татош кличе побратима:

— Кинь поганина, ходи з нами! Тепер мусиш їсти залізні галушки, пити студену воду. У нас будеш мати чистенький овес, а напувати тебе будуть парним молоком!

Вітрів кінь піднявся аж до хмар і нараз перекинувся догори копитами. Поганин упав на землю, вбився, а кінь тихо підлетів до свого побратима. На нього пересіла Премудра Дуляна.

Але тут на кочерзі пустилася відьма-босорканя, у котрої хлопець був слугою. Майже-майже доганяє їх. А дідик, котрому Іван дав колись півхліба, ліг поперек дороги. Баба перелетіла, а дідо кричить:

— Стій, хіба не видиш, що тут лежить границя?

А кордон, як і тепер, не можна було перейти без дозволу. І баба повернулася.

Бідний Іван привів у село до своєї матері багату невістку — Премудру Дуляну.

ЯК ХЛОПЕЦЬ ОДРУЖИВСЯ НА ЧОРТОВІЙ ДОНЬЦІ

Казка зачинається з бідного чоловіка, що мав одного сина. Син виріс на легіня, купив собі коника й поїхав по світу.

Їде, їде — через ліси, пусти. Та раз коник став. Хлопець просить, грозить, але той не хоче ступити із місця. І чоловік не знає, що робити. Глянув — перед коником стоїть якийсь пан.

— Чого так б'єш худобу? — спитав його пан.

— Б'ю, бо не слухає мене. До сього часу йшов, а тепер не хоче...

— То знаєш що? Ти рушай за мною, і коник буде йти.

Їде хлопець далі. А в давнину росли великі хащі, села були рідко, одне від одного далеко. І хлопець заїхав до такої темної гущавини, що і пана вже не стало видно. Та знайшов там хатку, що запала в землю. Дивиться у вікно: сидять три діди і всі якісь однакові. Зайшов хлопець до хижі. Але тільки ступив за поріг, один дідо став казати казку. Як скінчив, каже хлопцеві:

— Заплати мені за казку.

Хлопець зняв крисаню і дав її дідові.

Тоді почав казати казку другий. І той попросив плату. Тому хлопець дав із себе реклик. Третьому за казку мусив зняти свої ногавиці.

Знову зібрався у дорогу. Але який легінь — без крисані, реклика-піджака та ще й ногавиць! Хлопець зажурився. А коник йому каже:

— Ти вернися, подякуй дідам.

Він так і зробив. Тоді йому діди повернули, що взяли від нього за казки. І спитали:

— Куди їдеш, хлопче?

Він усе їм розповів.

І діди порадили:

— Ти, неборе, запроданий чорту, тому піди до чорного моря. Там побачиш явора, що має дупло. Сховайся в те дупло. Скоро прийдуть купатися в море три дочки нечистого. Дві наперед, а одна потому. Двох пропусти, а коли побачиш, що роздяглася третя, візьми її перстень. Буде на тебе йти страхами — великими хвилями, огненними валами і злими гадюками,— але ти не страшися: не повертай перстень, доки не дасть слово, що буде твоя. Вона й визволить тебе.

Хлопець добре прищепив до серця дідівську пораду.

І дібрався до чорного моря, знайшов явора, сховався у дуплі. Приходять дві дівчини. Викупалися і пішли назад. Потім з'явилася молодша. Коли зайшла у воду, хлопець тихо виліз із дупла і взяв її перстень. А дівчина скупалася, вийшла на берег, убралася; дивиться — нема персня! Помітила хлопця і почала грозити:

— Дай сюди мій перстень!

— Дам, але спочатку ти пообіцяєш, що будеш моя!

— Я твоєю ніколи не буду! Дай перстень, бо воду на тебе підніму, вогнем спалю, гадюк напущу.

Вона так і робила. А хлопець не боявся. І дівчина мусила дати йому слово, що буде його.

Прийшли туди, де жив старий чорт.

Іван — так звали хлопця — ходить по дворові, а чорт його помітив і гукнув:

— А, тут є мій попутник!..

І хлопець побачив того самого пана, якого він зустрів у дорозі. Пан завів Івана до кімнати:

— Відпочивай, бо уночі дістанеш велику роботу.

Як він пішов геть, з'явилася найменша дочка і питає хлопця:

— Що тобі казав пяньо?

— Казав, щоб я йшов спати, бо уночі дістану якесь важливе діло.

— Не журися, я тобі поможу.

Чорт опівночі приходить і наказує:

— Маєш упіймати зеленого зайця! Коли ні, то вип'ю твоє серце.

Іван усе переповів дівчині. Вона розміркувала:

— Дуже мудре діло, та будемо старатися. Заєць той ховається у чорному морі...

Вони прийшли до чорного моря. Дівка дала хлопцеві рушницю і порадила:

— Кого будеш видіти, у того стріляй.

Сама зайшла у море виганяти зеленого зайця.

Нараз Іван бачить: іде його батько.

— Ой синку, як давно ми не виділися!

Іван його пропустив, не вистрілив.

А дівчина виходить із моря і запитує:

— Ну як, чи був хтось?

— Були мої нянько.

— Та чому ти не стріляв? То був зелений заєць!.. Добре, ще раз спущуся у море. Коли когось увидиш, одразу стріляй!

Зайшла вона у хвилі й виганяє зеленого зайця.

Іван бачить — іде його мати. Він пожалів і матір.

— Та чому ти не стріляв? — спитала його дівчина.— То був зелений заєць!.. Я вже дуже змучена, востаннє іду в море. Та якщо ти знову нікого не уб'єш — обоє постраждаємо.

Пішла утретє виганяти зеленого зайця.

І бачить Іван — іде вона сама. Він недовго радився і вистрілив. Дивиться, а то — зелений заєць. Хлопець узяв дичину і приніс до чорта.

— Їж її, коли собі убив! — сказав сердитий чорт.

Але чортиця відживила дівчину. Прийшла до свого чоловіка й просить:

— Жени хлопця, бо він дуже хитрий. Той вип'є твоє серце, а не ти — його.

Чорт дав наказ донькам, аби вони вчинилися кобилами. А Іванові наказав гнати кобил на пашу.

Молодша каже сестрам:

— Сестри, прошу вас, не убивайте хлопця. Тоді повім вам новину.

Сестри послухали її, скачуть попід небо, а хлопця не чіпають.

На толоці молодша спитала:

— Сестри, чи красний Іван?

— Красний.

— Він бере мене. Але в нього є ще побратими, котрі візьмуть вас.

І дві старші сестри вернулися додому, а Іван з молодшою втікає. Старий чорт дізнався, що сталося на толоці, й пустився за ними. Оглядається дочка — летить її батько. Каже вона Іванові:

— Із мене станеться пшениця, а з тебе — малий хлопчик. Хлопчина буде з цоркоталом бігати і горобців від ниви полохати... Як нянько запитає тебе про втікачів, то скажи, що бачив їх тоді, коли цю пшеницю сіяли.

Прибіг старий чорт і питає хлопчика, чи не бачив таких і таких.

— Бачив.

— А коли?

— Ой, дуже давно, коли пшеницю сіяли.

Старий чорт вернувся і сказав чортиці, кого він зустрів.

— То були вони! — аж скрикнула чортиця.

Тепер за молодими пустилася сама.

Дівчина говорить:

— Іване, з мене станеться рибник, а з тебе — гусак. Коли мати покличе тебе, то не озирайся, бо відразу візьме твої очі.

Стара підбігає і дуже лагідно говорить. Та й обдурила гусака: він озирнувся і втратив очі. Чортиця їх кинула

у пазуху і біжить назад. Дівчина полетіла сперед матері — зробилася криницею. Час був сухий, і баба, розгарячена, захотіла пити. Припадає до тої криниці, але вода всихає і всихає. Стара схилилася так низько, що очі з пазухи упали у криницю. А вона нічого не помітила. Напилася, прибігла додому.

Вдома похвалилася, що взяла від молодого очі. Хоче показати, а очей нема! Тоді страшно почала клясти:

— Сяка-така дівка, обдурила і мене!

Та вже було пізно наздоганяти втікачів.

Іван із нареченою щасливо дібрався до своєї хати. Там вони одружилися і добре живуть.

ХИТРИЙ ІВАН

Був один чоловік, котрий не мав дітей. Зібрався він по селах, по всяких ворожілях, аби собі виходити якось хоч одну дитину. Ходив аж три роки, і радили йому то сяк, то так. На третій рік чоловік зібрався і повертається додому. Назустріч — циганка.

— Зніміть карти,— говорить вона.

А чоловік сердитий:

— Іди, циганко, собі геть, бо я знімав карти за три роки. Ніхто мені правду не казав, і більше не знімаю!

Але циганка дуже просить, що вона поворожить за невелику плату — за трохи тютюну. І чоловік погодився:

— Ну, чорт з тобою! Ще раз зніму. Послухаю і твою брехню.

І циганка сказала йому, що у нього будуть три сини. Чоловік зрадів:

— Коли таке станеться, то я тобі дам тисячу срібних!

Прийшов додому і розповів жінці, що йому наворожили. А вона за якийсь час народила трьох синів. Прийшла циганка, і газда без слова заплатив їй тисячку.

Але хлопці народилися різні — два звичайні, а третій, Іван, одразу став на ноги і проговорив:

— Купіть мені одежу і рушницю, бо я іду пізнавати світ.

Зібрався у дорогу, прийшов на полонину. А вівчарі його не знають:

— Чий ти, хлопче?

— Я — Іван Антонів.

І вівчарі дуже дивувалися, що такий малий хлопець прийшов на пасовище. Дали йому гостину і пригощали аж до ночі. Іван збирається додому, а вівчарі його не пускають:

— Не йди, хлопче, нікуди, лишися до ранку.

Але Іван пішов. Іде, а по дорозі його хилить на сон. Зайшов у колибу і ліг собі спати. Уночі приснилося йому, що у нього ще буде й сестра, і що віддадуть її за першого-ліпшого легіня. Прийшов додому і говорить:

— Няньку, снилося мені, що в нас буде дівчинка. Та як вона виросте, чи віддасте її за того, хто трапиться першим?

Батько відповів:

— Коби лише була! Віддамо, хоча б який був бідний!

Так тяглося півроку. А через півроку народилася у них дівчинка Маріка.

І Маріка росла дуже скоро. Коли було їй вісімнадцять років, прийшли її сватати. Сіли за стіл, а дівчина дивиться — який у неї хлопець? Іван узяв сестру за руку й каже:

— Іди, сідай коло жениха.

Дівчина сіла, гостяться. Але хлопець випустив свою виделку. Дівчина хотіла скоро підняти виделку. Схилилася, мацнула рукою і вхопила жениха за хвіст. Дуже налякалася і втекла з кімнати.

А легінь схопився, іде й собі з хати. Тільки й каже, що він за два тижні приведе весілля — не питає, чи його хотять.

Іван зажурився. Дав обкувати увесь двір залізом. Так обкував, що не могла до нього залетіти й муха.

За два тижні чорт привів весілля. Став і гукає на воротях:

— Відмикай!

Не озивається ніхто. А чортові дружби прийшли із топірцями, все залізо поперетинали, двері до хати проламали. Дівку взяли в коляску й пропали.

Іван думає: «Недобрий мені сон приснився у колибі». І сказав:

— Іду я собі геть, куди мене очі поведуть!

Зібрався і йде. Та й зустрів старого чоловіка.

— Що ви, діду, за один? — питає.

— Я — Вечірник. Коли я іду, то настає вечір.

Іван прив'язав діда до міцного бука і рушає далі. Зустрів другого діда.

— Що ви, діду, за один?

— Я — Північник. Коли я іду, то настає північ.

Прив'язав і того діда. Дорогою зустрічає третього.

— Що ви, діду, за один?

— Я — Зірник. Коли іду — зоряє.

— Вас я пропускаю — люблю, коли зоряє.

— Але я не можу іти без братів. І їх одв'яжи. Ми тобі дамо такого кріса, котрим уб'єш, що лише подумаєш.

Іван повернувся і повідв'язував дідів. Дали йому рушницю, спровадили в дорогу й самі рушили далі.

Вийшов хлопець на високу гору. Бачить перед собою на одній полонині величезну ватру і йде до вогню. Приходить він, а там дванадцять левів, як звалися велети, сидять і печуть м'ясо. То були такі велети, що ступали з гори на гору. Якась нечиста сила. Один узяв Івана на долоню і приказує:

— Що то за черв'ячок?

Передають хлопчину один одному довкола вогню і радяться, що воно таке. А дванадцятий сказав:

— Таж се чоловік. По нас буде такий малий світ.

І радяться велети, що йти би до царя — викрасти трьох доньок. Тільки на палаці — золотий когут, який світить далеко довкола, та ніяк не можуть підступитися.

Іван послухав і говорить:

— Не журіться, я його уб'ю, аби лише ви слухали, як буду казати.

Зібралися і йдуть. Іван попереду, а велети за ним. Коли підійшли близько до палацу, Іван опустився на одне коліно, прицілився з рушниці та й першою кулею когута убив. Світло одразу вгасло.

Стали коло мура, а велети не можуть увійти, бо не вміщаються у браму. Іван каже їм:

— Чекайте тут, а я подивлюся, де царівни сплять. Вернуся й розповім.

І зайшов до палацу. Старша дівка спала у першій кімнаті. Вона мала хусточку на грудях. Іван хусточку взяв. Зайшов тихо у другу світлицю — там спить середуща. Вона має на персті золоту жуковину. Хлопець і жуковину поклав собі в кишеню. Заходить він до третьої палати, де спить наймолодша. А та на пальці має звичайний наперсток. Узяв і його.

Поки Іван вернувся до воріт, леви прорили вже стіну і лише чекають, коли він покличе. Хлопець вийшов і сказав:

— Ходіть, тут три царівни!

Та левів-велетів було усіх дванадцять. Кожний хотів мати за жінку царівну то й намагався бути першим. Кинулися разом до пролому і заклинилися так, що ні сюди і ні туди. Іван узяв шаблю і всім до одного повідтинав голови. Сам пішов додому.

Рано цар виходить із палацу, а у його мурі — порубані леви. Нараз думає собі: «Той, хто се зробив, зберіг моїх дітей!» І пустив по світу посланців-бандурів, аби оголосили: хто знає про це діло, за того дасть найкращу дочку.

Іван узяв двох своїх братів і йде до царя. Несуть і дарунки: один — шовкову хусточку, другий — золоту жуковину, а він — простий наперсток. По тих дарунках у палаці легко упізнали, що то Йван урятував царівен від нечистої сили. Сіли за гостину. Старший брат уже розказав казку старшій царській доньці, середущий — середущій, а Іван — молодшій. Вони полюбилися. І молодим справили весілля.

Брати взяли жіночок додому, а Іван лишився на царстві царювати. Та вночі подивився, а жінки нема. І її украв, пропав би, чорт.

Іван зажурився. Вернувся додому — туди, де народився. Його брати живуть собі щасливо, лише він нещасний, бо чорти забрали через нього і сестру, і жінку. Порадився з братами, зібрався та й пішов шукати і одну, і другу.

Іде, іде великими пустами, а на горі — блиск. Прийшов туди, а там — самотня хижка, в якій сидить на лаві молодиця. Він красно поклонився, а молода жінка запросила:

— Сідай, легіню, коло мене й розказуй новини.

— Ой, новин є досить, бо сестру взяв чорт, а жінку якийсь біс.

— Я знаю, де вони,— каже молодиця.— Звідси — за дев'ятою горою. Але між тими горами — велика вода.

Іван сказав, що мусить іти, аж би утопився. Молодиця глянула на нього і подарувала красне обрусятко, таку скатертинку.

— Коли прийдеш до води — махни обрусям навхрест три рази. Перед тобою стане міст. Перейдеш через воду й держися лівим боком, доки не доберешся до закривавленого звору. Іди горі тим звором, і він тебе виведе до чортівської хижі. То по ньому — кров чорта і біса: старий диявол нежонатий і кожний день їх б'є, бо вони взяли собі жінок.

Іван пішов звором і вийшов до оселі. Бачить: сестра у залізній бочці варить молоко. Дуже зраділа й закричала:

— Ой, любий мій брате, як ти сюди прийшов?!

У другій кімнаті почула її жінка і вибігає теж:

— Любий мій чоловіче, хто тебе сюди приніс?

Тоді жінки дізналися, що вони обидві собі — родички.

Іван почав питати, як чорти п'ють молоко. А вони сказали:

— Хлебчуть, як ті пси! Вихлебчуть половину, залазять у бочки і так лигають далі.

Тоді Іван порадив:

— Коли чорти залізуть у бочки, то ви позапирайте їх. Потім уже щось будемо діяти.

Як це сказав, чують — чорт ударив бараном у хату. Так оголосив, що прийшов обідати. Івана швидко заховали у пивницю. А чорт із бісом вітрили. Кажуть, що в обійсті смердить свіжою душею. Жінки їх умовляють:

— Ей, то ви набралися такого духу в горах!

Тоді чорти почали хлебтати молоко. Дохлебтали десь до половини й залізли у бочки. А жінки тихенько позамикали їх. Із пивниці вискочив Іван. Нараз бочки покачали вон і пустили скелями. Іван узяв і сестру, і жінку за руки, побіг із ними до води. А там навхрест махнув обрусятком — і з'явився міст. Перейшли, оглядаються, а чорти вже вилазять із бочок: перегризли їх.

— Хитрий ти, Іване! — гукають через воду.

Вони уже боялися того чоловіка. І він із жінкою й сестрою вернувся додому.

ЯК ЦИГАН СТАВ ЦАРЕМ

Раз було, де не було, жив дуже бідний циган. Аби не вмерти з голоду, він зарізав останню козу. Наївся циган м'яса і ліг перепочити. А поруч, на травичці, простер козячу шкіру, щоб сушилася. Бачить, її обліпили мухи. Ляснув долонею по шкірі та й за одним разом задавив сто мух. І що прийшло циганові на думку? «Може, з тої

шкіри я ще й проживу,— міркує собі він.— Треба тільки на ній написати, що я — великий витязь із сімдесят сьомої держави — одною рукою вбиваю сто душ. І ту шкіру носити на грудях».

Так він і зробив. Але односельчани сміялися із цигана — добре знали, що він за один. Пішов по других селах. А там люди тікають від нього, ще й іншим гукають:

— Рятуйтеся, людкове, бо йде витязь, який годен одною рукою убити сто душ!

І циганин мусив іти далі. Вже не знати, скільки він ішов, але дістався до царя, котрий мав два царства — старе і нове. На старому все геть опустіло: там запанувала якась нечиста сила, що знищила в царя багато війська. Коли цар довідався, що в його державі з'явився славний витязь, і від його одної руки паде сто десять душ — то люди вже мало й прибрехали! — він розіслав бандурів по селах, аби знайшли того силача і красненько привели в палац.

А циганин тим часом зайшов до ворожілі. Дістав од неї неварену ниточку, яку напряла семирічна дівчинка...

І скоро він потрапив до царського двору. Цар вийшов сперед цигана із великим почтом і почав казати:

— Якщо ти сміливий витязь, то заночуй у моїм палаці, що у старому царстві. Треба підвартувати, що там з'являється вночі. Станеш моїм стражем.

Циган налякався, не може вимовити й слова. Уже сам не радий, що пустив про себе таку фіглю. Але вибору нема, і він лише подумав: «Мушу йти — чи там умру, чи залишуся живим!»

Так і пішов — ні живий ні мертвий. Зайшов один у старий палац, сів на маленький стільчик і гадає: ба що з ним тепер буде? Але в нього на грудях, на козячій шкірі, написано так, як і було — що він може одною рукою убити сто душ.

Опівночі в палаці загриміло — заскочив старий чорт. Нараз побачив чоловіка, але кинув оком і на те, що в цигана написано на грудях.

«Гей-гей,— думає собі,— та тут не встигнеш кліпнути, як той одною долонею накриє нас сто!»

Чортище аж зігнувся. Не підступає до цигана ближче, але й не відходить.

А циган бачить, яке діло, і дістав сміливості. Він схопився і підбіг до чорта з невареною ниткою, котру пряла семирічна дівчинка. Прив'язав пропасника за одне копито до стовпа, а той не має сили й ворухнутися, щоб порвати ниточку.

Тоді циган прийшов до царя:

— Ходіть, гляньте, кого я спіймав...

Цар вирушив з усім своїм почтом, але йде попліч з циганом. Зайшли вони у старий палац, а там на тонкій ниточці прив'язаний нечистий. Циган при цареві почав грозити чортові:

— Слухай, ти, пекельнику! Коли хочеш, аби я тебе отут не похрестив, пиши, що ти у сьому палаці не маєш що глядати!

Чортище нараз прогриз собі руку і чорною кров'ю написав, що ніколи за свого життя сюди вже не загляне.

А цар каже:

— Ну, мій славний витязю, раз ти собі виборов од чортів палац, бери його собі.

І не подумати, що циган міг дістати таку нагороду! Але коли це сталося — живе собі в палаці й царює. А він був молодий — привів собі й циганку.

Жили вони, жили — і народився у них хлопчик. Справили хрестини. Цар прийшов за батечка, цариця — за маточку. А цигани зібралися тут, либонь, з усього світу. Гуляли, веселилися. Та цигани такої натури: хоч як було би добре на одному місці, а їх тягне далі. Цигани перепилися і разом із витязем та його дружиною повіялися геть. Забули й про дитину.

Приходить цар поглянути на малого хресника, а той аж посинів: кличе й не докличеться батьків. Цар наказав перенести хлопчика до свого палацу, і служниці годували його разом із царським сином.

Обидва хлопці підросли і пішли до школи. Циганчук одразу похопився добре вчитися: що було написано на дошці — все напам'ять знає. Цар подумав, що коли так хлопцеві піде й далі вгору, то похресник сягне дуже високо. Зробив його коло себе писарем.

І так воно помалу велося. Циганчук при царському дворі жив собі, як принц. Бував на всіх гостинах, ходив у ліс на лови. Та цар йому суворо наказав, аби ніяку живу звірку із хащі не приводив.

Раз циганчук заходить у ліс, бачить — загорівся величезний дуб. А з дуба щось волає тонким голоском:

— Легіпику, зніми мене звідси, бо я тут згорю!

Циганчук не знає, хто то є, та думати ніколи. Швидко вирізав жердину і підняв до дуба, а з гілки скочила на неї зелененька жабка. Та, опинившись на землі, жабка одразу зникла — хлопець не помітив, куди вона поділася.

Прийшов додому і ліг спати. Рано встає, йде до канцелярії. А служниці застеляють постіль і видять — на подушці сидить мала жабка. Кинулися з криком до царя.

Цар почув, що сталося, і запалився гнівом. Закликав писаря до себе, почав гримати:

— Я говорив, щоб ти не приносив нічого живого?

Що відповість писар — не хотів і слухати. Наказав замерти його в льох, або, як ми кажемо, в пивницю.

Але царський син засумував, бо циганчук йому — як рідний брат. На третій день узяв далекогляд, бо пивниця була дуже довга, і заглянув у ключеву дірку. Дивиться він, дивиться, а в пивниці його побратим проходжується з дивною красунею. Побіг до царя:

— Няньку, чорний братик водить по пивниці таку красну дівчину, якої світ не видів!

Цар наказав випустити хресника: він сам хоче бачити, яка з ним красуня. А коли побачив — не міг відірвати від неї очей. Каже:

— Мила дівчино, з такою красою тобі тільки царицею бути. Тебе візьме за жінку мій син — молодий царевич. А з моїм похресником ніяка ви не пара.

Дівчина відказує:

— Ні, пресвітлий царю! Не віддамся за вашого сина — за молодого царевича. Я суджена вашому похресникові, а він суджений мені.

Цар розсердився:

— Де бачили ви бога, що вас одне одному судив? Ану йдіть, шукайте його знову. Кажіть, що я чекаю його в гості!

Зібралися наші молодята — йдуть пустами, хащами.

Ходили так три роки, а через три роки зустріли одного сивенького діда, на грудях якого звисали шматки козячої шкіри...— так, так, дитинко, то був старий циган, нянько циганчука. Він запитав молодих:

— Чого ви тут блукаєте?

Вони все розповіли: цар послав їх пошукати бога і привести його до палацу; хоче, аби бог йому підтвердив, що вони, молодята, одне одному суджені.

Старий циган, коли таке вчув, то аж очі в нього засвітилися. Він написав на шматочку шкіри, аби цар зарізав найбільшого вола, спалив його на вугіль і з того вугілля приготував гостину — тоді до нього бог прийде у гості.

Вернулися до царського двору і дали цареві прочитати, що написав старець. Цар на те засміявся: дати в жертву одного вола? Таж він звуглить цілих сто волів! Най бог видить, з ким має до діла.

Приготував богові гостину, сидить і чекає. Приходить сивий дідо і переказує цареві, щоб вийшов надвір. Виходить цар з усім своїм почтом, а циган питає:

— Впізнав ти мене, царю? Може, й не впізнав. Еге, з тієї шкіри, яку носив на грудях, висять одні клапті.

І піднімає руку, аби нею махнути: минулася молодість!

А цар собі одразу подумав, що той одною долонею вжене в землю і його, і стражників — бо їх саме сто. І зі страху тут же упав мертвим.

Його син сів на новому царстві, а циганчук з молодою жінкою дістав старе царство.

Чи й донині вони там царюють — сього вже не знаю, бо казка скінчилася.

ПРО ЦАРСЬКОГО ПОХРЕСНИКА

Казка зачинається з бідного чоловіка, котрий мав одинадцять дітей. І вродилася у нього дванадцята дитина. Не дав її хрестити у своїм селі, бо вже не смів нікого покликати за хресних. І що собі порадив? Сказав жінці:

— Жінко, понесу я дитину до царя. Може, він погодиться бути батечком?

Іде бідний чоловік з дитиною до самого царя. Поклонився йому і говорить:

— Так і так, ганьблюся вже хрестити у своїм селі, та не знаю, де би знайти хресного.

Цар погодився бути батечком. Хлопчика похрестили — назвали його Юрою. Цар написав листа, красно загорнув і дав своєму кумові:

— Сього листа бережи для сина: там написано, що я його хресний. Другий не сміє про то знати.

Чоловік сховав листа за образ і забув про нього.

Хлопець росте, росте. Вже ходить до школи.

Одної неділі, коли зостався вдома сам, прийшло йому в голову щось пошукати за образом. І знайшов листа.

Розгорнув, почав читати і дізнався, хто є його батечком.

Не каже він нікому нічого, лише збирається в дорогу.

— Куди ти, синку, приладився? — питає його батько.

— Іду до царя, до мого батечка.

— Тільки не йди лівою дорогою, бо заблудиш, а йди світською... — порадив йому батько.

Хлопчище спочатку послухався батька: йшов світською дорогою. Але вона робила кривулі. І Юра думає собі:

— Не йду я довкола, піду навпростець.

Зайшов у хащу й заблудив. Ходить, ходить, а вийти не знає. Застала його ніч. Ліг під бука і заснув. Рано встає, шукає дорогу, але все дарма.

І так три роки блудив хлопець — голодував, коріння їв...

А через три роки знайшов одну западнисту хижу. Заходить і бачить: сидить такий дідо, що бороду притоптує ногами.

Юра поклонився:

— Добрий день, няньку.

— Доброго здоров'я, синку... Ей, давно я нікого не видів! Куди ти доро́жиш?

Тоді хлопець розповів правдиво, що йде до свого батечка, царя.

Дідо розмірковує:

— До царя сам не дійдеш. Тут би ти загинув... Але дай лише листа — подумаю, що мені робити.

Прочитав листа і мовив:

— Слухай сюди, синку. Я буду хресним сином, а ти — моїм слугою, і так ідемо до царя.

Прийшли до палацу. Дідо вийняв із тайстри листа і подав цареві. Той прочитав і дуже здивувався: «Як то може бути: лист дійсно мій, але щоб старий дідо був моїм похресником?» Думає цар, думає і каже:

— Ну, знаєш що, діду? Я признáю тебе хресним сином, якщо від поганина приведеш золотоволосу дівку.

А дідо був хитрий, і він відповів:

— Нащо б я ходив, у мене є слуга. Він приведе ту дівку.

Цар наказав покликати хлопця і передав слова старого:

— Ти — його слуга, і ти мусиш привести за нього золотоволосу...

Юрко опустив голову, не каже нічого. А далі озвався:

— Я приведу вам дівку, але дайте три полки. І щоб усі вояки були такі, як я: у тих роках, такої постави і того лиця.

Цар скликав вояків того року, що Юра, зібрав три полки війська. Одягнув їх в однакову форму і дав усім однакові коні.

Зібралися в державу поганого царя. Приїхали до одного лісу. Тут Юрко їх зупинив і каже:

— Хлопці, коли будуть вас питати, хто межи вами старший, закричіть: «Усі ми собі старші!» Бо якщо ви скажете, що я ваш командир, то загинемо.

Їдуть далі. Зустрічають пана на колясці, та не поступаються. Пан перекинувся в рівчак. Дуже почав кричати:

— Хто тут старший?

А хлопці гукнули:

— Ми всі собі старші!

Пан не сказав нічого і поїхав.

А полки дісталися у чужу державу, і в тій державі стільки птахів, що застелили всю дорогу. Юрко скочив із коня і шаблею попрогортав птицю. Тоді старша пташка висмикнула із себе перце і дає Юркові:

— Бери моє перце. Та коли буде біда, потисни його, і я стану тобі при нагоді. Ти нам допоміг: наше військо три дні та три ночі гризлося між собою і не могло йти далі. А ти зробив порядок.

Юрко поклав перце у кишеню, подорожують далі. Бачать, на дорозі багато мурашок — їдяться, воюють.

Юрко знову скочив із коня і шаблею прогорнув мурашок.

А старша мурашка вилізла угору по нозі й по голові коня і каже до Юрка:

— Візьми оцю піжку, та як тобі буде велика біда, покличи мене на поміч. Бо ти мені допоміг упорядкувати своє військо.

Юрко поклав лапку до кишені. Полки рушили далі.

Раз бачать: на дорозі стільки бджіл, що не можна пройти. Хлопець скочив із коня і шаблею порозгортав бджоли.

А старша бджола сіла на коня і каже:

— Юрку, на оце крильце. Та коли будеш у біді, потри його — і я допоможу, бо ти мені допоміг.

Так приїхали в державу поганого царя. Заходять у двір. Але царя вже нема, помер. Лише зосталася цариця. Вона запросила:

— Ходімо, хлопці, до палацу.

Посадила їх за стіл і добре пригостила. А по гостині почала казати:

— Знаєте, що — віддам вам одну дівку, але коли зробите, що я загадаю.

Вояки мовчать. Не знають, яку гадку має та цариця. А вона насипала надворі пшениці, бобів, маку — і все змішала в кашу.

— До рана маєте зібрати три окремі купи: пшеницю, боби, мак. А ні, злою смертю загинете всі!

Юрко зажурився. Але нараз згадав за перце, і стільки мушок налетіло, що не містяться. Зібрали пшеницю і швидко полетіли. Тоді потис мурашачу лапку, і з'явився повний двір мурашок: вони зібрали мак. А горох змели самі вояки.

І зерно стояло в своїх купах.

Рано цариця дивиться — надворі все в порядку.

— Добре ви зробили... Але тепер подумайте, котру дівку я хочу вам дати.

— Юрко потис крильце із бджоли, і прилетіла бджілка.

— Що нового, Юрку?

— Нового досить. Так і так...— і розповів, яку дістав загадку.

— Ну, не журися, ти вгадаєш. Дівчата стануть в один ряд, і твоя буде зліва. Я вдарюся їй в око, і вона ухопиться за нього. На ту дівчину покажеш.

Так усе й було.

Юрко дістав дівчину із золотим волоссям і вернувся у свою державу.

Привів дівку до царя, а дідо відразу бере її собі. Цар аж налякався, що той старий хоче.

А дідо що додумався?

— Ходімо полювати,— каже Юркові й дівчині.

І пішли у ліс. Дідо із рушницею, а Юрко і дівчина — загоничами.

Прийшли на розпуття, і дідо їх розставив: хлопця на нижню дорогу, дівчину на верхню. Як їх розставив, то сказав:

— Почуєте два постріли, то знайте — я не вбив нічого. А почуєте один — тоді щось убив.

Вони розійшлися. Старий пішов скоро, перегнав обох і перейшов на нижню дорогу. Обійшов Юрка ззаду і вистрілив у нього. Нараз побіг до дівчини. А вона спитала:

— Діду, що ви вбили?

— Нічого, ти ж чула, що я вистрілив двічі.

Вона взяла рушницю, глянула крізь цівку і помітила: Юрко під кущем мертвий.

— Ой діду, та ви вбили нашого Юрка!

— Я, ні.

Вона схопила діда і повела до царського палацу. Дала його заперти у темницю. Сама пішла з живлющою і цілющою водою на те місце, де лежав убитий. Приходить і бачить: Юрка стереже вовк. Коли звір побачив золотоволосу, нараз відступився. Вона оживила царевого похресника і привела його в палац. А старий цар справив їм весілля.

ЧУДЕСНИЙ БИК

Казка починається з одного чоловіка, що мав дуже багато дітей. Ціле село уже було в нього батечками і маточками. А тут народилася ще одна дитина. Чоловік ганьбився хрестити її у своєму селі, попіс у сусідне.

Дорогою стрічає двох людей:

— Люди добрі, чи ви не були б моїй дитині хресними?

— Та чому ні? — погодилися зустрічні.

Коли дитину похрестили, чоловік красно подякував. Узяв маля на руки, йде додому. Подумав собі: «Ей, не спитав я, звідки оті люди». А тої хвилини вони покликали його:

— Зачекайте, куме! Не дали ми нашому хресникові подарунок, бо ми подорожні, нічого не маємо. Та обіцяємо йому замість подарунка телицю, котру знайдете по дорозі. Коли її зустрінете, то у праву руку візьміть мотузок і ведіть. А коли буде вириватися, то дайте їй волю, пустіть — і най іде, куди хоче.

Чоловік так і зробив.

Прийшов додому і розповідає:

— Знайшов я по дорозі нашій дитині хресних. Вони подарували їй телицю, але корівка вирвалася і кудись пішла.

З часом і забули за невідомих батечків. А хлопчик підріс і почав дуже жалкувати, що братам на великдень несуть писані яйця, а йому ніхто нічого.

На те батько каже:

— Синку, я тебе хрестив у сусідньому селі, а батечків зустрів по дорозі. Вони тобі подарували телицю, але телиця вирвалася і кудись пропала.

А хлопчик тоді каже:

— Няньку, я йду шукати телицю.

Зібрався і пішов.

Раз іде він лісом і натрапляє на чорного діда.

— Куди ти йдеш, хлопче?

— Іду шукати ту телицю, котру мені обіцяли батечки.

— Хлопче, не знайдеш ти своєї телиці, коли мені не пообіцяєш від неї бичка.

Хлопець пообіцяв, аби лише дідо дав якусь пораду. І той сказав, щоб він прийшов до одної криниці, а там чекав, коли його телиця прийде воду пити.

Хлопчина все зробив.

Приходить телиця, а то вже корівка — з прекрасним бичком, котрий має золоті роги.

— Ой, жаль, що я мушу сього бичка віддати! — каже собі хлопець.

А бик проговорив:

— Не біда, що ти мене пообіцяв дідові. Усе буде добре. Учинив ти із чорним угоду?

— Учинив, та дідо її взяв і сховав під бука, під коріння.

Бик пішов до бука, угоду вигріб і зжував.

На те приходить чорний дідо і вимагає обіцяне. А хлопець йому каже:

— Я тебе, чоловіче, ніколи не знав і нічого тобі не обіцяв.

— Та як ні?

— Покажи угоду!

Чорний дідо почав рити землю, але угоди не знайшов.

Так хлопець виграв із нечистим, пригнав собі додому корову й золоторогого бичка.

— Нас не треба прив'язувати до ясел,— проговорив бик.— Ми будемо годуватися самі. Але коли я рогом постукаю, то нараз приходь.

Хлопець усе приходив, коли бик стукав рогом, і той йому радив великі діла. Раз почав казати:

— Дорогий мій газдо, знаю, що ти маєш велику рідню, братів і сестер. Будуй для них хати, справляй їм весілля.

Хлопець так і зробив. Бик знову постукав рогом у стіну.

— Ти поженив своїх братів, повіддавав сестер?

— Усе в порядку.

— А чи лишилося тобі ще дещо із грошей?

— Лишилося.

— Ну, йди до такої і такої баби. У тої баби є мій брат, котрого вона вкрала, коли нас мама разом народила. Якраз тепер баба хоче його продавати — вона буде просити за нього решето срібла. Чи маєш стільки?

— Маю.

Хлопець прийшов до баби і каже:

— Купіть ви у мене одинака-бика: він такий самий, як у вас, будете мати пару.

— Немає в мене грошей купувати, скорше продам свого.

— Скільки хочете?

— Решето срібних — і бери!

Так він купив у баби бика і спарував його зі своїм.

На другий день бик стукає знову.

— Ну, що нового, волику?

— Ти уже, Іване, поженив братів, повіддавав сестер, а тепер подумай і про себе. Кажи своєму нянькові, най сватає за тебе царівну.

Коли хлопець передав то батькові, старий здивувався, але пішов до царя.

— Пресвітлий царю! Син мене відправив вашу дівку сватати.

Цар відповідає:

— Можливе діло, але в тому разі, якщо твій син за три години зоре кам'яну гору, засіє її заволочить, а до вечора збере готовий урожай.

Із тим словом чоловік вернувся додому і все розказав синові.

А віл постукав рогом.

— Що нового, волику?

— Нового нічого, лише пошли нянька до царя і най перекаже, щоб той дав зробити сталевого плуга, сталеву борону і сталеве ярмо.

Батько пішов і переказав. За три дні усе було готове.

Іван запріг до плуга своїх воликів, прийшов до гори. Вони зорали все за три години. А на вечір хлопець зібрав урожай.

І цар віддав за нього доньку. Жили вони добре. Іван — так звали хлопця — був коло царя як міністр.

Але він мав за слугу дуже меткого хлопця. І той слуга зійшовся з його жінкою. Іван про те нічого не знав.

Минув час. Іван зайшов до волика і чує:

— Іди копай на полі яму для моєї мамки. Хоче помирати.

Іван викопав яму і загріб корову.

А на ранок волик знову стукає:

— Іди копай на полі яму для брата мого. Копай на лівій стороні, коло моєї мами.

Іван так і вчинив.

На третій день також почув стук.

— Що нового, волику?

— Ой, нове недобре: вмираю і я.

Іван гірко заплакав.

— Нічого не бійся,— заспокоїв волик.— Будеш ти добре жити, лише копай яму на правій стороні, коло моєї мами. Так ми були у маминому череві: брат зліва, а я справа.

Іван красно поховав останнього волика і, змучений, вернувся додому.

А рано жінка встала скорше. Бачить, на їх полі — прекрасний палац із трьома вежами.

— Вставай, чоловіче, ми маємо замок!

Іван подивився і дуже йому сподобався палац. Весело сказав:

— Як то може бути, що за одну ніч сталося таке чудо? Видати, з нашої худоби...

А жінка все переказала своєму коханцеві. І, як тільки вона то сказала, палац запав у землю.

Нещасний Іван узяв у руки палицю і пішов по світу — каратися за нерозумне слово, що виказав жінці.

Іде, іде довго і зустрів одного подорожнього. А той йому каже:

— Чоловіче, вертайся додому. Спитай слугу, чи він відгадає, звідки завтра буде сонце сходити. Коли відгадає, ти впрушиш знову на покуту і не будеш мати пристанища. А як не вгадає, залишишся на своєму місці.

Вдома Іван питає слугу:

— Вгадай, звідки завтра буде сонце сходити. Вгадаєш — то зостанешся на моїм маєтку, як ні — візьмеш у руку мою палицю і підеш по світу.

Слуга йому каже:

— Таке може вгадати найменша дитина! — Але подорожній наслав йому так, що він відповів: — Сонце буде сходити із заходу.

Так слуга взяв Іванову палицю і пішов на край світу. А Іван лишився у царському палаці.

КАЗКА ПРО ДОЛМАНЬОША

Жив бідний чоловік. Якось його жінка завагітніла. Настав час, і він покликав бабу, а сам пішов геть. Коли вернувся, відчиняє двері, а баба кричить:

— Йой! Не стопчи дитину!

Чоловік ступив у другий бік, а баба знову:

— Не стопчи дитину!

— Та скільки дітей народилося?

Баба каже:

— Не бійся нічого, хто дав дітям життя, той дасть їм і раду. Радій, що маєш аж дванадцять хлопців!

Росли хлопці, ходили до школи й добре вчилися. Наймолодшому ім'я було Долманьош. Дуже був розумний і навчав братів, що їм діяти. Коли прийшли до шістнадцяти-сімнадцяти років, Долманьош порадив:

— Ходімо служити. Наймемося у газдів — кожний за коня. Приведемо пянькові дванадцять коней, будемо газдувати.

Зібралися і йдуть вони служити. Приходять на розпуття дванадцяти доріг. Долманьош відправив братів по дорогах і сам теж зібрався одною дорогою. Йде й бачить лисицю, прив'язану до куща. Лисиця каже:

— Куди ти йдеш, Долманьоше?

— Йду глядати службу.

— Долманьоше, будь добрий, відв'яжи мене. Буду тобі колись у пригоді.

І він лисицю відв'язав. Помалу йде далі. Приходить до баби, що жила на полонині.

— Добрий день, мамко!

— Доброго здоров'я, синку. Якби ти мені не поклонився, я би тебе згубила.

— А якби ви мені не відповіли «Доброго здоров'я, синку», я би згубив вас.

Баба почала його питати:

— Що ти глядаєш, синку?

— Хочу найти службу.

— Та можеш у мене служити три роки. Будеш ходити з кіньми.

І Долманьош став на полонині пасти бабиних кобил. Але одного жеребчика баба не дозволила йому виганяти — він весь час був у хліві і однаково малий, нічого не ріс.

Якось Долманьош пас кобил, а до нього прибігла лисиця.

— Скоро тобі кінчається служба,— намовляє хлопця.— То ти нічого не бери, а попроси маленького жеребчика, що запертий у хліві.

Як зійшло три роки, баба йому каже:

— Давно я не мала такого слуги. Може, ще послужиш?

— Ні, мушу йти далі,— відповідає хлопець.

— Тоді що хочеш за те, що вірно служив? Я тобі дам золота і срібла — скільки забажаєш.

— Нічого не хочу, лише того жеребчика, що стоїть у хліві.

Баба мусила віддати хлопцеві жеребчика. Долманьош прив'язав йому на шию ремінь, потяг за хащину. А жереб'я проговорило:

— Ану, подивися, чи нас не видить баба.

— Не видить,— мовив хлопець.

Жереб'я потрусилося, і з'явився з нього прекрасний кінь-татош.

— Сідай на мене — й на розпуття: брати вже нас чекають.

Приїхав хлопець до братів, і всі разом вернулися до батька.

Татош каже:

— Долманьоше, мою ногу ніхто не має чути, лише ти. Коли я тупну — увійди, і що скажу — слухай, то все буде добре.

Брати були дома кілька днів. Раз чує Долманьош — татош б'є копитом.

— Чого, конику, стукаєш?

— В одній державі живе баба, котра має дванадцять дівчат. Їдемо сватати.

Долманьош зібрався до тієї баби. Приїхав і каже:

— Послухайте, бабко, ви маєте дванадцять дівчат, а нас дома — дванадцять братів. Чи могли би ми попаруватися?

— З радістю, чому би ні, най прийдуть твої брати до мене,— відповіла баба.

А Долманьош вернувся додому і каже братам:

— Можемо йти сватати.

Зібралися, приїхали до баби.

Татош наговорює:

— Не дай боже, аби ти у баби щось їв або пив. Будеш ситий від моєї пари.

Баба приготувала велику гостину. Дівчата посідали коло хлопців, почали веселитися. Один Долманьош — збоку, бо баба від нього дівчину сховала. Коли вони наїлися й напилися, стара постелила двадцять чотири ліжка — в два ряди. А коней розмістила у хліві так само — дванадцять на один бік, дванадцять на другий.

Скоро татош стукає:

— Що, конику, наказуєш? — прийшов до нього хлопець.

— Іди скоро розбуди братів — най вони втікають із дівчатами, бо буде біда.

Так вони й зробили. Брати сіли на коней і разом з нареченими поїхали додому. Один Долманьош не мав пари, бо на тому ліжку, де мала бути його дівка, спала сама баба. Вночі вона встала, взяла шаблю, щоб повідтинати своїм зятям голови. Та ні хлопців, ні коней нема.

— Чекай, псячий сину, ще попадеш ти мені в руки, я тебе навчу! — пригрозила баба Долманьошеві.

Вдома його братове поженилися і допомагали старому газдувати.

А Долманьош їм сказав:

— Я їду мандрувати.

З тим словом сів на татоша і їде у світ. Приїхав десь на пустища, де не було сіл. Раз дивиться, а перед ним блищить золота підкова.

— Ей, татоше, що б воно було, коби я ту підкову узяв? Яка вона красна!

— Бери, коли подобається. Але запам'ятай: твій — огонь, мій — дим.

Їдуть далі. Раз Долманьош дивиться — лежать золоті пера.

— Які красні пера! Чи брати їх, конику?

— Бери, коли так хочеш. Візьмеш — то будеш бідувати, а не візьмеш — будеш сумувати.

Їдуть вони далі. І хлопець знаходить три золоті волосини.

— Ой, які красні волоси! Чи брати?

— Бери. Лише знай: твій — огонь, мій — дим.

По тому слові татош приніс хлопця до поганого царя.

— Що глядаєш, хлопче? — питає поганин.

— Глядаю собі службу, бо я бідний.

— У мене є двадцять чотири слуги. Будеш наказувати їм.

Так Долманьош зостався служити у поганого царя.

Минуло кілька днів. Цар давав слугам на ніч світити свічки, а Долманьош їх ніколи не запалював, бо йому світили три золоті волоси. Так сильно світили, що можна було мак збирати. А слуги піддивилися й сказали поганому цареві. Той наказав закликати Долманьоша.

— Звідки маєш три золоті волоси? — почав його питати.

Долманьош розповів. Тоді цар питає:

— А чиї то волоси?

Долманьош пішов порадитися з татошем, як би йому вийти з великої біди.

— Не журися, приведем того, чиї ті три волоси.

Зібралися і рушили у другу державу. Дісталися до баби, у котрої хлопцеві брати взяли собі жінок. Татош наказує:

— Ти залишиш мене під вікном, а сам зайди до хижі. Бабу викинь крізь вікно, і я її ногами притисну. Тоді бери бабину дванадцяту доньку, поклади на підвіконня. Я підскочу, сядете на мене, і втечемо назад.

Так вони зробили.

Цар дуже зрадів, що Долманьош привіз йому звідкись таку красну дівчину. І сказав красуні:

— Ну, дорога душко, справимо весілля.

— Справимо, лише я хочу мати ще того коня, з котрого в Долманьоша підкова.

— А хто може пригнати коня?

— Той, що привіз мене.

Цар закликав Долманьоша:

— Мусиш мені привести коня, від котрого маєш золоту підкову!

Хлопець зажурився. Але його татош постукав ногою:

— Ну, Долманьоше, чи я не казав: «Твій — огонь, мій — дим». Але не журися. Поїдемо за тим жеребцем,

за котрим нас посилає цар. Лише спочатку попроси в царя три буйволячі шкіри, дванадцять мірок попелу і три метри прядива.

Вони то все дістали і рушили у другу державу. Коли уже доходили, татош проговорив:

— Обшивай мене шкірами і клади під ними попіл та повісмо, бо жеребець дуже б'є копитами. Коли здере дві шкіри, почне здирати третю — попіл засипле йому очі. Тоді візьми із мене вуздечку, накинь на нього і скачи. Другі коні пустяться за ним.

Так і сталося: привели коня.

Поганський цар веселий і питає дівчину:

— Ну, дорога душко, тепер уже будемо справляти весілля?

— Будемо,— каже дівчина,— але ще хочу бачити у дворі качки, що з них золоті пера у Долманьоша.

— Та хто їх принесе?

— Той, хто мене привів і коня пригнав.

Татош б'є копитом, Долманьош приходить до нього сумний.

— Чи не казав я тобі, неборе: «Візьмеш — то будеш бідувати, а не візьмеш — будеш сумувати»? Але не журися, все вийде гаразд. На одному озері побачиш стільки качок, що воду закривають. Межи ними буде і качур із золотим пір'ям. Я обернуся качуром і буду того качура топити, доки він не скочить сам у твої руки. А як скочить, ти сідай на мене. Услід за нами прилетять усі ті качки.

Так і було, все вони зробили.

Цар дуже зрадів і говорить дівчині:

— Ну, дорога душко, будемо вже справляти весілля, бо твоя воля сповнилася!

— Ще ні. Ще хочу мати на весіллі маму.

— Та хто приведе матір?

— Той, хто привів мене, жеребця і качура.

Татош постукав хлопцеві, покликав його:

— Трудна річ, Долманьоше, привести оту бабу, бо вона велика головниця. Але не журися, ми її приведемо. Най цар справить воза із самого заліза, аби в ньому не було нічого дерев'яного.

Цар усе їм дав. Запрягли жеребця. Долманьош приїхав до бабиної хати. Татош обернувся чоловіком і почали рубати смереку. Баба почула і кричить:

— Що ви, псячі сини, дієте в моїй хаці?

А татош їй каже:

— Бабко, пам'ятаєте того легіня, що взяв од вас доньок і повіддавав їх за своїх братів? Ми хочемо на нього змайструвати бочку: запремо у ній хлопця і кинемо у море.

— Знаю його, знаю того псячого сина!

— Ну, видите, знаєте його, а не даєте нам рубати дерево на бочку. Ану, помагайте, скорше зробимо.

Баба взяла з обійстя двадцятиметрову сокиру і почала рубати смереку. Коли бочку зробили, татош проговорив:

— Ну, бабко солодка, ви маєте таку саму силу, як молодий Долманьош. Залізьте у бочку і поворушіться, чи вона не розпадеться. Бо коли Долманьош зайде у неї і розіб'є, то усі загинемо. Ліпше спробувати бочку, доки його нема.

— Правду маєш.

Баба влізла в бочку. Татош із Долманьошем забили скоро днище і почали казати бабі, аби заворушилася. Баба поворушилася так сильно, аж потрясло залізним возом. Татош закричав:

— Чи сильна бочка, бабо?

— Сильна!

— Тепер аби ви знали, що вона для вас!

І привезли бабу до поганого царя. Як привезли, цар дівчині каже:

— Ну, дорога душко, тепер уже будемо справляти весілля!

— Будемо, але накажи слугам, аби подоїли корови і кобили, все молоко позливали в кадіб і закип'ятили, а Долманьош, щоб скупався в ньому.

Коли молоко закипіло, Долманьош говорить:

— Мушу привести мого коня, аби подивився, як буду купатися.

Татош хухнув на молоко, і воно невидячки охолонуло. Долманьош викупався в ньому і вийшов прекрасний.

Поганий цар каже:

— Ну, дорога душко, будемо вінчатися, бо твоя воля сповнена.

— Добре, але видиш, який Долманьош красний, іди і ти скупайся в молоці.

Молоко закипіло. Цар наказав привести і свого коня, як робив Долманьош. Потім скочив у молоко, і нараз тіло спало, лише кістки зосталися.

А дівчина з великою радістю підбігла до Долманьоша, обняла його:

— Я твоя жона, а ти мій чоловік!

І казка скінчилася.

КАЗКА ПРО ПЕЧОВСЬКОГО

Був, де не був, бідний чоловік, що мав двох синів: одного розумного, а другого дурного. Дурний лише сидів на печі. А розумний якось каже батькові:

— Няньку, ставмо хижу, бо ця вже стара.

Нарубали дерева, а дещо назбиралося зі старої хати — і хочуть будуватися. Але коли розбирали хату, дурний почав плакати, щоб залишили йому піч.

І так стару хижу вони розібрали, поставили нову, а дурний лишився на печі — тільки йому зробили покрівлю, аби не падав дощ. І годували його там, бо не хотів нікуди йти з печі.

А раз одна жінка несла сліпі котята — хотіла кинути в терник. І йшла мимо печі, де сидів дурний. Іван закричав:

— Жінко, що ви там несете?

— Несу сліпі котята у терник.

— Дайте сюди одне котеня. Не буде мені нудно.

І жінка віддала. Іван з котеням бавиться, добре його годує. А котеня, як підросло, навчилося від нього й говорити. Воно назвало свого газду царем Печовським.

А через два роки котик собі думає: «Як би мого Йвана оженити? Раз він цар, то треба йому жінку із царського роду».

Пішов котик через ліси, хащі — зустрічає зайця.

— Куди ти йдеш, легіню? — питає його заєць.

— Йду до царя на сватанки.

— Візьми і мене.

— Та якби вас було бодай сто, то най би ішли.

Зайчик верескнув своїм тоненьким голосом, і нараз позбігалися коло ста зайців.

— Чого ти нас кликав?

А зайчик їм каже:

— Ходімо, браття, з котиком до царя на гостину.

І йдуть усі великими пустами.

Як наближалися до міста, котик обернувся в чоловіка,

що веде зайців. І прийшов у царський двір. Цар почав питати:

— Де ви, чоловіче, взяли стільки зайців?

— О пресвітлий царю, це вам прислав мій цар Печовський.

Чоловік відкланявся. Вийшов із міста, обернувся в котика і йде собі далі. Зустрічає у лісі лисицю.

— Куди, котику, йдеш?

— Йду до царя на сватанки!

— Чи не пішла б і я з тобою?

— Та най би йшла, але якби було вас хоч сто.

Лисичка звела голову й заспівала своїм тонким голосом. І позбігалися до ста лисичок-сестричок.

— Чого ти так квилила?

— Я вас кликала сюди, аби йти із котиком до царя на гостину.

Всі зраділи, що йдуть до царя. Коли прийшли близько до царських воріт, котик обернувся в чоловіка.

— Звідки ведеш стільки дичини? — спитав його цар.

— Ой пресвітлий царю, це вам прислав мій цар Печовський.

— Звідки у нього стільки звірки?

— У нього тої дичини, скільки хочете, бо його дичина любить.

Чоловік відкланявся, а коли зайшов у ліс, обернувся в котика. Йде і стрічає вовка.

— Куди ти, котику, мандруєш?

— Йду до царя на сватанки.

— І я піду з тобою.

— Тебе самого мало. Треба вас хоч сто.

Вовк нараз підняв голову і завив страшним голосом. Прибігло сто вовків, і всі йдуть до царя. Дорогою котик зробився чоловіком. Як прийшли у царський двір, цар його питає:

— Що то за вовки?

— Прислав мій цар Печовський. І велів запитати: чи не міг би прийти до вас сватати?

— Та чому би ні?

Котик зібрався і йде геть. Прибіг до Івана і нараз йому радить:

— Царю, злізай із печі. Скажи своєму нянькові, що раз не дав тобі майна, най купить хоч двох коней і красне убрання.

Іван пішов до батька і сказав, як йому котик радив. Отець то все купив. Тоді Іван вернувся до печі, а котик гарненько Івана обстриг, умив і убрав. Посадив хлопця на коня, сам осідлав другого. Коли вони приїхали до царського палацу, котик почав казати:

— Чи знаєш, мій царю, куди їдемо? Ми їдемо сватати царівну. Та щоб ти нічого там не говорив. Я за тебе буду говорити.

Царська донька вийшла їм назустріч, попід руку завела в палату й посадила на золоті стільчики. І сама сіла сперед них. Починає бесіду, а жених мовчить. Тоді вона питає сватача:

— Скажіть, чому він не говорить? Чи не німий ваш молодий цар?

— Слухайте мене! Він залишив удома багато худоби і журиться, хто все те годує. Має чотириста волів, п'ятсот коней, тисячу овець. Тепер думає за них, тому не говорить.

Свої діла закінчили, справляють весілля. П'ють, гуляють аж три дні. На третій день Іванів сватач проголошує, що час вирушати до царя Печовського.

— А ви, пресвітлий царю,— каже до батька молодої,— збирайте своє військо, поїдемо так, як на війну.

І весілля ішло через гори, ніби до молодого. Ішли за три дні, перепочиваючи. На третій день прийшли на красне поле, і тут сватач усіх зупинив. Наказав чекати, доки він не повернеться.

Зайшов у ліс і обернувся в котика. Побіг на полонину — там воларі з худобою. Знову зробився чоловіком і підійшов до воларів:

— Чия то худоба?

— Залізної баби.

— А коні чиї?

— І коні її, і вся худоба, що тут є, її.

А тої худоби було на полонині над дванадцять сто. І чоловік каже воларям:

— Знаєте що, хлопці? Я вам даю по три золоті, та як буде сюди йти весілля і запитає один пан, чия це худоба, кажіть: царя Печовського.

Пастухи на те пристали. А чоловік вернувся на весілля і дав наказ вирушати далі. Ідуть і приходять на ту полонину, де була худоба. Цар запитав:

— Чия худоба, хлопці?

— Усе — царя Печовського.

Старий цар зрадів, що його зять такий багатій. І знову зупинилися трохи відпочити. А сватач зайшов у ліс, обернувся на кота і поспішає через гору, до маєтків залізної баби. У баби такі замки, що світяться, як сонечко. Котик обернувся чоловіком. Спочатку добився до служниці на кухню:

— Служничко, послухай, що буду казати. Дам я тобі, красна моя дівчино, десять золотих, і як тебе буде хтось питати, чий оце будинок, кажи: царя Печовського.

Служниця усе пообіцяла, і чоловік зайшов у бабин замок. Баба його питає:

— Що нового розкажеш? Що діється на світі?

— Я лише скажу таке, що йде велике військо, тут будуть бої. Якби ви послухали, я би вам порадив добру схованку, і там би ви сховалися.

Баба довго не хотіла слухати, та потім пристала:

— Ну, веди мене, де знаєш!

Котик завів бабу у дуплястий бук і там її лишив. Сам швидко вернувся до царського війська і дав наказ вирушати далі. Були недалеко від старого бука, де сховалася в дуплі залізна баба. Сватач наказав військові, щоб зготувалися стріляти. І показав на бука. За наказом військо почало пальбу — і бука, разом з бабою, рознесли на попіл.

Коли весілля заступило до бабиного замка, цар питає служницю:

— А чий це маєток?

— Як чий? Царя Печовського!

Цар дуже зрадів, що замок зятя у сім разів красивіший, як його палац. Тут зробили велику гостину, і через кілька днів весілля розійшлося. А Іван із молодою жінкою газдує і понині, бо він із того всього дістав і добрий розум.

ВАСИЛЕВА ШКАТУЛОЧКА

Казка починається з бідного мисливця. Той чоловік другої роботи не робив, лиш ходив полювати, та ні разу нічого не вбив, ніякої звірки. А був у нього хлопець, що звався Василем. Він весь час просив:

— Няньку, я ліпше вцілю. Дайте мені рушницю.

Та хлопчина був малий — мав тринадцять років.

Раз мати дала синові двадцять філерів, аби купив хліба. Василь іде й видить: два хлопці б'ють кішку.

— Послухайте, хлопці, не вбивайте кішку, продайте мені.

І хоч був голодний, викупив її.

Прийшов він додому, а мати кричить:

— Чому ти хліба не приніс?

— Бо жаль було кішки. Її хотіли вбити, і я її купив.

Знову мати дала двадцять філерів, аби приніс хліба. По дорозі хлопець натрапив на пса, котрого теж били розбишаки. Купив він і пса, повернувся додому без хліба. Мати його вигнала. Пішов у ліс, дивиться — а на галявині спить батько. Хлопець узяв рушницю і йде полювати. Ходить, роздивляється по лісу, але ніяк не може натрапити на звірку. Нараз зупинився: увидів на буці великого гада. Василь довго не радився — націлився і хоче стріляти. А гад проговорив:

— Не стріляй у мене, хлопче. Дам тобі дарунок, котрий будеш мати на ціле життя.

І подарував йому малесеньку шкатулку. Хлопець відкрив, а звідти спитало:

— Що хочеш, мій царю?

— Тепер нічого ще не хочу, лише пробую, чи добрий подарунок я дістав од гада.

Василь пішов додому. Нікому нічого про те не сказав. І не брав шкатулочку до рук, доки йому не сповнилося дев'ятнадцять років.

Батько вже помер. Хлопець зостався з матір'ю. І раз їй говорить:

— Мамко, йдіть ви до царя — сватати мені дівку.

Мати аж злякалася, але син наполягав — і таки пішла. Розповіла цареві про сина і сказала, що хлопець хотів би засватати царівну.

— Можливе діло,— відповів їй цар.— Та най твій син поставить високий на три поверхи дім — і аби крутився на качачій лапці. А від того дому до мого палацу най прокладе міст із самого скла. Тоді за нього дам свою дочку.

Мати вернулася додому, все розповіла синові.

Василь вийшов і відкрив шкатулку. Звідти заговорило:

— Що хочеш, мій царю?

— Хочу, аби поставився дім на три поверхи і щоб він крутився на качачій лапці, а від того дому до царського палацу аби проліг міст із самого скла.

Рано цар пробудився, дивиться, а від палацу — такий міст, що усе довкола засвітилося.

Василь прийшов до царя і засватав дівку. В палаці справили весілля, і молодий привів царівну в свою хижу-смітянку. Вранці Василь дивиться, а в хаті повно диму. Нічого не видить! Виглянув у вікно: ні високого будинку, ні моста нема.

А його жінка плаче:

— Ти мене обманув!

Василь вийшов і відкрив шкатулку. Звідти заговорило:

— Що хочеш, мій царю?

— Хочу такий палац, як у царя. Моя жінка — з царської родини, то де має жити?

Нараз появився ще ліпший дім, як був.

І Василь у ньому жив красні роки. А раз царівна почала казати:

— Дуже мені нудно тут сидіти. Добре, якби нянько подарував нам трохи війська.

І Василь зробив їй доброту — попросив у царя полк.

Живуть собі далі. Але межи військом знайшовся хитрий чоловік. Він часто вів з дочкою царя масні бесіди. Зробив для неї дзеркало, а в ті часи дзеркал не було, і показав царівні:

— Знаєш, яка ти красна? Подивися...

Царівні дуже полюбилося люстерко, і ладна була дати за ту річ хоч і своє серце.

Та хитрак їй відповів:

— Нічого не бажаю, хіба оту шкатулочку, що висить на гвіздку.

А Василь лишив шкатулку дома. Царівна глянула на неї, зняла із гвіздка і подала коханцеві. Він відкрив шкатулку і почув:

— Що хочеш, новий царю?

— Хочу, щоб цей палац, як є, поставився одразу межи червоними морями.

І перенеслися на невеликий острів.

Василь зостався у лісах, куди пішов на лови. Вертається додому — лише хата-смітянка. І зажурився, що з ним буде.

А коханець живе із царівною, командує військом.

Цар Василя кинув у темницю, дав на великі муки: обгородив його високим муром, аби не міг ні лягти, ні сісти, а мусив стояти. Та з Василем зосталися врятовані ним друзі: кішка його годує, а пес його вартує.

Так сидів у мурі два й половину року. Цар думав, що із зятя уже немає й кісточки.

А кішка наносила із газдівських горищ ковбаси — лишила Василеві на кілька тижнів їсти, сама із псом пустилася шукати шкатулку.

Йшли, йшли і дійшли до червоних морів. Ходять коло моря, журячись, як перейти на острів. На ньому видять Василів палац. Посиділи, а далі пес каже:

— Лізь на мене, будемо пливти. Думаю, що вдержу.

Кішка ухопилася за пса, він скочив у воду, помалу пливе. І переплив море. На острові, на сухій землі, зостався чекати, а кішка — до палацу. Ходить собі по двору й не знає, як дістатися в палац, бо усе зачинено: згасло світло, полягали спати. Скочила вгору до вікна і дряпається: «Няв... Няв... Няв...»

Царівна пробудилася, відчинила те вікно і впустила кішку. А кішка була мудра: нараз лягла до неї на постіль і тихенько муркає. Але очі у темноті світяться і ходять по скринях, по стінах. Кішка не може побачити, де шкатулочка. Перейшла до коханця, послухала — він спить. Глянула — на шиї срібний ланцюжок. Мацає далі — шкатулочка. Тоді почала гризти ланцюжок. Гризла, гризла, доки не перегризла. Взяла у зуби ланцюжок зі шкатулкою, головою розбила вікно і швидко тікає. Прибігла до моря, а пес хвостом вертить:

— Є шкатулка?

— Є!

— То дай мені, ти можеш упустити.

— Ні, сам ти загубиш!

Сварилися-сперечалися, доки пес не відібрав шкатулочку. Та коли вони пливли, хвиля так ударила собаці у рот, що той захлинувся, і шкатулка упала у воду. Вийшли на сухий берег. Кішка: де шкатулочка? А пес каже:

— Упала в море.

— Чи я не казала, що ти її впустиш?

І почали сваритися знову. Так вони посварилися, що кішка залишилася на березі моря, а пес вернувся до свого господаря.

Ходить, ходить кішка — сумна і голодна. Раз бачить — рибарі сиплють на берег рибу. Вона прийшла до рибарів і жалісно нявкає. Рибар узяв ніж, ураз розпоров черево найбільшої рибини і кинув кішці нутрощі. Кішка їсть, а лапами перебирає нутрощі. А вони були великі, бо риба мала сто п'ятдесят ліктів. Раптом кішка лапкою відчула щось тверде. Дивиться — шкатулка. Вона дуже зраділа і прибігла до свого господаря.

— Чи ще живеш, газдо?

— Живу, але слабо.

— Не журися, шкатулочка тут!

І він теж зрадів. Узяв шкатулочку, відкрив.

— Що хочеш, мій царю?

— Перший раз хочу, аби сей мур розсипався на попіл і я був на волі, а другий раз хочу, щоб мій палац знову появився тут.

Все сталося, як він забажав.

Рано старий цар дивиться — недалеко світиться палац. Скоро прийшов дізнатися, хто там хазяйнує. Бачить — Василь із його донькою живе, як колись. І цар почав держати з ним бесіду, як то сталося, що хтось у них забрав був маєток.

Василь усе розповів про свою шкатулочку, царівна — про коханця. Вояка засудили на вічну темницю.

І казка скінчена.

ПРО ОРУСЛАВА, СИНА ЛАЗАРОВИЧА

Казка починається з одного царя, що звався Лазаровичем. Він уже зістарівся, а наслідника нема. Але якось цариця сказала, що в них народиться дитина. Цар дуже хотів знати, кого жінка йому приведе — хлопчика чи дівчинку. А в ті часи водилося немало усяких ворожіль і віщівників. Цар осідлав найкращого коня і пустився поміж тих людей, аби щось перезнати. Але йому дуже не терпілося. Ще й не доїхав десь до відьми, як перед ним з одної корчми виходить вояк. Цар розсердився й кричить:

— Так тебе навчає командир — по корчмах напиватися?

З'явилися військові дозорці й нараз ведуть вояка в темницю.

Але цар уже собі подумав, що вояк старий, а такі служаки звикли бути мудрими. І зупинив дозорців:

— Слухай сюди,— мовить воякові.— Якщо ти мені скажеш, кого народить моя жінка, я звільню тебе від покарання.

П'яний відповів:

— Скажу, та не одразу. Дайте мені проспатися, бо можу щось наплутати.

Цар дозволив. Вояк пішов спати. А коли прокинувся — думки не плуталися більше і почав казати:

— О пресвітлий царю. Народиться вам син. Але то буде наш чоловік. Витязь!

Вернувся цар додому, а там уже в колисці хлопчисько. І що собі гадаєте — ріс, як у мочарах трава! Другого дня з дітьми йшов до школи. А третього — вже ходив такий, як двадцятирічний.

Цар подумав, як би свого сина відправити у світ, аби хоч там набирався розуму. І каже йому так:

— Ану, Оруславе, сідлай собі коня — їдемо подивитися на наші поля: маємо красні царини.

Але хлопець був у страшній силі. І на котрого коня поклав свою руку — тому мимоволі переламав хребет. Вийшов зі стайні й нарікає:

— Ні, не поїдемо нікуди. Я лише поплескаю коня — як у нього уже тріщать кості.

Цар розгнівався на сина, що той скалічив йому коней, і вигнав його з дому:

— Йди від мене, куди ведуть очі, глядай собі ліпшого коня!

Йде, йде Оруслав. Дивиться, дорогу загородив дідо.

— Куди ти доро́жиш, молодий Лазаровичу?

А хлопець був сердитий, що його батько вигнав, і крикнув на старого:

— Відступися, діду, бо як дам у вухо, то буде тобі глухо!

Дідо знав, що Оруслав — дитина, а тому не образився:

— Я тебе, Лазаровичу, спроваджую на добру дорогу, і ти красно вислухай. Є для тебе один файний кінь — під Чорною горою. Носив старого витязя, але той помер. Перед смертю витязь загнав коня в печеру, лишив їсти й пити на дванадцять літ, а вхід завалив каменем. Скільки вже приходило різних силачів — і кожний моцувався з отим каменищем, а відсунути не міг. Ти подужаєш...

І що — старий дідо казав йому правду! Оруслав відкрив собі печеру, а до нього нараз заіржав затемнений

кінь. Коли хлопець вивів його вон, той був аж зелений. Оруслав поплескав коня по хребту, що тільки повгинався, і заговорив:

— Ну, конику,— ти мій, а я твій. Я назву тебе Зеленотравним.

Хлопець знову зайшов до печери. Там на гаку знайшов витязький одяг і саморобну шаблю. Одягнувся витязем, сів на коня і одним повітрям примчав у царський двір.

— Няньку, я вже тут! Сідлайте свого коника і їдемо дивитися поле.

Так вони зібралися. Їдуть і приїхали до великої ріки. Цар зліз із коня:

— Оруславе, якби ти побачив, який тут страшний берег!

Хлопець також залишив коня, але коли підійшов до кручі, берег посунувся. Оруслав був страшенно тяжкий, та вода несла його й несла. Вибився до берега аж у чужому королівстві. Одежа геть порвалася, зброя загубилася — і він ліг під вербою.

А до ріки прийшли два солдати. Помітили під вербою хлопця і дуже здивувалися, що він такий грубезний. Вернулися у полк і розповідають:

— Під вербою лежить чоловік, але такий вам превеликий, якого ми ніколи ще не виділи. І майже зовсім голий.

А з тим військом їхав королевич. Він наказав чотирьом солдатам, щоб понесли такому силачеві витязьку одежу і привели його у полк.

Оруслав побився об каміння, був у синяках. Королевич наказав солдатам:

— Розвантажуйте підводу і повезіть сього чоловіка!

Та Оруслав мовив:

— Не треба, не трудіться, бо мене не повезуть на возі і чотири коні. Радше піду пішки.

Йшли, скільки вже йшли. І в хащі, на поляні, сіли пообідати. Коли відпочивали, Оруслав спитав:

— Куди ти, королевичу, ведеш цілий полк?

А королевич каже:

— Там і там є замок, де живуть три витязьки. Одну, наймолодшу, я хотів би взяти за жону. Та витязьки нікого не впускають за свою границю.

— Слухай, королевичу,— радить Оруслав.— У витязів дуже страшна сила. А тут аж три витязьки. Переб'ють від тебе ціле військо. Ліпше підемо ми двоє,

Королевич послухався хлопця. Військо повернулося назад, а вони йдуть далі. Та королевич при коні, а Оруслав — пішки. І хлопець подумав про свого коня. Зупинився і гукнув:

— Гей, Зеленотравний! Чи ти живеш на світі?

Від голосу аж листя з дерев посипалося.

І за горою заіржав Оруславів кінь. Раз-два та й був тут.

Приїхали на оту границю, за якою вже не було слідно чоловічої ноги. Поставили колибу, розвели вогонь і відпочивають. А витязьки з високого замка помітили дим. Старша послала середущу:

— Ану, бери самоловну сіть і йди подивися, що воно там за несі сини розляглися у нашій траві?

Середуща витязька прийшла до колиби і нараз питає:

— Хто вам дозволив запустити коней у нашу траву?

Оруслав їй відповів:

— Самі собі дозволили.

Витязька недовго мудрувала — ударила сіткою по його ногах. Та Оруслав легко прорвав сіть, а витязьку схопив за волосся. І як її долонею плеснув, то полетіла аж до замка. Ще й приповів про себе:

— Я б'ю раз, але гаразд.

Тоді старша витязька говорить молодшій:

— Іди, сестро, ти. Але чесно запитай людей, що вони шукають.

Молодша справді почала по-чесному:

— Куди ви, люди добрі, намірилися їхати?

Вони відповіли, що хочуть її сватати. Тоді молодша витязька запросила їх до замка.

— Ти йди вперед, а ми за тобою,— сказав Оруслав. А королевичу шепнув: — Слухай сюди, у витязів заведено: коли жених приїжджає сватати верхи на коні, молода знімає його із сідла. Та не чекай, щоб витязька прийшла тебе знімати — вона вдарить тобою об землю і розіб'є на дрібненький мак. Приїдемо — ти нараз зіскочиш зі свого коня і попросиш витязьку, щоб зняла твого слугу. І так усяким ділом буде намагатися випробувати, як би тебе знищити, а ти її відсилай до мене.

Так воно й було. Тільки під'їхали до замка, як молодша витязька летить до жениха. Але королевич зіскочив з коня і відіслав її до Оруслава. Витязька поставила велику гостину, а женихові принесла трьохсотлітрову бочку

старого вина. Сказала, якщо вип'є, тоді вона за нього віддасться. Та королевич відповів, що для цього він має слугу. А Оруслав випив цілу бочку. Тоді витязька ставить ще одну умову: аби жених проїхався на її коні. Королевич знову кивнув на слугу. Вивели зі стайні такого коня-татоша, що мав дванадцять ніг. Оруслав сів на коня, а той ледве піднявся в повітря. Та й не летів з витязем далеко, а тихенько спустився на землю.

Витязька сказала:

— Ну, йдіть у колибу. А я піду до нашого дідика просити поради: віддаватися чи ні? Але жених мусить відгадати, скільки часу я буду в дорозі до нашого дідика, як довго з ним буду розмовляти, а за скільки вернуся назад.

І на тім слові розійшлися.

Витязька збирається в дорогу, а королевич з Оруславом прийшли до колиби. Дивляться — у зворі б'ються два чорти. Силач до них підійшов і каже:

— Із-за чого ви зчинили бійку?

Чорти відповіли:

— У нас помер няньо, а залишив одного коня. Не можемо ніяк поділити.

— Де ваш кінь?

— Він тут, але невидимий.

— Підведіть до мене.

Чорти йому подали коня, якого не видно, а Оруслав каже:

— Я вас дуже красно поділю. Йдіть собі один у цей край світу, а другий — у той; котрий з вас скоріше прийде — тому віддам коня.

Чорти одразу розбіглися у різні боки, а Оруслав сів на коня і невидимо помчав за витязькою. Вона раз-два приїхала до дідика і каже собі голосно скільки їхала. А Оруслав чує. Увійшла до дідика — старий палить піпу з довгим чубуком, а борода у нього золота. Витязька так довго бесідувала з дідом, що Оруслав не витерпів: схопив його за бороду і нараз відірвав. А старий подумав, що то витязька, і почав кричати:

— Ти прийшла робити з мене сміх? Іди собі геть!

Витязька верталася додому й рахувала про себе хвилини, а Оруслав слухав. Так усе переказав своєму побратимові. І той добре визначив хвилини. Витязька здивувалася — запитала, звідки він то знає. Королевич показав їй бороду, вирвану в її дідика.

Зібралися всі троє в дорогу. Доїхали до одного дуба, під яким лежала тінь на дванадцять метрів товщини. Розсідлали коней, посідали. І Оруслав каже:

— Скільки ми ходили, королевичу, я не зімкнув ока. Якби ти посторожив, то я би ліг спати.

Королевич радо обіцяв його постерегти. Але тільки Оруслав здрімався, як королевич захропів. А витязька вихопила шаблю і відрубала Оруславу ноги. Силач прокинувся й ричить:

— Ідіть ви, куди знаєте, бо я з вами далі не піду!

Просидів він під дубом два дні, а потому покликав із хащі свого Зеленотравного. Забрав відтяті ноги у кишені, вибрався помалу на коня і їде по лісу. Раз просто на нього біжить старий олень, а за ним женеться безрукий ловець. Оруслав спинив ловця. Питає:

— Хто ти, витязю?

— Я — Тимко.

— Виджу, що ти втратив свої руки, а я ношу в кишені свої ноги. Будемо побратимами.

Витязь не відмовився. І їдуть вони двоє. Заїхали в якесь нове царство і чують новину: цар гінцями дав оголосити, чи не знайдеться хтось такий, хто би кулею канона зняв корону з голови царівни? Зійшлося вже немало всілякого народу. Дівчина сиділа у вікні на п'ятому поверсі. А не було такого сміливця, хто би взявся палити з канона по її короні. Але цар уже оголосив, що хто поцілить у корону, за того він віддає дочку. І Оруслав сказав до побратима:

— Поглянемо, що воно за фігля.

На руках дібрався до канона. Як узяв ціль на оту корону та як вистрілив — народ схопився за голови, такий дало вибух. Царівнина корона злетіла, але жоден волосок із голови дівчини не впав. Вона зійшла до Оруслава з чашею вина і почала хлопця цілувати. А то вже означало, що дівчина — його. Та він не думав брати молоду царівну. Каже побратимові:

— Слухай, брате! Най буде твоя: ти не такий каліка, як я.

Тимко заперечив:

— Ні, царівна належить тобі.

— Добре,— каже Оруслав.— Ми двоє — брати, а Ружана буде нам сестрою.

Зібралися і пішли у гори. Але все то не було так скоро, як я розповідаю. Жили добре, дуже шанувалися. Тільки бачать, що дівчина слабне, вже зовсім охляла. Оруслав питає:

— Ба чого ти, сестричко, змарніла? У нас досить і їсти і пити, а ти вся стягнулася.

І вона сказала:

— Брати мої. Вночі ви спите, а до мене прилітає змій, який має дванадцять голів і всіма впивається в мої білі груди.

Витязі підвартували змія. Коли його Оруслав схопив і коли потис — змій відчув, що він уже пропав із усіма дванадцятьма головами. І почав проситися, щоб силач пустив його живим. Тоді хлопець каже:

— Відпущу, та принеси живлющої і цілющої води.

Змій полетів між ті дві гори, де два війська б'ються удень і вночі. Там добув живлющої і цілющої води. Оруслав побризкав свої ноги — і вони одразу приросли: почали ходити, ніби доти й не були відрубані. Хлопець покликав і Тимка:

— Брате, маємо живлющу і цілющу воду. Ану, де твої руки — зараз приростуть!

— Я їх загубив,— відповів безрукий.

Оруслав подумав і сказав:

— Тоді ти залишайся з нашою сестрою і живіть щасливо. А я вже піду...

Осідлав свого Зеленотравного і рушив у дорогу. Під'їжджає до одного міста. Бачить, на толоці пасеться премного свиней, а свинопас убраний у добрий королівський одяг. Оруслав говорить:

— Слухай, чоловіче, що ти за один?

— Я королевич,— відповів свинар.— Узяв за жінку витязьку, яку мені засватав один витязь. Але вона перехопила владу, а мене відправила зі свинями. Серед двора поставила на мою бідну голову три шибениці: якщо я невчасно прижену свиней, то маю йти повіситись на тому стовпі, котрий собі виберу.

Оруслав уже збагнув, із ким він розмовляє. Взяв у королевича ремінний батіг і позганяв стадо на дорогу. Свині пустилися додому, а вони помалу йдуть за ними. Полудне вже тихенько минало, і витязька вибігла гукнути, щоб королевич вішався — на котрій шибениці хоче. Але коли побачила при ньому Оруслава, то нараз їй у п'ятах

затерпло. Силач схопив її за волосся і почав шмагати плетеним батогом. Коли порвався перший ремінець, Оруслав спитав:

— Ну, витязько, яку силу маєш?

Вона відповіла:

— Я ще можу понести дві тонни хоч якої ноші.

Порвався другий ремінець. Та розповім коротше: порвався і третій. Коли її Оруслав спитав — в якій вона лишилася силі, витязька відповіла:

— Тепер можу понести... десь двадцять п'ять кілограмів пір'я.

Бачив, що вона вже звичайної сили, як інші жінки. Тоді наказав:

— Щоб негайно передала владу своєму чоловікові, як інші жінки.

Так вона й зробила.

І Оруслав поїхав собі далі. Нарешті, він потрапив додому. Мати вже померла, а цар Лазарович лежав дуже хворий. Він не впізнав сина і спитав:

— Хто ти, витязю?

— Я ваш Оруслав,— каже цареві хлопець.

— Синку, синку, ти мене знайшов у тяжкій біді. Я вже лікувався всілякими травами — не допомагає. Та казав мені мій сон, що є одна поліка: якби хтось убив страшного витязя, що зветься Чорна Хмара, і приніс для мене його жовч — я би нею змазався і помолодів на вісімнадцять років. Так став би здоровим.

Оруслав не радився нічого: сів на коня і знову в дорогу. Вернувся на те місце, де залишив безрукого витязя та молоду царівну.

— Чував ти колись, брате, за страшного витязя, що зветься Чорна Хмара? — запитав Тимка.

— Гей-гей, чи чував! То він мені повідтинав руки.

— Де його знайти?

— А там і там...— розповів Тимко.— Аж за дев'ятою горою.

Рушили всі троє. Приїхали на широке поле.

— Ну, далі їдь сам,— порадив Тимко.— У хащі буде замок злого витязя. Та слухай сюди: підійди до витязя без зброї, по-цімборському, бо інакше він тебе уб'є.

Оруслав так і зробив. Він приїхав до Чорної Хмари, красно поклонився.

— То ти, Оруславе? — запитав злий витязь.— Кажуть, ти сильніший і за мене. То як будемо битися — рубатися або розщибатися?

Оруслав відповідає:

— Я не прийшов до тебе ні рубатися, ані розщибатися. Хочу тобі бути цімборою, бо нас, таких витязів, залишилося вже мало.

— Добре, Оруславе! Ми два— найсильніші, підкоримо з тобою цілий світ!

Чорна Хмара завів його в замок і почав хвалитися:

— Бачиш, один витязь мав саморобну шаблю. Тепер вона — у мене на підлозі, а поверх неї — ще й відтяті руки того витязя. Та чомусь та шабля вчинилася такою важкою, що підходжу до неї щодня і намагаюся підняти, а не можу. Спробуй свою силу.

Оруславові та шабля стала легшою. А лише її підняв — під кліп ока відрубала голову злому витязю. Зібралася вся замкова челядь, гукає Оруславові:

— Рубай його на дрібні шматки!

— Я рубаю раз, але гаразд! — відповів силач.

Тоді розпоров шаблею убитого, вийняв його жовч. Узяв також відрубані руки і сів на коня. Приїхав на те поле, де його чекали Тимко і Ружана.

— Ну, брате, маєш руки! Побризкаю живлющою і цілющою водою — будуть тобі наново служити!

Так воно і сталося. Витязь дістав руки. Тоді обняв названого брата, обняв і названу сестру. А Оруслав каже:

— Слухай сюди. Тепер можете побратися. Ружано, веди витязя у царський палац і лади весілля.

Сам Оруслав скочив на коня і — до свого батька. Старий Лазарович був уже й сліпим. Але коли обмастився жовчю із Чорної Хмари — лишив усю хворобу, бо він став молодшим на вісімнадцять років. Син йому сказав:

— Няньку, ви знову молоді. Одружіться і царюйте далі, а я люблю мандрівку.

Сів на коня, свого Зеленотравного, та й поїхав з дому. Їде, їде — не день і не два, а й не знати скільки. Опинився у якомусь царстві. Бачить, двоє витязів б'ються з-за царівни. Але вони обидва не зібрали б сили, яка є в Оруслава. Він розігнав тих витязів, а сам прийшов до царських воріт. Царівна вибігла з палацу і йому відчинила.

Оруслав засватав цареву дочку. Жили вони добре. Але ми забули нагадати, що Оруслав пообіцяв батькові, коли

їхав з дому. Він обіцяв провідати старого рівно через рік і ще один день. Скоро зібрався у дорогу.

А дорогою дістався на одне красне поле. Там стояла велика корчма, а в тій корчмі відьма пригощала тридцять витязів. Корчмарка нараз вибігла спеpед Оруслава — запрошує за стіл і його. Та коли він прив'язав коня і відійшов п'ять кроків, відьма лише подумала — як силача обложило муром. Товстим, кам'яним.

Раз лишимо Оруслава в мурі. Вернемося до його жони. Вона тим часом народила сина і назвала його Мирославом. А хлопчина виростав ще швидше, як його батько Оруслав. Коли став на ноги і вмів говорити, мати йому нараз розповіла, куди пішов батько. Хлопець заявив:

— Я їду за няньком!

— Але ти не маєш по собі коня.

На те зачулося іржання — під царськими воротами стояв Зеленотравний.

Мирослав піднявся на коня.

— Чекай, синку,— каже йому мати.— На тобі мій перстень, бо як тебе нянько упізнає?

Кінь узявся за тою дорогою, якою прибіг. І скоро був на красному полі, де стояла велика корчма. Хлопець здаля об'їхав корчму, сів на роздоріжжі та й полуденкує. Відьма подивилася, що витязьчук ще молодий, і послала найслабшого витязя, аби привів його до корчми. Але туди витязь ішов твердо, ступав крок за кроком, а звідти — кожним третім. Полетів од хлопця на три метри і найсильніший витязь. Тоді відьма згадала про того, що сидів у мурі. Вона лише подумала — і мур розійшовся. Відьма сказала Оруславу, аби він поборовся із витязьчуком, бо той узяв од нього коня.

Оруслав прийшов на роздоріжжя:

— Хлопче, подержися, най раз тебе плесну!

І ударив молодого витязя. А той лише упав на коліно і вихопив шаблю. Тут Оруслав помітив на його руці дуже знайомий перстень.

— Чекай, хлопчику. Звідки в тебе такий красний перстень?

Мирослав йому все розповів. Так вони впізналися. Оруслав заплакав, обцілував сина, і вони вернулися додому.

Та й казці кінець.

ПРО НЕВІРНИХ ЖІНОК

Був один цар і мав він двох синів. А ті сини жили коло нього вже багато літ. Постарів цар і почав казати:

— Сини мої! Женіться, щоб я видів хоч ваше весілля.

І молодший взяв собі царівну з іншої держави, а старший залишився коло свого батька і перебрав царство.

Царює він, царює — і діло йде ще ліпше, як при батькові.

Молодий цар зібрався на лови. Замок лишив на одного дурня, що служив цареві найвірніше. А цариця зовсім не зважала на того божевільного, робила, що хотіла.

Цар ходив по лісу цілий день і повертається додому. А дурень скочив сперед нього й каже:

— О пресвітлий царю! Що сталося в замку! Цариця тобі зрадила — взяла собі дванадцять дівчат і пішла з вояками.

Цар дуже розізлився:

— Чи то правда, що ти мені кажеш?

— Правда, пресвітлий царю! Не віриш — заховайся завтра в зільнику, сам будеш усе видіти!

Другого дня цар знову зібрався на лови. Та відійшов він недалеко і таємним ходом повернувся в замок. Там сховався в зільнику, чекає. Бачить: дванадцять молодих дівчат ведуть царицю в сад. А там до них вибігли молоді вояки — і пішли забавлятися.

Цар вихопив шаблю, відрубав жінці голову. Інші повтікали.

А цар сів і журиться. Бо думає, що вчинив недобре. Покликав дурня й каже:

— Ти був мені завжди найвірніший. Передаю тобі престол, а сам іду по світу. Може, колись повернуся в замок. А коли ні — царюй на здоров'я.

Сів на коня і поскакав. Приїхав він до тої держави, де царював його молодший брат. Побачив той схудлого, постарілого царя і аж не впізнав.

— Брате мій, то ти?

— Я... Прийшов до тебе, може, і померти. Маю таку хворобу, що не знає ліків.

І старший брат не їсть, не п'є, не спить.

Як минуло чотирнадцять днів, молодший брат кличе його в ліс:

— Ходімо на лови! Може, на вільному повітрі тобі стане легше.

— Іди сам, я не піду,— відповідає старший.— Ноги мені не служать.

Вирядив молодшого на лови, а сам сховався у зільник і тихо лежить. Раз видить: цариця у красній одежі вийшла на прогулянку, а з нею дванадцять молодих дівчат. Тут же появилися молоді вояки, і всі пішли в гущавину саду.

Старший брат повеселішав.

Повернувся додому молодший і дивується:

— Ти, брате, вже здоровий? Але які ліки тобі допомогли?

— Брате мій! — відповідає старший.— То є такі ліки, що коли дізнаєшся, захворієш так само, як я. А я тобі цього не бажаю.

Та молодший просить сказати про все і не дає спокою — дуже хоче знати, що ж таки допомогло його братові. Просив до того часу, поки той не виказав:

— Ліки знайшла для мене твоя жінка.

— Кажи ясніше, що це означає!

— Я тобі повів би все, але ти не повіриш, розсердишся на мене.

— Не розсерджуся, кажи!

— Тоді слухай! У своєму царстві я теж ходив на лови. Але у замку лишав дурня, який подивився за моєю жінкою: вона брала дванадцять дівчат і йшла із вояками розважатися у сад. Я відрубав їй голову. Але тепер увидів, що й твоя така. Коли не віриш, можеш перевірити!

Молодший брат прийняв пораду старшого. Другого дня він вийшов на лови, та вернувся потаємним ходом і сховався в зільнику.

Чекав не дуже довго. Молода цариця з дванадцятьма дівчатами вибралася в сад і там кожна пішла з вояком.

Молодший брат теж вихопив шаблю і відрубав невірниці голову.

— Ну, брате мій! Залишив ти царство, залишу і я. Тепер ми собі рівні, можемо йти по світу разом.

Осідлали добрих коней, поїхали горами й лісами. Але мовчать — зажурені, що все загубили.

Вибралися брати на красне поле. А там стоїть дуб — такий превеликий, що аж страшно глянути на нього. Брати зупинилися і дивуються:

— Скільки ми не виділи дерев, а такого ще не зустрічали.

Сіли під дуба, відпочили, а далі старший молодшому каже:

— Ходімо звідси, бо ця тінь мене вже морозить. Вона якась нечиста.

— Зачекаємо! — відповів молодший.— Ліпше вилізьмо на дуба; а може, тут щось і підвартуємо?

Вилізли на дуба і помітили, що неподалік лежить велике озеро. Дивляться брати, а з води виходить якийсь велетень, несе на плечі скриню. Прийшов під дуба, сів собі у затінку. Далі вийняв з кишені ключі, відімкнув ту скриню. А зі скрині вийшла прекрасна принцеса. Вона легенько погладила велетові голову і нараз він заснув. А принцеса дивиться довкола, глянула й угору. Помітила на дубі братів, але спокійно каже:

— Ходіть сюди, не бійтеся нічого!

— Злізли брати з дерева, а красуня взяла їх за руки і повела полем. Ідуть, ідуть, а молодший брат усе кидає оком на принцесу. І помітив, що на шиї в неї — срібна ниточка, а на нитці — золоті жуки. Не втримався молодший, щоб не запитати:

— Принцесо, чому носиш низанку жуків?

Красуня засміялася:

— То у мене пам'ятка. Скільки на ниточці жуків — зі стількома любасами я собі гуляла. Було їх у мене вісімдесят чотири! Тепер ви два — вісімдесят п'ятий і вісімдесят шостий!

Коли брати почули таку бесіду, нараз вернулися під дуба, сховалися в гіллі.

Прийшла принцеса. Розбудила велетня, а той знову замкнув її у скрині, перекинув на плече і зник на дні озера.

Брати говорять між собою:

— Що ми наробили? Принцесу замикають і то вона знаходить любасів. А ми жінок лишали незамкненими... Даремно їм відрубали голови, покинули царства.

І повернулися додому.

Там знову поженилися і так живуть донині.

ПРО ДУРНОГО ІВАНА

Одна жінка мала дурного чоловіка, що звався Іваном. Якось його послала у млин — дала змолоти віко жита. І наказала, щоб вернувся, коли погода буде ні ясна, ні хмарна.

Іван зібрався до млина, прийшов, змолов жито і вичікує, коли буде ні ясно, ні хмарно. Та й видивив, що мельник із кожного віка бере собі мірку. Ще й весело каже:

— Будеш іти, Іване, додому, то говори людям: «Бодай з віка — мірка!»

Іван вибрав погоду і рушив у дорогу. Бачить, селяни жнуть пшеницю. І каже він женцям:

— Бодай з віка — мірка!

А люди, коли вчули, що подорожній їм бажає, почали лаяти його і мало не побили.

— Аби ти, чоловіче, так нікому більше не казав. Коли зустрінеш інших, то кажи: «Бодай би ви не переносили та не перевозили — аби так много мали!»

Іван собі добре затямив їх пораду й несе міха далі. По дорозі стрів людей, що несли мерця. Він нараз побажав:

— Бодай би ви не переносили та не перевозили — аби так много мали!

Люди посунули на нього, ледве не розірвали. Коли вирвався й побіг, гукнули йому вслід:

— За іншим разом кажи так: «Бодай таке ніколи не чувати, ніколи не видати!»

Іде Іван далі. Зустрічає в дорозі весілля: люди співають і танцюють — ведуть молоду. Іван став і каже:

— Бодай таке ніколи не чувати, ніколи не видати!

Його знову потовкли і намовили своє:

— Коли таке увидиш, то кажи: «Бодай ти з нею, молодою, обнімався й цілувався!»

Іван іде побитий і обірваний. Раз бачить чоловіка, що веде свиню. Не довго думав і сказав:

— Бодай ти з нею, молодою, обнімався й цілувався!

Той стис у руці палицю — почав нею навчати Івана:

— Аби ти знав, що в такому разі потрібно казати: «Бодай ти сим наївся до шиї, а помастився аж до ліктів!»

Іван ніяк не міг зрозуміти, за що його б'ють, коли він завжди робить за порадою. Та йде собі далі. Бачить, один чоловік везе в поле гній. Іван зняв крисаню і почав казати:

— Чоловічку добрий, бодай ти сим наївся до шиї, а помастився аж до ліктів.

Чоловік сердито скочив з воза, але Іван більше не чекав. Як пустився, то біг з тяжким міхом до самої хати. На щастя, його хата була вже недалеко.

ТАЄМНИЦЯ БІДНОГО ЧОЛОВІКА

Було, де не було, жив дуже бідний чоловік. Прийшла весна, а бідняк не має ні орати, ні копати. Але є у нього один лужок-кісничка. Взяв під плече сокирятко і йде підчистити лужок, аби ліпше травиця росла. Прийшов, кісничку підчищає. А ріщачко носить на громаду, в якій уже тлів давнішній хворост. Бідняк дав порядок і запалив ріща. Несподівано з вогню щось страшно завищало. Бідняк схопив граблі, купу розметав. А з ватри вискочив змійчук — і просто чоловікові на шию.

— Чоловічку добрий, неси мене до нянька — гадячого царя. Він красненько тебе обдарує: ти врятував мені життя!

Бідняк відповідає:

— Та куди я знаю тебе нести? Звідки я знаю, де твій няньо?

— Ти лише неси! А котрими дорогами іти — я покажу тобі язиком.

І чоловік заніс змійчука до одного глибокого звору, а гори довкола — самі кам'яні. Змійчук мовив:

— Далі тобі дороги нема. За сими горами, на срібному полі, стоїть няньків дім. Я злізу й піду викликати няня.

І змійчук поповз.

А чоловік, чекаючи, ходить собі звором. Йде, йде і побачив: коло великого вогню гріються чорні ворони. Вони спитали бідняка:

— Чого, чоловічку, ти сюди зайшов? Відколи ми на світі живемо, тут людської ноги не було.

Бідняк відповів, що так і так, він врятував гадика і прийшов дістати нагороду від гадячого царя.

А ворони кажуть:

— Слухай, чоловіче, ти попроси собі на язик гадячої слини.

Бідняк подякував птахам і проходжується далі.

А малий змій вибрався на скелю та як свисне на кам'яні гори! Нараз спустився з верхів грубий змій у золотій короні. Поговорив зі змійчуком і — до чоловіка:

— Син мені говорить, що ти йому врятував життя. Скажи, скільки хочеш золота і срібла?

Бідняк згадав, що йому порадили чорні ворони:

— Ей, не треба золота і срібла. Дайте мені на язик гадячої слини.

Грубий змій не дуже приставав, відмовлявся від такого діла. Та чоловік інше не хотів. Тоді змій говорить:

— Слухай, чоловіче, я дам тобі слини. Але якщо комусь скажеш, то нараз умреш!

— Не скажу нікому! — пообіцяв бідняк.

І грубий змій чвиркнув з рота гарячої слини. Чоловік зібрався і йде собі додому. Він досить далеко заніс змійчука: учинив дороги зараз на три дні. Вже дуже голодний, ледвесеньки йде. Так прийшов на поле, під одного дуба. А дуб величезний — стовбур під ним має тридцять метрів. Чоловік подумав:

«Добре, що тут висока трава — ляжу й відпочину, бо вбив мене голод».

І лежить під дубом — якраз так, як тепер лежиться на постелі. Бачить, летять два ворони. А ворони подумали, що чоловік спить. Один із них закаркав, другий відповів. А чоловік від гадячої слини почав розуміти усякого птаха і всяку тварину, котра що говорить. Один ворон мовив: «Ой, якби той чоловік знав, на чому лежить!» Другий відповів: «Якби він знав, але йому таке й не сниться». І полетіли далі.

А чоловік вирубав гілляку і взявся копати. Не дуже довго він копав, і йому показався великий котел, повний золота. Та чоловік не дасть собі ради, бо котел тяжкий. Взяв крисаню в руки і плеще додому. А як прийшов, каже своїй жінці: так і так, потрібно би доставити котел золота.

Пішли вони обоє до одного газди. Просять коней, піби везти дрова. Газдові не хотілося позичати бідному тягло, але він сказав:

— Добре, за кожного вола будеш мені по два дні косити.

Чоловік і жінка приїхали возом до давнього дуба. Висадили котлище на віз і привезли додому. Були дуже раді, що знайшли таке велике щастя. І почали жити собі

добре. З'явилися у них свої коні, своя корова, свої вівці. І лише тим журяться, що не мають діточок.

Але прийшла ще одна весна. Люди позганяли овець край села, щоб мішалися — були готові йти на полонинську пашу. Наш чоловік жене й свої вівці. В нього худоба дуже красна, бо вона ніколи не голодна: чи корова забринить, чи кінь заірже, чи вівця замекає — чоловік розуміє, коли яка тварина чого просить. І його люди кличуть за полонинського ватага.

Він погодився. Сам сів на коня, жінка на кобилу — їдуть на полонину, у високі гори. Хащі вже розвилися, листячко шумить. Кінь із чоловіком вибрався вперед і заіржав. Кобила відповіла. Чоловік порозумів: «Чого ти так відстала, ачей, не годна йти нагору, що я тебе залишив позаду?» — «Ти легший — що тобі нести одного чоловіка! А на мені нині-завтра — двоє».

Чоловік, коли почув, що жінка завагітніла, то дуже зрадів. Повеселів, сміється. А жінка питає:

— Чого ти смієшся?

Він сказав:

— А ти би не хотіла, аби я сміявся?

І коли питала — все їй такі загадки викидав. Але жінка: кажи та кажи! Так доїла, що він відповів:

— Жоно, я не смію тобі все сказати. Якщо скажу, то мені кінець.

— Вмирай, та кажи!

Чоловік усе ще не хотів виказати жінці свою таємницю. І немало протекло води, доки вони вернулися в село, привезли на конях сир. А жінка пам'ятала:

— Чого ти сміявся?

Чоловік був добрий і почав казати:

— Ну, коли так хочеш, розповім. Та зроби мені труну.

Жінка побігла у село і дала зробити чоловікові труну. Він помився, чисто одягнувся і ліг у деревище. Та ще попросив:

— Слухай сюди, жоно, принеси криву палицю, бо, може, постарію, то як на тому світі буду могти ходити?

Вона знайшла палицю, подала чоловікові. А сама стала і чекає, щоб розповідав, чому він сміявся.

Раптом когут вискочив на пліт, залопотів крилами і закукурікав:

— Ку-куди тебе несе? Газдо золотий! Ідеш зі світу білого у темний через свою жону? Не можеш наказати

одній жінці? У мене їх не одна, а двадцять, але коли раз тупну ногою, то всі коло мене! А ти маєш у руці криваню і так собі лежиш!

Жінка пустилася тікати, а чоловік піднявся з трупи і дуже засміявся. Він став ще веселіший. Та жінка потому ніколи не питала, чого йому так весело. І жили вони добре. Були в них діточки. А може, дочекалися й онуків, коли не повмирали.

ТРИ ДОЧКИ

Один бідний чоловік мав дуже красну доньку. Гарнішої від неї не було по всіх сусідніх селах. У ті часи, як звикли казати, воли рикали до волів — багатий бідної не брав. Але на цій красуні газдівські хлопці билися — ніхто не хотів знати, що дівчина гола, як та голка.

Одного вечора приходить на оглядини багацький легінь. Бідняк зрадів, що його дочка віддасться на достаток. Погостилися, випили — і чоловік дав згоду на весілля.

Але тільки легінь витяг ногу, як заходить інший маєтний сватач. Бідняк, що був під чаркою, пообіцяв дівчину і другому. Той пішов, а до хатини — третій. Старий і з тим випив, і вдарили собі по руках.

На неділю всі три женихи мали прийти до нього на заручини. Чоловік спохопився:

— Що я наробив? Чи я здурів, чи що зі мною сталося? В мене одна-єдина дитина, а я аж трьом її пообіцяв! Що їм скажу в неділю?

Зібрався він у друге село до своїх братів, попросити якоїсь поради. А в дорозі зустрічає діда, старого-престарого. Бідняк йому красно поклонився, і дідо запитав:

— Чого, неборе, ти такий сумний?

Чоловік і розповів: трьом легіням пообіцяв дівчину, яка в нього одна, то й журиться, що з того тепер буде.

— Нічого не журися,— порадив йому дідо.— Ти в одного брата попроси собаку, а в другого — свиню. Дома запри їх у коморі разом із дочкою. А далі все станеться, як треба.

Так і зробив бідний чоловік.

Прийшли всі три женихи до хати. Посідали і нараз питають:

— Де ж ваша дочка?

— Забігла до сусідки,— відповів бідняк.

Він посидів трохи з женихами і вийшов надвір. Потихеньку відчинив комору, а там три красні дівчини — такі, як одна! Зайшли вони, веселі, до хати і кожна собі сіла до свого легіня.

А другої неділі усі повіддавалися.

По весіллі бідняк залишився у хаті один. Якось він надумав навідати доньок. Хоча всі три потрапили на добре господарство, все ж хотів подивитися, як вони живуть. І зібрався чоловік у гості. Але йде і журиться, бо не знає, котра донька — справжня. Дорогою зустрічає ще раз сивенького діда.

— Чого ти, неборе, зажурився знову? — спитав його дідо.

— Як мені не журитися,— говорить бідняк: — Іду навідати я доньок, а не знаю, котра — моя рідна?

Дідо йому порадив:

— Слухай, чоловіче. Коли прийдеш до котроїсь доньки і не застанеш її дома, знай, що вона — псяча. Якщо донька буде серед дня лежати у постелі, вона, щоб ти знав,— свинська. А як прийдеш до рідної доньки — знайдеш її при хаті і, як би ти раненько не навідався,— уже наварить їсти.

Так воно й було. Прийшов бідняк до першої доньки, та не знайшов дома. Питається зятя:

— Ну, як жінка, чи добра вдалася?

— Та була би песогірша,— відповідає зять,— лише погану має звичку: рано встане й доки не оббігає ціленьке село, нічого не зробить. А прибіжить — аж язика вивалює, віддихується.

Чоловік подумав: то — псяча дочка.

Відкланявся від першого зятя — йде до другого. Прийшов, а той каже:

— Сідайте, няньку, відпочиньте. Еге, моя жіночка і досі — у постелі. Вилежиться, аж боки затерпнуть, а потому помаленьку встане та й собі щось ворушить. Таке, якби рила...

Чоловік дізнався: то — свинська дочка.

Ну, а далі зібрався і йде до третьої доньки. Прийшов до неї ще до дня, а з комина вже куриться. Помітила батька крізь вікно, вибігла до нього і обцілувала:

— Йой, нянько прийшов!

Взяла за руку, повела до хати і дала тепленького поїсти.

Чоловік одразу зрозумів, що це його дитина.

А коли він вертався додому, дорогою всім розповідав, як упізнав свою рідну доньку. Я теж від нього все то чув — та й вам розповів.

ВОВЧОК-ТОВЧОК

Той Вовчок не звався ще Товчок, був чемним звірятком, доки не побачив довколишній світ. А потому? Ось як то було.

Якось стара Вовчиця пішла в ліс подивитися, чи файно ростуть зайчики. А дітям наказала, аби тихо сиділи в норі.

Вовчок-Товчок залишився дома з маленькими сестричками. Полежав на постелі із сухого листя, погрався із сестричками, а що не мав іншої роботи — помаленьку поліз із нори. Перед ним відкрився світ, якого він дотепер не бачив: темні бори, сині гори і золоте сонце. Що за чудо? Що то за краса?

Вовчок-Товчок недовго розмірковував, чи бути чемним і слухняним, чи вийти й роздивитися по дивному світу. Бо він народився розбишакою. Дарма тягли його назад сестрички, виповз із нори. І ліз, і ховався — як може йти кривенькими лапками таке мале звірятко. Та недалеко він пішов. У густому лісі, серед кущів ліщини, хтось ухопив його за шию — і переляканий Вовчок через малий час лежав знову в темній норі: то стара Вовчиця, що поверталася із лісу, понесла додому розбишаку.

Відтоді мати ще пильніше дивилася за сином. І коли виводила своїх вовченят, аби побавитися з ними на поляні, і аби їх вічка помалу звикали до сонячного світла, й тоді одним оком дивилася на Вовчка-Товчка, а другого ока було досить на п'ятеро інших вовченят. Розбишака все хотів розвідати і лише чекав на добрий час, коли втече від матері Вовчиці. А мати і раділа за такого вдатного сина, і боялася пустити малого у світ, доки він не знає всі світські науки.

І почала Вовчиця своїх дітей учити.

Найперше відучила їх від молока, бо для таких великих вовченят у лісі є м'ясо. Спіймала вона мишу, дає дітям

їсти. А тим дуже не любиться миша. Ніяк не зрозуміють — що то за їжа може бути, якщо не тече, як добре молочко, а потрібно її роздирати. Та коли раз, два рази покуштували м'яса — свіжого, тепленького — не треба було їх привчати до нової страви. Вже самі просили від матері Вовчиці: м'яса й м'яса!

Вона принесла зайчика. Ой, то була робота! Вовченята клацали зубами, гарчали й шматували смачненьку зайчатину. А найголоднішим був Вовчок-Товчок. Він умів скоріше від усіх упитися зубами у ліпший шматок. А невдовзі вже так похопив оте ремесло, що мати Вовчиця могла вводити його у дальші науки. І одного ранку повела Вовчка-Товчка на перше полювання.

Неподалік за хащею було широке поле. А там попасував отару малий вівчарик. Вовчиця вчила Вовчика, як треба підкрадатися до гурту овець: іти проти вітру, аби пси нічого не завітрили, від кущика до кущика, щоб ніхто не помітив, а потому тихенько чекати, коли вівчар здрімається чи бодай зажмуриться. Тоді вхопити крайню вівцю або барана — і ноги під себе!

Вовчок-Товчок усе зробив так, як вона навчила. Доти крутився при отарі, що вхопив ягнятко і закинув його на плече. Коли пси загавкали — Вовчок-Товчок був уже далеко.

Молодий вівчарик почав ліпше дозирати вівці. Тепер чекав вовка. Але тут задумав ану ж яку дурницю: підманути село. І почав кричати, як лиш міг:

— Вовк, вовк! Помагайте!

Добрі люди збіглися. Хто з вилами, хто з граблями, хто просто з колом — а вовка нема. Хлопчина розсміявся, що йому вдалося обдурити ціленьке село.

Вовчок-Товчок то бачив: він сидів край лісу. Коли селяни пішли геть, сердиті на вівчарика, розбишака вибіг із кущів і схопив ягня.

Дарма тепер хлопчина кричав:

— Ой люди! Вовк, вовк!

Ніхто йому не вірив. І не озиралися.

Вовчок-Товчок сміявся:

— Походив малий брехач!

Він знав уже всі світські науки, і мати сказала:

— Іди, синку, на свою дорогу — спробувати щастя. Але розум завжди май на місці.

Іде Вовчок у світ. Через ліси, гори. І дуже зголоднів. Зустрічає сестрицю-лисицю: вона сидить на санях і поганяє батогом запряжену корівку. Думки розбишаки одразу на корові, аж слинка тече. І каже він лисиці:

— Ану, сестричко, повези й мене.

— Не можу, слабі сани — поламаються,— говорить лисиця.

— Та покладу бодай одну ногу.

Вовчок-Товчок просився так смиренно, що вона дозволила покласти одну ногу. Але сани нараз затріщали.

— Чуєш, братику? Ти поламаєш мені сани! — крикнула лисиця.

— Та де, то вже тріщать мої кості: такий я голодний...— відповів Вовчок-Товчок.

— Добре, сядь на сани.

І він сів собі, як пан. А тільки сів — сани затріщали й поламалися.

Лисиця верещить:

— Що я тобі казала? Тепер мені полагоди сани!

Вовчок узяв сокиру, та ще більше розламав їй сани.

— Що ти робиш, дурню? — сердиться лисиця.— Давай сюди сокиру та піду зрубаю якесь дерево: тут заново треба майструвати. А ти хоч корівку мені повартуй.

— Добре, добре! — радіє Вовчок, а в самого аж слина тече.— Я її повартую!

Ледве лисиця відійшла, як він роздер корову. Добре наївся і пішов. Ані стільки не сказав: «Дякую за гостину». Лисиця тягне дерево і ще здалеку питає:

— Вартуєш корову?

Не відзивається ніхто.

— Напевне, утік,— каже собі лисиця.— Щастя, що корова лишилася на місці, як виджу, лягла.— Але коли вона підійшла і коли побачила, що зробив розбишака, то почала бити свою дурну голову.

Вовчок-Товчок уже собі думав: «То була перша проба. Можу сміло рушати у світ, коли саму лисицю зумів перехитрити!»

Вийшов на дорогу, яка вела в село. Бачить, малим возиком їде один господар. Та возиком на кам'яній дорозі так підкидує, що з нього щось упало. Вовчок подивився, а то солонина.

— Маю ціле щастя: на суху яловичину помастити черево солониною,— говорить Вовчок. А далі роздумав:—

Тільки солонина, видати, солона. А за солоним треба пити. Побіжу я раз до потічка і добре нап'юся!

Побіг Вовчок напитися, а тим часом чоловік помітив, що загубив шматок солонини, зупинився і взяв той шматок. Вовчок-Товчок вернувся, а солонини вже нема. І заревів:

— Так ходить лише дурень! Хто наперед п'є воду, а потому їсть?

Йде, йде — і бачить: край дороги вгодований вепр.

«Ой, у сього добра солонина! Лише — як її дістати?» — думає Вовчок.

— Доброго дня, веприку!

— І тобі, псе вірний,— відповідає вепр.

Вовчок-Товчок розсердився:

— Як ти смієш мене звати псом, коли я чистий вовк!

Вепр налякався й просить:

— Ой, та ти не сердься, я тебе не упізнав.

— Добре,— мириться Вовчок.— Але давай шматок солонини — помастити черево.

Вепр на те відказує:

— Знаєш, Вовчику, що? Моя солонина вже стара, тверда. Ліпше сідай мені на хребет, і я тебе понесу до стада, де пасуться молоденькі свині. Там будеш мати з чого собі вибрати!

Вовчок зрадів і сів на хребет вепра. А той приніс його в село і почав квилити.

— Чого ти квилиш, веприку? — питає Вовчок.

— Аби збіглися всі свині з малими поросятами! — хитрує старий вепр.

І збіглися, та лише не свині з малими поросятами, а селяни з дітьми. Як почали Вовчка товкти — хто вилами, хто ціпом, а хто кочергою. Так і став Вовчком-Товчком навіки.

Ледве добіг до лісу. Там ліг відпочити і думає про нинішні муки.

«Ой, не є я ще дуже розумний. От і дурний вепр мене перехитрив!»

Блудить Вовчок по пустому лісу, а черево від голоду аж до попереку прилипло.

Раз іде назустріч чоловік. Вовчок-Товчок перестав дорогу і говорить стрічному:

— А я тебе з'їм!

— Добре, добре,— каже чоловік.— Лише пай кипу палицю, щоб не була тобі на заваді.

Вовчок-Товчок ласкаво чекає, доки той відкине свою палицю. А чоловік задув у ту палицю і плюнув огнем. Вовчок устиг, на щастя, прихилитися, і хіба що йому на хребті обпалило шерсть. Та не чекав далі — так побіг, що тільки сухе листя за ним запорошилося. А чоловік — за ним.

Край лісу орав нивку бідний селянин. Вовчок — просто до нього:

— Добрий чоловіче, сховай мене десь. Я віддячу тобі.

У борозні лежав порожній міх, і селянин запхав Вовчка туди. Ловець вискочив на поле — звірини нема. І вернувся в ліс.

Бідний випустив малого розбишаку, а той накинувся на нього:

— Тепер я тебе з'їм!

— Так мені віддячуєш за те, що заховав тебе від ловця? — каже йому орач.

— Заховав не заховав, а я тебе з'їм! — гарчить Вовчок-Товчок.— Бо ти мене у селі побив.

— Я тебе ніколи ще не видів! — дивується бідний селянин.

— Видів не видів — мушу тебе з'їсти, бо я зголоднів!

На те з лісу вибігла лисиця:

— Що у вас за сварка?

— Ти дивися,— каже чоловік: — Я його сховав сперед ловця, а він грозиться мене з'їсти. Лисичко-сестричко, будь нам за суддю.

А лисиця каже біднякові:

— Я не зможу бути справедливою, доки не увиджу, як ти ховав братика Вовчка.

— Покажи їй! — мовив розбишака і вліз до мішка.

А чоловік мішок зав'язав і як почав п'ястуком мастити дурного Вовчка! Лисиця сміється, а Вовчок благає:

— Пусти мене, добрий чоловіче. Ой, пусти!

— Та як тебе пустити, коли ти хочеш мене з'їсти? — посмішкується бідний селянин.

— Ніколи вже не буду гострити зуби на те м'ясо, лише раз пусти!

І чоловік випустив його. Вовчок-Товчок побіг по борозні. Але такий голодний, що ноги самі тягнуться в село. Прийшов до крайньої хатини, а на дворі газдиня

годує порося. Вовчок сів під плотом і дивиться на те поросятко, аж слина тече. Але на двір скочити не сміє.

«Коли ще раз люди позбігаються з вилами й ціпами, то мене вже не винесуть ноги»,— думає собі.

Газдиня зайшла в хату, а порося влізло у корито і хлебче помиї. Тоді Вовчок швидко змудрував:

— Помиї — то вода, а у воді — риба. Я не давав обіцянки, щоб не їсти рибу.

Він скочив у двір, вхопив з корита порося і побіг у ліс. А коли наївся, погладив собі черево і каже:

— Біда навчить розуму!

Та й казці кінець.

ЧОТИРИ ЦАРІ

Один старий цар мав чотирьох синів. Любив усіх чотирьох однаково, тому перед смертю не міг вибрати — котрому з них передати царство. Покликав цар усіх синів і каже:

— Діти мої, я вже помираю. Хочу з-поміж вас вибрати наступника. Аби я знав, які ви на розум, кожен із вас за мого життя буде керувати невеликий час. Царем стане той, хто себе покаже якнайліпше.

Почав царювати наймолодший син.

Сонце засвітило, потоки зашуміли, трава зазеленіла, дерева почали розвиватися, луги запахли квітами. Немало радості приніс правитель людям. Потішив він і старого батька.

Прийшла черга на другого сина.

Стали ниви зерном проростати-наливатися, діти купалися в річках, вівці паслися в полонинах, люди косили трави, пахло сіном.

Полюбилося усім і таке царювання.

Покликав цар свого третього сина.

Коли той почав у царстві правити, дерева змінили зелений лист на золотавий, вітер поніс димом із тих ватр, які палили скотарі. Сади налилися плодами — яблуками, грушками. Визрів виноград. Скрипіли вози з поля...

Прийшла черга четвертого — найстаршого сина.

Покрив він усю землю, аби відпочила, білим покривалом — кінця-краю не видно йому. Полетіли з груників санчата, понісся хлоп'ячий і дівочий сміх.

Покликав цар знову всіх своїх синів і каже їм так:

— Мої дорогі діти! Кожний із вас царював як треба і мені полюбилося. Я гадаю, що буде то добре, коли ви і надалі будете чергуватися.

Відтоді царює кожний із синів — по четвертині року.

ПРО КЛЕПКИ І БОЧКУ

Давно-предавно в зеленій діброві виріс товстий і високий дуб.

Почав дуб з роками старіти й відсихати. Чоловік зрубав його і привіз до майстра.

Бондар поколов дуба і натесав клепок. Клепки одну до одної зв'язав обручами, приладив денце — і бочка готова. Кожний з перехожих, хто бодай одним оком глянув на ту бочку, казав: «Бочка добра!»

Але не доглянув її чоловік: клепки порозсихалися, обручі поіржавіли і порвалися. Розпалася бочка...

Рознесли діти обручі, які ще були цілі, ганяють їх по вулиці. Клепки валялися у газди по обійстю; а потому, як йому набридло шпортатися об клепки, зібрав їх на дровітню й пустив на вогонь. І більше про бочку не згадував ніхто — ніби її на білому світі ніколи не було.

Пригода означає:

Бочка — одна родина. Клепки — батько й мати, їхні діти. Обручі — родинність, що держить усіх разом.

Доки клепки мали добрі обручі — була добра бочка. Як обручі порвалися, тоді все пропало.

І в родині: доки її держить приязнь та братерство — живуть усі у злагоді. Коли зв'язки слабнуть, усі розходяться по світу — родина розпадається...

СОН ПРО ЗЕМЛЮ

На м'якій постелі глибоким сном спить хлопчик Іванко.

Сниться хлопчині дивний сон: чує він страшенний тріск — такий тріск, якби стріляли зі ста гармат. А на те розкрилася величезна яма, стіни розійшлись, і в хаті стало видно, як удень. З ями виходить стара баба, худа і обідрана, але висока-превисока — на сім метрів підвелася в небо. Плаче баба й стогне:

— Іванку-у!.. Іванку-у-у!.. Чи впізнаєш мене?.. Я — земля! Я — твоя баба...

— Чого плачете, бабко? — питає хлопчина.

— Плачу, бо жадібний газда біду робить зі мною. Він мене оре й оре — та кожного разу одне зерно сіє. Він тільки бере — не дає мені добрив, мене не годує. Передай йому...

— Добре, бабко, передам, що ви мені казали.

Земля скаржиться далі:

— Та у мене ще не все... Слухай далі, дитинко. Городник ліпше робить: він не сіє моркву, петрушку чи мак — весь час на одну грядку. Городник має землі мало, тому турбується про неї... А польовик сіє пшеницю за пшеницею або то жито, то пшеницю. Ой, марно сподівається він на гаразди. Я йому доти не віддячу, доки не дасть і мені поживу! Кажи польовикові, най не забуває і про мене. Тоді я дам багатий урожай! Дам йому повний колос і довгу солому. Дістане від мене за один рік більше, як дістає тепер за три роки. Тільки скажи, щоб сіяв і траву...

— Так, так, бабко,— обіцяє хлопець,— я скажу, аби він знав!

Земля все ще стогне:

— Заїв мене бур'ян, як заслабле тіло заїдає пошесть. Але ж його не так тяжко знищити. Тільки треба нивку добре поорати і дати їй спочинок. Та ще раз кажу, синку,— не сіяти одне зерно двічі, підряд за собою!.. Кажу тобі свою велику правду, і передай людям: дурний той чоловік, котрий нарікає, ніби в нього погана земля. Я, хоч і стара, та маю вічну силу! А поганий — хіба той, хто погано думає про мене і погано дбає.

— Добре, бабко, добре! Я скажу про все...

Земля тяжко зітхнула:

— Ти видиш, Іванку, що у мені є немало соків, раз кожна рослинка тягне своє устами — пшениця, жито, овес, кукурудза. Але й молода мати, яка собі плекає дитинку, мусить перепочити. Розумієш?..

— Я вас, бабко, добре зрозумів! Усе скажу людям! — вигукнув Іванко і прокинувся.

ЗАКАРПАТСЬКИЙ КАЗКАР АНДРІЙ КАЛИН [1]

У виключно важких умовах політичного, національного і культурного гніту невелика частина українського народу на південних схилах Карпат віками берегла свою рідну мову, народну творчість, культуру.

Рідною мовою розповідалися чудові казки, співалися пісні, чарівливі своєю задушевністю, свіжістю, безпосередністю і красою. Вони замінювали художню літературу, музику і театр, були живими зв'язками Закарпаття з Батьківщиною на Сході, висловлювали сподівання і мрії трудящих.

Усна народна творчість Закарпаття являє собою скарб, справедливо оцінений науковими експедиціями Всесоюзної і Української Академії наук. На цей скарб вказували українські й російські дослідники ще в минулому сторіччі. Багато віршових і прозових творів закарпатського фольклору вже побачили світ, не менше їх є у рукописах, а значно більше ще не записаних живуть у народі.

Закарпатський казкар Андрій Калин народився в 1908 році в с. Горінчеві, на Хустщині.

Горінчеве розташоване в мальовничій долині Ріки — правої притоки Верхньої Тиси. Через нього проходить шосе до Міжгір'я, Івано-Франківська. Тут пролягав давній торговий шлях з Угорщини до Галицько-Волинської Русі; сьогодні він сполучає Верховину з містом Хустом, а Горінчеве — важлива зупинка на цій дорозі.

У минулому тут мали свої бази купці, торгівці, що, зрозуміло, притягало увагу опришків. Опришки жили в околишніх горах, у пралісах, таких як Шаньово; робили сміливі напади на багатих купців, що породжувало народні розповіді й перекази. В околиці Горінчева склалася міцна опришківська традиція і виник своєрідний «розбійницький» епос. Створені яскраві епічні образи героїв-опришків — народних месників.

За своїм географічним положенням, побутом, усною творчістю, народним образотворчим мистецтвом, архітектурою, різьбярством, вишиванками Горінчеве — типове закарпатське село.

Андрій Калин — звичайний селянин; його біографія є типовою для колишнього закарпатського горянина, який у повній мірі зазнав політичного, економічного, національного пригноблення і якого жорстокі злидні не раз примушували тинятися по світу, шукаючи шматка хліба.

Батько Андрія Калина, залишивши дружину і дітей, поїхав, як і тисячі співвітчизників, шукати роботу за океан; змарнував

[1] Стаття П. В. Лінтура писалася як передмова до збірки «А. Калин. Закарпатські казки». (Ужгород, 1955). Передруковується із незначними змінами.

сили і здоров'я в американських шахтах і передчасно загинув. У той час Андрієві було сім років.

Усі свої дитячі та юнацькі роки Андрій Калин важко працював, щоб допомогти, а пізніше утримувати, рятувати від голодної смерті матір-удову і малолітніх сестер.

Як і десятки тисяч знедолених у минулому трудящих селян Закарпаття, Калин залишався неписьменним. Проте він пройшов сувору школу життя, яка навчила його безпомилково відрізняти друзів від ворогів. Тільки із встановленням радянської влади на Закарпатті настало справжнє життя для таких, як Калин. Він навчився писати й читати. Коли почалася колективізація, Калин одним із перших виявив бажання вступити до колгоспу, який назвали «Більшовик».

Уся молодість Андрія Калина минула в дрімучих карпатських лісах, що в певній мірі позначилося на його характері — людина він мовчазна, задумлива і зосереджена.

Ще з дитячих років Калин виявляв виняткову зацікавленість і любов до казки, сприймаючи значну частину свого репертуару, як і взагалі більшість казкарів, саме в ці роки. «Коли я був молодим,— розповідає Андрій Калин,— я знав безліч казок. Варто мені було раз почути казку, і я її вже пам'ятав, хоч би вона була довгою на три дні. Я просто шукав казки...»

В одній зі своїх казок («Як хлопець одружився на чортовій доньці») Калин змальовує образ бідного хлопчика, який віддає за три казки своє мізерне майно: капелюх, піджак і штанці. З ранніх років у майбутнього казкаря виробляється тонке вміння відрізняти хорошу казку від поганої, справжнього майстра від ремісника. Він пройшов серйозну школу казкаря і грунтовно сприйняв народну традицію. Велику частину свого репертуару зібрав Андрій Калин у своєму селі, але разом з тим увесь час черпав його і з казкових скарбів усього Закарпаття. Він дуже добре знає казкарів не тільки рідного села, але і навколишніх сіл, і цілої області.

А про казкові традиції на Закарпатті яскраво свідчить і той факт, що в самому Горінчеві записано понад 150 сюжетів казок. Андрій Степанович називає багатьох осіб, від яких він слухав казки і які були його «вчителями». Зокрема це його земляки Іван Дилинко — коваль, Юра Головко, Ілько Голицьовий, циган Габор, столяр Фері, гуцул Метничук з с. Богдана, безіменний дід із с. Стропкова на Пряшівщині та інші. Дехто з них в уяві самого Калина набрав уже напівлегендарного характеру.

Цікаво, наприклад, що Калин був зв'язаний із славнозвісним закарпатським опришком Миколою Шугаєм: не тільки бачив, розмовляв із ним, а й допомагав йому. Притчі-перекази про закарпатських опришків Калин передає як сучасник, як близький товариш відважних месників. Ці перекази він називає живою правдою. Тут ми, безумовно, стоїмо біля джерел усної народної творчості, на наших очах народжується народний епос.

У творчості Калина знаходимо сподівання, потаємні думки і мрії бідняцького селянства, його негативне ставлення до панської влади, протест проти гноблення, віру в краще майбутнє, прагнення до возз'єднання з братами на Сході. А разом з тим в окремих казках мають місце й пережитки патріархальних родинних чи громадських відносин, обмеженість і консерватизм.

Це пояснюється умовами життя закарпатського села, яке аж до встановлення Радянської влади зберігало ознаки натурального господарства.

Андрій Калин — традиційний казкар з широким, багатим і різноманітним діапазоном. Від нього записано понад 80 сюжетів казок. Проте репертуар Калина цим не вичерпується: в нього входять десятки казок-анекдотів, казок-билиць, багато пісень.

Перед тим як говорити про репертуар, ідейний зміст і художні особливості казок Андрія Калина, слід зупинитися на проблемі взаємовідносин колективної й індивідуальної творчості, на проблемі майстерності казкарів.

На прикладі великих митців античності й епохи Ренесансу М. Горький доводить, що між колективом і творчою особою повинен бути гармонійний зв'язок. Вирішальне значення колективу при створенні фольклорного твору не применшує ролі його автора. Визнаючи і відзначаючи майстерність народного співця або оповідача, все ж треба сказати, що творча індивідуальність виявляє себе тільки на фоні колективної творчості. Поетика балади, пісні чи казки — результат колективної діяльності. Отже колективне та індивідуальне — дві сторони єдиного процесу.

Правда, проблема майстерності у фольклорі докорінно відрізняється від проблеми майстерності в письмовій літературі. Специфіка усної творчості полягає в тому, що ця творчість у постійному русі, зміні, що в ній один і той же сюжет розробляється багатьма майстрами.

Калин віддає перевагу тим сюжетам, у яких виступають прості люди, частіше бідняки. Улюблений герой казкаря — бідний хлопець-мандрівник, якого женуть злидні шукати щастя десь по світу.

Крім казок чарівних, казок-легенд, казок-новел, оповідей, характерна для Андрія Калина досить велика кількість історичних переказів. У його скарбниці чарівні казки переважають, але звичайне визначення чарівної казки не завжди може бути до них застосоване, бо у його текстах велику роль відіграє реалістичний елемент, що взагалі у Калина поширений.

Відтворюючи народну традицію, він вносить у неї свої елементи. Його творча індивідуальність виявляється у певному загостренні соціальних мотивів.

Яскравим прикладом до цього може служити хоч би казка «Як опришок віддячився бідному чоловікові». Тут опришок виступає народним месником і захисником бідних, про що прямо говорить: «...від багатого краду, а бідному даю». Як відомо, це улюблений вислів — гасло всіх славнозвісних опришків: Довбуша, Кармелюка, Шугая та інших. Сюжет казки полягає в тому, що бідний чоловік віддає останні гроші, аби викупити хлопця, засудженого на страту. І хлопець віддячує за це своєму рятівникові. Є кілька прикарпатських варіантів цього сюжету: «Чорт-шибеник»— у збірці казок Гнатюка, «Мертва мати»— у Яворовського, «Вдячний злодій і збиточна небіжка»— у Роздольського. Між цими варіантами і казкою Калина суттєва відміна: у Гнатюка чорт допомагає бідякові стати багатим; у Яворовського бідняк залякує свого марновірного брата-багатія тим, що приносить мертву матір і тоді дістає частину братового майна; у Роздольського це

все проробляє, аби збагатитись, звичайний злодій. Герой калинської казки — опришок, який діє в ім'я соціальної справедливості: від багача забирає для бідного!

Цікавий з цього погляду образ героя казки «Сон Герасима». Чоловік побудував будинок і в його три кути поклав на ніч синів, а вранці запитав, що їм снилося. Старші розповіли, а молодший, Герасим, не хоче. За це батько вигнав його з дому. Дорогою хлопець зустрів царську коляску і сподобався маленькій царівні. Вона попросила батька взяти Герасима із собою. Цар розпитав, що він за один, і теж захотів дізнатися, що хлопцеві снилося. Та Герасим твердо заявив: «Нянько не такий великий, як ви, а я йому не розповів, та й вам не розповім!» Розгніваний цар наказує замурувати хлопця. А царівна умовила мурників лишити в стіні «сліпі двері», через які можна було б носити їсти. Одинадцять років вона потай годувала Герасима. Згодом він робить подвиги і кінець кінцем «поганому цареві» стинає голову. Лише тоді розповідає: в дитинстві йому снилося, що він одружиться з царською донькою і на своїй шаблі принесе царську голову.

У збірках українських і російських казок такий сюжет широко відомий. Казка Калина відрізняється від інших, у тому числі від оповіді горінчівського казкаря Івана Дилинка «Про морського Доха», загостреністю соціального мотиву. Герасим упевнено і твердо іде до своєї кінцевої мети — зняти цареві голову. Ніякі погрози і ніякі муки не можуть залякати його, примусити звернути з обраного шляху. В діалозі виявляється вольова натура юного героя. В його категоричній відмові виконати наказ царя — не тільки сміливість, але й виклик.

Дуже характерна для Калина за своїм задумом казка «Про майстра Іванка». Закарпаття здавна славиться різьбярством, своєрідною дерев'яною архітектурою, пізніше — меблевими виробами. Закарпатські майстри-різьбярі були здавна відомі за межами краю. Таким чином, ця казка є певним відображенням історичної дійсності.

Зміст казки «Про майстра Іванка» характерний гострою соціальною спрямованістю: свавільний цар вимагає від своїх підданих неможливого — змайструвати з однієї дошки тринадцять стільців та й аби розтягалися і знову стягалися, як гармонійка. Кому не пощастило догодити цареві, платив своєю головою. Обіцяна велика нагорода — три вози золота — привабила й сусіднього царя. Він теж зробив спробу змайструвати стільці, але зазнав невдачі. Правда, цареві не відтяли голову, його присудили до «вічної темниці». Замість себе малодушний цар дав ув'язнити рідну доньку. І ось чого ніхто не міг зробити, зробив простий шістнадцятирічний хлопчина Іванко, син селянина-злидаря. Батько був такий бідний, що не мав дати своєму синові в дорогу навіть шматка хліба.

Коли Іванко прийшов і дав згоду робити стільці, цар попередив його, загрожуючи: «Як зробиш — дістанеш три вози золота, а не зробиш — відповідаєш головою!». Хлопець відповідає з гідністю — коротко і категорично: «Я стільці вам зроблю, а голову не дам». І вимагає від царя: «Коли хочете мати такого стільця, як собі загадали, принесіть мені явора, що пробився із землі тоді, коли ви народилися». Дія казки перетворюється в поєдинок

простого селянського хлопця зі всемогутнім володарем. При допомозі двістіп'ятдесятирічного діда цар знаходить потрібне дерево, наказує його зрубати, порізати на дошки і одну із них дає Іванкові.

Працюючи в майстерні-в'язниці, Іванко чує за стіною дуже красну пісню. Пробивши щілину, він знайомиться з дівчиною, приреченою на довічне ув'язнення, і вирішує визволити її...

Прекрасний майстер, Іванко виконує завдання в дуже короткий строк. Коли ж у призначений час цар приходить по стільці, Іванко знову сміливо говорить: «Ви, пресвітлий царю, хочете стільці, а їсти сьогодні мені ще не давали». Засоромлений цар, певний, що Іванка годувати нічого, бо він приречений на смерть, наказує дати їсти майстрові. Поївши, хлопець подав йому «палицю», і цар злорадно каже: «Знай, ти — коротший на голову!» Іванко, спокійно знімає гвинти і розтягає із «палиці» тринадцять стільців.

Вражений винахідливістю хлопця, цар готовий заплатити золотом і навіть своїм царством. Але Іванко відмовляється:

— Не треба мені золота, ані вашого маєтку, лише дайте мені те, що сидить у мурі.

— Ей, що тобі з того? Ліпше взяти аж три вози золота!

— Не хочу нічого, лише те, що в мурі!

Відмовившись від усіх скарбів, від цілого царства, Іванко домагається визволення дівчини. Він перемагає свого супротивника і як добрий майстер, і як людина з благородним серцем. Калин підносить свого героя і цим самим стверджує глибоку ідею невід'ємності справжньої творчості від соціальної справедливості, естетики від етики.

Говорячи про ідейний зміст казок Андрія Калина, слід відзначити його історичні перекази, насичені у найбільшій мірі соціальним змістом. Народні перекази Закарпаття — це поетична історія боротьби трудового люду з татарськими кочівниками, турецькими наїзниками, угорськими загарбниками і т. д. Перекази про панщину — найбільший і найцікавіший з ідейно-художнього боку цикл — посідає у репертуарі Калина одне з найважливіших місць. Кращі з них — це «Панщина», «Про драгуського Німця», «Про опришка Пиптю» та інші [1].

Є глибокий зміст у тому, що закарпатські перекази пов'язують опришківський рух із Росією. Так, у Калина перекази про опришків Шугая і Липея закінчуються тим, що після смерті ватажків їх товариші ідуть до Росії.

Спеціальної уваги щодо цього заслуговує казка «Дев'яносто дев'ять братів і сотий Ружа». Вона розповідає, як селянин, наляканий тим, що має багато дітей, їде в чужі землі, залишивши напризволяще дружину й синів. За цю малодушність, зраду своєму родові мусить понести кару. Коли старий вернувся додому, молодший син, Ружа, дає йому залізну палицю, залізне взуття і посилає на Захід шукати собі щастя. Старий не знаходить у тих краях щастя, хоча сходив до половини палицю і взуття.

---

[1] Перекази про опришків до цієї збірки не включені, оскільки вони увійшли до книжки «Легенди нашого краю» (видавництво «Карпати», Ужгород, 1972).

У цьому поетичному образі казкар відображує історичну правду, бо сотні тисяч закарпатців їхали на Захід, шукаючи роботи, та щастило лише одиницям.

Віщий син Ружа посилає потім батька на Схід. Там чоловік зустрів орача, який має багато дочок. Вони подають один одному руки: «Будемо собі сватами! Поженимо своїх дітей!» Так чоловік знаходить щастя на Сході. Син його зустрічає радісними словами: «Ну, няньку, тепер відпочивайте у своїй домівці, доки будете жити. Тепер ви примістили своїх дітей!»

Ідея невід'ємності від своїх братів за Карпатами завжди жила в народі, тому, зрозуміло, знайшла свій відбиток у творчості Калина.

Розкриваючи ідейний зміст казок Калина, слід спинитися на сатиричних сюжетах, прикладом яких є такі, як «Піп і його слуга», «Перед хрестом чи перед шибеницею треба молитися» та інші. Висміювання ненависного попа становить одну з найхарактерніших рис калинських сатиричних оповідей.

Кілька слів про художні особливості казок. Передусім зупинимося на образах, створених казкарем. Зображуючи своїх героїв, Калин розповідає, як у ході подій змінюються їх характери. Автор не відступає від своїх реалістичних тенденцій, психологічно мотивує вчинки казкових героїв, даючи внутрішнє розкриття образу, всупереч традиційній подачі героя в одному плані, зі сталим, незмінним характером. У яскравих індивідуальних образах Калин втілює найкращі національні риси народу — це майстер Іванко, Староста-пастушок, Мандрівничок, Герасим, Ружа, Премудра Дуляна і багато інших.

Щодо композиції казки Калина можна поділити на такі, що зберігають традиційну сюжетну схему, казки, що виникли шляхом самостійного сполучення традиційних мотивів з «калинськими», і казки оригінальні, створені самим Калиним. Сюжети у Калина не перевантажені побічними епізодами, мотивами, деталями. Композиція відзначається стрункістю і цільністю. Випускається все несуттєве, внутрішньо не пов'язане з розвитком основної дії.

До художніх якостей казок Калина треба віднести драматизм і динаміку розповіді, образність висловлювання, соковитий місцевий колорит. І це не просто в мові. Спосіб зображення автором дійсності реалістичний, тому перед нами постають картини побуту карпатських лісорубів, гірських чабанів тощо. Згадати хоча б такі казки, як «Іванко — цар звірят», «Хлопець і Поганин», «Король і Плавунчик», «Староста пастушків». Місцевий колорит позначається також на фантастиці казок. Тут ми зустрічаємо велетів Сучигору і Кривихащу, розбійників-левів, які беруть на долоню героя казки і т. д.

При вивченні стилю Калина впадає в око послаблена увага казкаря до зовнішньої форми казки, до її обрядності. Він просто і вільно викладає зміст, майже не дотримуючись традиційних зачинів і кінцівок, інших постійних формул. Цим Калин досягає максимального згущення розповіді.

В завдання цієї передмови не входить мовознавчий аналіз казок Калина, але не можна не відзначити жвавість мови казок, її справжню народність і навіть збереження староруських елементів, що особливо цікаво.

Радянський читач, для якого призначена ця збірка, зможе ознайомитись і належно оцінити творчість одного із закарпатських казкарів — Андрія Калина, який лише при Радянській владі дістав змогу донести свою оригінальну творчість до широкого кола читачів.

П. В. Лінтур.

ВІД ВИДАВНИЦТВА:

Про казкаря з Горінчева можна прочитати чимало цікавого і в інших статтях автора, зокрема: П. Линтур. Закарпатский сказочник А. Калин (К проблеме традиции и новаторства в устном народном творчестве). «Наукові записки Ужгородського університету, серія історико-філологічна, т. XXIV, 1957; П. В. Линтур. Собирание и некоторые проблемы изучения фольклора Советского Закарпатья. «Карпатский сборник», издательство «Наука», Москва, 1972. В останній з названих статей, що була написана у 1965—1966 рр., автор не тільки доповнює свій матеріал, але й дещо уточнює. Наприклад, він пише, що всього (з варіантами) в Горінчеві записано 300 казкових текстів, з них від Андрія Калина — 120 сюжетів. З горінчівських «учителів» А. Калина автор називає найстаріших казкарів — Митра Петрика, Юру Тегзу-Порадюка, Юру Ревтя, Івана Дилинка. П. Лінтур робить висновок, що така кількість казкарів Горінчева і такий великий їх репертуар дає можливість говорити вже про казкову традицію одного села.

СЛОВНИК МАЛОВЖИВАНИХ СЛІВ

Банувати — тужити (за кимось), жалкувати.
Батечко і *маточка* — хресні батько і мати.
Бесаги — дорожня подвійна торба.
Босорканя — відьма.
Вартар — страж.
Ватаг — старший вівчар, ватажок.
Віко — міра сипких продуктів.
Вітрити — відчувати нюхом.
Газда — господар.
Гарувати — тяжко працювати.
Гаті — широкі білі штани.
Глядати — шукати.
Годен — може, в силі.
Головниця — грішниця, злочинниця.
Гуня — верхній вовняний одяг.
Жуковина — перстень.
Звідати — питати.
Звір — яр, гірська ущелина.
Канон — гармата.
Клепач — молоток.
Колиба — халупа чабанів чи лісорубів.
Команиця — конюшина.
Косиця — квітка.
Крейцер — дрібна монета за Австро-Угорщини.
Крисаня — капелюх.
Кріс — рушниця.
Лев — велетень.
Легінь — парубок.
Метр — центнер.
Оборіг — дашок на стовпах для сіна.
Обрус — скатертина.
На віру — у борг.
На дяку — на догоду.
Ногавиці — полотняні штани.
Няньо — батько.
Паленка — горілка.
Павороз — огудиння.
Пивник — глечик.
Повітруля — русалка, мавка.
Поливка — суп.
Потя, потята — пташеня, пташенята.
Реклик — піджак.
Розщибатися — боротися у двобої, кидати на лопатки.
Рокувати, руковати — йти на військову службу.
Сарака — бідолаха.
Сирохман — сирота.
Солонина — сало.
Старшина — батьки.
Стрий — батьків брат, дядько.
Сяги — складометри, штабелі.
Тайстра — полотняна сумка через плече.
Татош — чарівний кінь.
Толока — вигін.
Філер — дрібна угорська монета.
Цапіна — дрюк із залізним гаком.
Царина — ділянка гірського поля, галявина.
Цімбора — побратим, товариш.
Чатиння — густий ліс, хаща.
Чистина — прорубане місце.
Шаркань — змій.
Ширинка — хустка.

ЗМІСТ

Два персні * 3
Життя і смерть * 5
Дев'яносто дев'ять братів і сотий Ружа * . 6
Три сини * 9
Чарівні дині * 11
Багач-пенажера * 14
Про мандрівника 15
Про слугу Гаврила * 17
Бідняк і корчмар 20
Як чоловік ділив гусаків * 23
Про пана-капітана * 24
Староста пастушків * 25
Про майстра Іванка * 29
Цар і два розбійники * 32
Про старого розбійника 35
Про мельникову Ганну 37
Дванадцять братів 44
Іванко — цар звірят * 50
Про гусара Юру 60
Про вояка Вандруга 67
Іван Гичка 71
Витязь із Гусячого міста * 75
Як воєвода мусив гризти каменя 82
Царівна Рузя 85
Про чарівну пташку, золоте яйце і двох братів * 89
Син лісника * 94
Король і Плавунчик * 101
Сучин син * 106
Орел-беркут 108
Іван Королевич * 112
Вояцька нагорода 119
Сон Герасима * 121
Золотоволоса 127
Про Василя і Марічку 130

* Казки, позначені зірками, записані П. В. Лінтуром і в його варіантах (подекуди під іншим заголовком) уперше надруковані у таких виданнях: «Закарпатські казки Андрія Калина» (Ужгород, 1955), «Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати» (Ужгород, 1966), «Дідо-Всевідо» (Ужгород, 1969). Інші сюжети подаються за зошитами самого оповідача — казкаря А. С. Калина.

Про гордого царя 135
Заклятий Василь і царівна Юлина . . . 138
Йосиф-забудько * 142
Сопілкар Марко і повітруля 145
Пригоди сироти 148
Залізний вовк * 153
Мандрівничок і поганин * 158
Про бідного Івана і Премудру Дуляну . . 163
Як хлопець одружився на чортовій доньці * 169
Хитрий Іван * 173
Як циган став царем 177
Про царського похресника * 181
Чудесний бик * 185
Казка про Долманьоша * 189
Казка про Печовського * 195
Василева шкатулочка * 198
Про Оруслава, сина Лазаровича 202
Про невірних жінок * 212
Про дурного Івана 215
Таємниця бідного чоловіка 216
Три дочки 219
Вовчок-Товчок 221
Чотири царі * 226
Про клепки і бочку * 227
Сон про землю * 227
Закарпатський казкар Андрій Калин. Післямова П. В. Лінтура 229
Словник маловживаних слів 236

ДВЕНАДЦАТЬ БРАТЬЕВ
Закарпатские сказки
Андрея Калина
(на украинском языке).

Издательство «Карпати»,
г. Ужгород, пл. Советская, 3.

Художній редактор *М. С. Макаренко*
Технічний редактор *М. Р. Лучків*
Коректори *А. С. Сохацька, О. С. Ладижець*

ББ 02249. Зам. № 1153.
Здано до набору 15. VI. 1972.
Підписано до друку 11. VIII. 1972.
Форм. пап. 84×108¹/₃₂. Друк. арк. 7,5+4 вкл.
Умовн.-друк. арк. 13,02. Видавн. арк. 13,25.
Тираж 250 000. Ціна 61 коп. Папір № 1.

Київська книжкова фабрика
Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР,
вул. Воровського, 24.

У серії **«Коло гірської ватри»** вийшла перша книжка

«ЛЕГЕНДИ НАШОГО КРАЮ»

«ДВАНАДЦЯТЬ БРАТІВ»—друга збірка серії.

У 1973 році виходять:

«КАЗКИ БУКОВИНИ»— перше найповніше видання казок, записаних на Чернівеччині.

«ТАЄМНИЦЯ СКЛЯНОЇ ГОРИ»— збірка казок, записаних понад сто років тому закарпатцем Михайлом Фінцицьким.

Книжки з цієї серії видавництво буде випускати протягом років, і в результаті ці видання складуть своєрідну фольклорну бібліотечку для масового читача.

Слідкуйте за книжками із серії **«Коло гірської ватри»!**